

Katarzyna Zajda

**WDRAŻANIE
INNOWACJI SPOŁECZNYCH
PRZEZ WIEJSKIE ORGANIZACJE
POZARZĄDOWE
I LOKALNE GRUPY
DZIAŁANIA**

**WDRAŻANIE
INNOWACJI SPOŁECZNYCH
PRZEZ WIEJSKIE ORGANIZACJE
POZARZĄDOWE
I LOKALNE GRUPY
DZIAŁANIA**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Katarzyna Zajda

**WDRAŻANIE
INNOWACJI SPOŁECZNYCH
PRZEZ WIEJSKIE ORGANIZACJE
POZARZĄDOWE
I LOKALNE GRUPY
DZIAŁANIA**

Katarzyna Zajda – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Socjologii Wsi i Miasta, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41

RECENZENCI

Maria Halamska

Krzysztof Gorlach

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKCJA

Monika Poradecka

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Jakubczyk

PROJEKT OKŁADKI

Tomasz Kochelski

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/RedKoala

Publikacja powstała w ramach projektu pt.: „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi”
(nr rejestracyjny 015/19/D/HS6/00690) finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki
(na podstawie umowy: UMO-2015/19/D/HS6/00690)

© Copyright by Katarzyna Zajda, Łódź 2022

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10320.21.0.M

Ark. wyd. 13,5; ark. druk. 14,375

ISBN 978-83-8220-724-8

e-ISBN 978-83-8220-725-5

<https://doi.org/10.18778/8220-724-8>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział I	
Innowacje społeczne w teorii i praktyce badawczej	11
1.1. Socjologiczne inspiracje koncepcji innowacji społecznych	11
1.2. Wykorzystanie teorii strukturalizacji Anthony'ego Giddensa w koncepcji wdrażania innowacji społecznych	15
1.3. Współczesne ujęcia definicyjne innowacji społecznych	20
1.4. Cechy i rodzaje innowacji społecznych	25
1.5. Czynniki wspierające wdrażanie innowacji społecznych	28
1.6. Metody i techniki badania innowacji społecznych	33
Rozdział II	
Wiejscy aktorzy innowacji społecznych w Polsce	39
2.1. Instytucje publiczne na rzecz wdrażania innowacji społecznych	39
2.2. Wdrażanie innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe	46
2.3. Doświadczenia lokalnych grup działania w realizacji innowacji społecznych	54
2.4. Spółdzielnie socjalne i innowacje społeczne	62
Rozdział III	
Założenia metodologiczne badań	67
3.1. Cele analizy, postawione pytania oraz hipotezy badawcze	67
3.2. Metody i techniki badawcze oraz opracowanie pozyskanego materiału	71
3.3. Dobór prób	78
3.4. Charakterystyka badanych organizacji i reprezentujących je respondentów	81
Rozdział IV	
Innowacje społeczne wdrażane przez wiejskie organizacje pozarządowe	87
4.1. Przykłady innowacji społecznych wdrażanych przez wiejskie NGOsy	87
4.1.1. Innowacje społeczne w obszarze edukacji i wychowania	88
4.1.2. Innowacje społeczne w obszarze rozwoju lokalnego	91

6 Spis treści

4.1.3. Innowacje społeczne w obszarze kultury i sztuki	95
4.1.4. Innowacje społeczne w obszarze usług socjalnych i pomocy społecznej	99
4.2. Monitoring, ewaluacja oraz upowszechnianie innowacji społecznych	106
4.3. Specyfika innowacji społecznych wdrażanych przez wiejskie NGOsy	109
4.4. Cechy organizacji pozarządowych jako potencjał wspierający innowacje społeczne	111
Rozdział V	
Innowacje społeczne wdrażane przez lokalne grupy działania	123
5.1. Przykłady innowacji społecznych wdrażanych przez lokalne grupy działania	123
5.1.1. Kategorie problemów społecznych wyszczególnianych w dokumentach strategicznych lokalnych grup działania	123
5.1.2. Innowacje społeczne dotyczące bezrobocia, jego przyczyn i konsekwencji	126
5.1.3. Innowacje społeczne dotyczące problemu niskiej aktywności społecznej oraz słabej kondycji organizacji pozarządowych	134
5.1.4. Innowacje społeczne dotyczące dezintegracji więzi społecznych, zaniku tożsamości zbiorowej	139
5.2. Specyfika innowacji społecznych wdrażanych przez lokalne grupy działania	142
5.3. Cechy lokalnych grup działania jako potencjał wspierający innowacje społeczne	145
Zakończenie	153
Aneks	161
Informacja o indeksach dotyczących zbioru organizacji pozarządowych	161
Informacja o indeksach dotyczących zbioru lokalnych grup działania	170
Kwestionariusz wywiadu z przedstawicielami organizacji pozarządowych	177
Wykaz poszukiwanych informacji dotyczących wdrażania innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe z gmin wiejskich	184
Kwestionariusz ankiety dla przedstawicieli LGD	185
Wykaz poszukiwanych informacji dotyczących wdrażania innowacji społecznych przez lokalne grupy działania	190
Wykaz problemów/wyzwań społeczno-ekonomicznych zidentyfikowanych w lokalnych strategiach rozwoju	191
Wykaz operacji własnych i projektów współpracy LGD	199
Bibliografia	203
Spis rysunków	225
Spis tabel	227
Od Redakcji	229

Wprowadzenie

Problematyka wdrażania innowacji społecznych wzbudza zainteresowanie badaczy i praktyków z całego świata. Jej intensywny rozwój rozpoczął się w latach osiemdziesiątych XX wieku – przyczyniły się do tego ruchy obywatelskie krytycznie ustosunkowane do coraz bardziej niewydolnego państwa dobrobytu. Wiązano z nimi nadzieję na upodmiotowienie jednostek i zbiorowości doświadczających wykluczenia społecznego oraz wzrost ich partycypacji w rozwiązywaniu różnych problemów społecznych (Grimm i in., 2013; Shockley, 2015; Moulaert i in., 2017), między innymi bezrobocia, biedy, bezdomności, dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, ale też pochodzenie, rasę, religię (Sempruch, 2012; Milley i in., 2018; Huq, 2019). Problemów tych jest znacznie więcej. W czasach intensywnych przemian społecznych powstają nowe, a te dobrze znane bywają trudne do rozwiązania czy nawet zminimalizowania (Coyne, 2005).

Rozwój badań dotyczących innowacji społecznych generował przyrost ujęć definicyjnych i sposobów ich konceptualizacji oraz pytania o ich cechy wspólne, odróżniające je od innowacji technologicznych, organizacyjnych czy innowacji w obszarze zarządzania (*governance innovation*) (Anheier i in., 2014). Jednocześnie specyfika innowacji społecznych wskazywała na ograniczone możliwości wyjaśniania ich fenomenu z użyciem klasycznych ujęć Josepha Schumpetera (1960) i Petera Druckera (1992), skoncentrowanych na innowacjach w obszarze działalności gospodarczej, przynoszących przedsiębiorcom przede wszystkim zysk finansowy (zob. Shier, Handy, Jennings, 2019). Z biegiem lat przeprowadzano coraz więcej badań dotyczących procesu wdrażania innowacji społecznych. Poszukiwano agentów zmiany, to jest podmiotów gotowych je wdrażać, i czynników sprzyjających ich aktywności w tym zakresie. Analizy wskazywały przy tym na wiele barier wdrażania tego typu innowacji przez instytucje publiczne (Bekkers i in., 2013; Oosterlynck, Cools, 2020). Podkreślano natomiast rolę organizacji pozarządowych w ich tworzeniu, głównie za sprawą podejmowanych przez nie wysiłków na rzecz rozwiązywania problemów społecznych oraz ich większej skłonności (w porównaniu do instytucji publicznych) do realizowania działań nierutynowych, nietypowych (Shier, Handy, 2016; Pellicer-Sifres i in., 2017).

W Polsce badań dotyczących innowacji społecznych jest mało. Innowacje stanowiły co prawda przedmiot zainteresowania socjologów już w latach siedemdziesiątych XX wieku, lecz odnosiły się one do zmian technologicznych i organizacyjnych w rolnictwie (Turowski, Burnus, 1970; Gałęski, 1971; Makarczyk, 1971). Zainteresowanie wzbudzało również wdrażanie innowacji za pomocą eksperymentów społecznych (Sulek, 1977). Dziś problematyka innowacji społecznych zyskuje na znaczeniu, tym bardziej że nie brakuje problemów ani organizacji, które mogłyby odgrywać rolę agentów zmiany, podmiotów gotowych je wdrażać (zob. Marzano i in., 2017). Znajdują się wśród nich organizacje pozarządowe, na wsi bardzo zróżnicowane. Wystarczy wspomnieć, iż obok organizacji tradycyjnych, takich jak koła gospodyń wiejskich i ochotnicze straże pożarne, funkcjonują organizacje określane mianem nowego typu czy też nowoczesnych, powstałe najczęściej po rozpoczęciu transformacji społeczno-gospodarczej w 1989 roku (Chimiak, 2016). Obecne są również bardzo specyficzne podmioty, jakimi są lokalne grupy działania – wyłączone z sektora organizacji pozarządowych (mimo swojej osobowości prawnej) głównie ze względu na silne powiązanie z instytucjami publicznymi (Zajda, 2011; Furmankiewicz, 2018). Wymienione organizacje różnią się między innymi poziomem zasobów ludzkich i ekonomicznych, ale też odpowiadają na różne problemy społeczne mieszkańców wsi (jeśli oczywiście w ogóle podejmują aktywność na rzecz ich rozwiązywania). Potencjał ich działania jest warunkowany przez strukturę społeczną, w której przyszło im funkcjonować. Jednak i ona jest kształtowana przez ich aktywność, co pozwala prowadzić rozważania nad procesem wdrażania innowacji społecznych z wykorzystaniem teorii strukturacji Anthony'ego Giddensa.

W niniejszej monografii uwagę koncentruję na wdrażaniu innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe z gmin wiejskich (inne niż koła gospodyń wiejskich i ochotnicze straże pożarne) oraz lokalne grupy działania. Definiuję je jako nietypowe praktyki społeczne, alternatywne w stosunku do dominujących na danym obszarze (tj. na obszarze gminy wiejskiej lub partnerstwa terytorialnego), których celem jest wprowadzenie zmiany w sferze rozwiązywania problemów społecznych (zob. Zajda, Kretek-Kamińska, 2018, s. 108). Problemy społeczne za Johnem Alessio określam jako „[...] warunki, które przez jednostki lub zbiorowości są definiowane w kategoriach problemu, zostały wywołane przez co najmniej jedną społeczną przyczynę, posiadają co najmniej jedną społeczną konsekwencję i co najmniej jedno rozwiązanie” (Alessio, 2011, s. 3; zob. Zajda, 2017a).

Pierwszym celem analizy jest określenie specyfiki innowacji społecznych wdrażanych przez organizacje pozarządowe z polskich gmin wiejskich oraz lokalne grupy działania obejmujące te gminy swoim wsparciem (jako struktury społeczno-gospodarcze wchodzące w skład partnerstwa terytorialnego). Dążę do ustalenia, na czym polegają nietypowe, niestandardowe (w skali gminy wiejskiej lub partnerstwa terytorialnego) praktyki rozwiązywania przez te podmioty problemów społecznych. Czy te innowacje są przez nie wdrażane samodzielnie,

czy też we współpracy z innymi podmiotami z terenu gminy/partnerstwa terytorialnego? Jakiego rodzaju efekty pojawiają się w związku z ich wdrażaniem? W przypadku innowacji organizacji pozarządowych zadaję również pytanie o to, czy realizowane praktyki działania podlegają monitoringowi i ewaluacji oraz czy organizacja podejmuje działania na rzecz ich upowszechnienia, a jeśli tak, to jakie. Drugim celem analizy jest zidentyfikowanie cech odróżniających organizacje pozarządowe mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie mają, oraz cech odróżniających lokalne grupy działania, które takie doświadczenie mają, od tych, które nim nie dysponują.

Pierwszy rozdział monografii dotyczy przeglądu bardzo bogatej (przede wszystkim anglojęzycznej) literatury przedmiotu, rozważań związanych z koncepcją wdrażania innowacji społecznych, ich definiowaniem, cechami, rodzajami, praktyką ich analizowania oraz efektów dotychczas przeprowadzonych badań, dotyczących między innymi cech agentów zmiany, które mogą pobudzać wdrażanie przez nich innowacji społecznych.

W rozdziale drugim koncentruję się na instytucjach i organizacjach działających na polskiej wsi na rzecz rozwiązywania problemów społecznych ich mieszkańców, jako że (zgodnie z przyjętą definicją) celem wdrażania innowacji społecznych jest wprowadzenie zmiany w tym obszarze. Podejmuję kwestię różnorodności tych instytucji i organizacji oraz ich doświadczeń we wdrażaniu tego typu innowacji. Zwracam uwagę na instytucje publiczne. Podnoszę problem barier dla ich aktywności w tym zakresie oraz wsparcia, jakie mogły uzyskać na rzecz realizacji innowacji społecznych w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUER, Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki i Programu Operacyjnego Wiedza, Edukacja, Rozwój. W tym rozdziale przyglądam się również wiejskim organizacjom pozarządowym i lokalnym grupom działania, opisuję ich specyfikę i przykłady realizowanych innowacji społecznych. Ostatnią część rozdziału poświęcam spółdzielniom socjalnym, podkreślając ich zróżnicowanie i potencjał w zakresie wdrażania tych innowacji.

W trzecim rozdziale prezentuję założenia metodologiczne badań własnych. Omawiam cele analizy, pytania badawcze, przyjęte hipotezy oraz zastosowane metody i techniki badawcze. Charakteryzuję dobór prób, podkreślając trudności związane z budowaniem operatu aktywnych w zakresie rozwiązywania problemów społecznych organizacji pozarządowych. Wskazuję również na najważniejsze wyzwania w realizacji badań w terenie, do których należą między innymi: dotarcie do respondentów zamieszkujących gminy wiejskie – liderów organizacji pozarządowych (bardzo często działających społecznie w czasie wolnym od pracy zawodowej) oraz zrealizowanie badań o trudnej problematyce.

W rozdziale czwartym prezentuję rezultaty badania dotyczące specyfiki innowacji społecznych wdrażanych przez organizacje pozarządowe. Analizuję ich przykłady, monitoring, ewaluację oraz sposoby ich upowszechniania. Podejmuję kwestię cech organizacji, które odróżniają te mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej, od tych, które go nie mają.

W rozdziale piątym koncentruję się na specyfice innowacji społecznych wdrażanych przez lokalne grupy działania oraz na cechach wyróżniających te, które mają doświadczenie w ich realizacji.

W końcowej części monografii weryfikacji poddaję postawione hipotezy badawcze i podejmuję rozważania nad związkiem między kondycją sektora organizacji pozarządowych w Polsce i specyfiką funkcjonowania lokalnych grup działania a możliwością realizowania przez te podmioty innowacji społecznych zmieniających zrutynizowane praktyki rozwiązywania problemów społecznych. Na podstawie przeprowadzonych badań formułuję wnioski o charakterze aplikacyjnym.

Mam nadzieję, iż opisane rezultaty badań własnych przyczynią się do zainteresowania Czytelników problematyką wdrażania innowacji społecznych na polskiej wsi. Ich realizacji przyświeca bowiem ważny cel, jakim jest rozwiązywanie problemów społecznych. Rezultaty badań traktuję jako podstawę do rozpoczęcia kolejnego przedsięwzięcia badawczego. Nie byłoby ono możliwe bez rozpoznania specyfiki tego typu innowacji wdrażanych przez organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania na polskiej wsi i zmiennych, które mogą pobudzać ich aktywność w tym zakresie.

Składam serdeczne podziękowania recenzentom monografii – profesor Marii Halamskiej i profesorowi Krzysztofowi Gorlachowi – za wnikliwe i konstruktywne komentarze, które pozwoliły mi spojrzeć szerzej na problematykę badań. Dziękuję zespołowi Katedry Socjologii Wsi i Miasta za dyskusję nad pierwowzorem książki. Wyrazy wdzięczności za otrzymane wsparcie kieruję również do profesor Elżbiety Psyk-Piotrowskiej – dobrego ducha całej mojej dotychczasowej drogi zawodowej.

Rozdział I

Innowacje społeczne w teorii i praktyce badawczej

1.1. Socjologiczne inspiracje koncepcji innowacji społecznych

Innowacje stanowią przedmiot zainteresowania socjologów od początków kształtowania się tej dyscypliny naukowej. Niektórzy poświęcili im znaczną część swej twórczości, inni niewielki jej fragment. Prekursorzy rozważań na ten temat nie zawsze używali terminu „innowacja”. Formułowali jednak tezy stanowiące inspirację dla współczesnych badaczy innowacji społecznych.

Pojęciem nieprawidłowości w działaniach, które doprowadzają do zmiany społecznej, posługiwał się Max Weber (1994). Są to działania racjonalne, ale podbudowane wartościami odnoszącymi się do sfery sacrum, łączącymi życie ziemskie z wiarą w boskie przeznaczenie. Jak podkreśla Magdalena Zdun (2016, s. 77): „Innowacja zostaje tu odcięta od mamonizmu, bogacenia się dla samego bogactwa. Staje się jednocześnie narzędziem tych, którzy realizują swój Beruf – swoje powołanie”¹ (zob. Anheier i in., 2014, s. 20). Innymi słowy, innowacje wpisane w kapitalizm są zdaniem Webera efektem nie tylko racjonalności, pogoni za zyskiem, ale też wartości wpisanych w duchowość kalwinizmu, ceniącego oszczędność, pracowitość i sumienność.

Gabriel Tarde – francuski przedstawiciel psychologizmu – posługiwał się z kolei pojęciem inwencji. Miała być ona motorem społecznego rozwoju. Były

1 Do dorobku Maxa Webera nawiązywał inny niemiecki socjolog – Werner Sombart. W jego opinii to społeczno-kulturowe uwarunkowania aktywności Żydów i Amerykanów stały się podstawą do tworzenia innowacji w ramach tych społeczeństw. Stymulatorem ich powstawania w przypadku Żydów było życie w diasporze, a w przypadku Amerykanów migracje motywowane pogonią za szczęściem, wyższą jakością życia (Sombart, 2004, za Zdun, 2016b, s. 77–84).

to działania społeczne, zachowania i praktyki będące przeciwieństwem imitacji. W jego opinii niezliczone inwencje zmieniają zastane praktyki społeczne – przyczyniają się do tego akty ich imitacji. Inwencje nie sprowadzają się tylko do efektów działań geniuszy. Wpływ na ich powstawanie mają zarówno religia, polityka, prawo, przemysł, jak i sztuka (Tarde, 2009; Toews, 2013; Howaldt, Kopp, Schwarz, 2015, s. 29–35). Pojawiają się wskutek wzajemnego oddziaływania jednostek na siebie. Nie wszystkie jednostki mają te same możliwości przyswojenia innowacji – te usytuowane niżej w hierarchii społecznej naśladują usytuowane wyżej, czego konsekwencją jest przebieg dyfuzji innowacji (Zdun, 2016b, s. 67–69).

Za najśłynniejszego badacza procesu dyfuzji innowacji uważa się Everetta Rogersa, głównie za sprawą publikacji z 1962 roku pt. *Dyfuzja innowacji*, w której zdefiniował ją jako ideę, praktykę lub obiekt, postrzegane jako nowe (Rogers, 1983, s. 11). To jego dorobek przywołuje się, analizując między innymi stopniodawalne cechy innowacji oraz mechanizmy ich dyfuzji. Należą do nich (Rogers, 1983, s. 210–240; zob. Zdun, 2016b, s. 165–166):

- 1) względna przewaga (*relative advantage*) – stopień, w jakim innowacja jest postrzegana jako lepsza od dotychczasowych rozwiązań;
- 2) kompatybilność (*compatibility*) – stopień, w jakim jest ona zgodna ze społeczno-kulturowymi wartościami i przekonaniami, z poprzednio przyjętymi rozwiązaniami oraz społecznymi potrzebami;
- 3) zawartość (*complexity*) – stopień, w jakim innowacja jest postrzegana jako trudna do zastosowania;
- 4) testowalność (*trialability*) – stopień, w jakim może być ona testowana, wypróbowywana;
- 5) obserwowalność (*observability*) – stopień, w jakim innowacja jest identyfikowalna dla społeczeństwa.

Dyfuzję Rogers określił jako proces, w którym innowacja jest przekazywana za pośrednictwem wybranych kanałów w określonym czasie wśród członków systemu społecznego (Rogers, 1983, s. 5). W jego opinii (podobnie jak w opinii Tarde'a) proces ten mógł być graficznie przedstawiony jako krzywa w kształcie litery *s* (*s-shaped curve*). W początkowej jego fazie zmiana jest przyswajana przez niewielu członków społeczności – innowatorów, wraz z jej upowszechnianiem krzywa wznosi się, by następnie się spłaszczyć, jako że coraz mniej osób jest zdolnych nadal przyswajać innowację. W końcu krzywa osiąga asymptotę, co kończy proces dyfuzji (Rogers, 1983, s. 23).

Rogers zwrócił uwagę, iż w każdym systemie społecznym funkcjonują zarówno zwolennicy zmian, jak i ich przeciwnicy (Rogers, 1983, s. 27–28). Wśród tzw. *adopter categories* wyróżnił: innowatorów (*innovators*), wczesnych naśladowców (*early adopters*), wczesną większość (*early majority*), późną większość (*late majority*) oraz maruderów (*laggards*) (Rogers, 1983, s. 22). Jego zdaniem innowatorów cechują zdolności rozumienia złożonych informacji, akceptacji niepowodzeń, radzenia sobie z niepewnością. Skłonni do eksperymentowania i ponoszenia ryzyka są również wczesni naśladowcy, w przeciwieństwie do tzw.

wczesnej większości, kierującej się w swym postępowaniu głównie poczuciem bezpieczeństwa. Dość sceptycznie, głównie z powodu organizacyjnej konieczności lub społecznej presji, nowe rozwiązania są w stanie zaakceptować osoby, które można zaliczyć do tzw. późnej większości. Negatywny stosunek do innowacji mają natomiast maruderzy, których w ogóle trudno do niej nakłonić. Punktem odniesienia dla podejmowanych przez nich działań jest przeszłość, tradycja i utarte praktyki. Akceptacji dla nowości nie ułatwiają im kontakty społeczne, podejmowane głównie z podobnymi osobami, to jest sceptycznie i podejrzliwie nastawionymi do zmiany i jej propagatorów (Rogers, 1983, s. 250).

Rogers wykazywał znaczenie uwarunkowań społecznych dla procesu dyfuzji innowacji, odwołując się do przykładu zmiany zachowań mieszkańców jednej z peruwiańskich wsi w stosunku do picia przegotowanej wody. W myśl lokalnych wierzeń zimną wodę pili ludzie zdrowi, przegotowaną zaś chorzy i kobiety w ciąży. Zmiana dotyczyła nakłonienia całej społeczności do picia przegotowanej wody. Dla jej dyfuzji najważniejsze okazały się czynniki społeczno-kulturowe, w tym system norm i wartości związany z piciem wody oraz heterofilia sieci społecznych łączących mieszkańców wioski z agentami zmiany, rozumiana jako stopień, w jakim mieszkańcy odróżniali się od nich statusem społecznym. Rogers zaobserwował, iż większą siłę oddziaływania na lokalnych mieszkańców mają agenci podobni do nich, nie zaś ci mocno odróżniający się i w związku z tym postrzegani jako obcy i niewiarygodni (Rogers, 1983, s. 36).

Agentami zmiany mogą być osoby odgrywające różne role społeczne. Pomagają oni w dostrzeżeniu problemu, w odpowiedzi na który powstaje innowacja, w jego diagnozie i kreują czy też wzmacniają potrzebę jego rozwiązania. Łączą potencjalnego odbiorcę innowacji z jej źródłem i mogą wpłynąć na jej adaptację (Rogers, 1983, s. 312–313). Na powodzenie podejmowanych przez nich działań wpływ mają takie czynniki, jak ocena ich wiarygodności, zdolność wzbudzania zaufania i rozumienia potrzeb innych ludzi, empatyczność, wyższy status społeczny jednostek, z którymi się kontaktują, w tym ich wyższe wykształcenie, oraz utrzymywanie pozytywnych relacji z liderami opinii (Rogers, 1983, s. 319–331).

Liderzy opinii cechują się wyższym statusem społecznym. Są otwarci na różne formy komunikacji. Na stopień ich innowacyjności wpływ ma specyfika systemu społecznego, w którym funkcjonują. Jeśli nie sprzyja on innowacjom, to i oni nie muszą ich akceptować. Wyróżnia ich centralne miejsce w strukturze sieci kontaktów, dzięki czemu mogą szczególnie oddziaływać na innych członków sieci. Pozycja ta może jednak ulec zmianie, kiedy podejmowane przez nich działania tracą wiarygodność, a propagowane nowości są oceniane jako sprzeczne z normami systemu społecznego (Rogers, 1983, s. 28). Bywa, że zagrożeniem dla społecznej pozycji liderów są ich zbyt intensywne kontakty z agentami zmiany – propagatorami innowacji².

2 Rozważania na temat zdolności społeczeństw do tworzenia i przyswajania innowacji podjął amerykański ekonomista Everett Hagen. Podkreślał on, iż innowacyjność jest cechą

Inny amerykański socjolog – Robert Merton – traktował innowatorów jako dewiantów. W jego opinii innowacja stanowiła przykład nonkonformistycznego zachowania. Mogła się pojawić, gdy zinstytucjonalizowane środki nie pozwalały na osiągnięcie celów. Była zatem przystosowaniem do warunków, jakie stwarza społeczeństwo, zwłaszcza w sytuacji anomii, czyli rozbieżności między normami i celami kulturowymi a występującymi w strukturze społecznej możliwościami działania. Innymi słowy, innowacja w jego opinii miała miejsce wtedy, kiedy jednostka dążyła do realizacji kulturowo określonych celów, nie działając zgodnie z kulturowo wyznaczonymi normami określającymi możliwości ich osiągnięcia (Merton, 2002, s. 197–225; zob. Tuziak, 2013, s. 58; Kuć, 2015, s. 28–30).

Innowacje stanowiły również przedmiot zainteresowania amerykańskich socjologów wsi, choć ci zajmowali się głównie innowacjami technologicznymi i organizacyjnymi w rolnictwie, do których we współczesnej literaturze poświęconej innowacjom społecznym w ogóle się nie nawiązuje. Jak zauważa Krzysztof Gorlach, ta problematyka zdominowała okres tzw. tradycyjnej socjologii wsi w Stanach Zjednoczonych. Koniec lat siedemdziesiątych XX wieku związany był z jej kryzysem, krytyką prowadzonych w jej ramach badań o silnym nastawieniu praktycznym, jednak nierozwijających teorii socjologicznej. Nowa amerykańska socjologia wsi nie podzieliła tych zainteresowań, koncentrując się między innymi na studiach obszarów wiejskich, w tym na kwestiach zróżnicowania gospodarstw rolnych, rolnictwie ekologicznym, alternatywnym, ochronie środowiska naturalnego, etniczności wsi czy roli kobiet w funkcjonowaniu gospodarstw rolnych (Gorlach, 1995, s. 107–130).

Problematyka innowacji w rolnictwie była również rozwijana przez polskich socjologów wsi (Turowski, Burnus, 1970; Gałęski, 1971; Makarczyk, 1971), choć, co podkreśla Izabella Bukraba-Rylska, prowadzone tutaj badania „[...] cechowały się zdecydowanie większym bogactwem problematyki, wszechstronnością warsztatu i wrażliwością na socjologiczny konkretny” (Bukraba-Rylska, 2008, s. 329). Cytowana autorka zauważa, iż analizowano głównie cechy innowacji

stopniowalną, konstytuowaną przez otwartość jednostek na doświadczenie, ich gotowość do rozwiązywania problemów, zdolność do pokonywania trudności, motywację do osiągnięć, inteligencję, energię (rozumianą jako chęć działania), twórczość i zaufanie społeczne. Jest efektem zarówno cech dziedzicznych, jak i socjalizacji, w której świat społeczny przedstawia się jako logiczny i podatny na ludzkie oddziaływanie (Hagen, 1962, s. 88). Według niego w takiej socjalizacji kładzie się nacisk na kształtowanie poczucia sprawstwa, akceptację zmiany, nonkonformizmu i ruchliwości społecznej. Konserwatyzm, stagnacja, spetryfikowana struktura społeczna ograniczają jej rozwój, skazując jednostki innowacyjne na rolę zmarginalizowanych outsiderów i dziwaków (zob. Zdun, 2016b, s. 92). Analizy cech innowatorów podjął się również amerykański antropolog Homer Burnett. W jego opinii są to jednostki niezadowolone z zastanej sytuacji społecznej, doświadczające rozczarowania systemem społecznym, często żyjące na jego marginesie, którym nie brakuje odwagi do wdrażania nowych rozwiązań (Zdun, 2016b, s. 103–113). Jak podkreśla Magdalena Zdun, interpretując jego dorobek: „[...] innowacja (dla tych osób) staje się drogą ucieczki, ratunkiem i sposobem na zmianę niekorzystnej sytuacji i położenia” (Zdun, 2016b, s. 113).

w rolnictwie, takie jak opryskiwanie ochronne roślin, stosowanie siewnika nawozowego, używanie pasz przemysłowych. Opisywano ich pożyteczność, techniczną złożoność, specyfikę kanałów dyfuzji innowacji, w tym cechy zbiorowości ją adaptujących (społeczności tradycyjne i zmodernizowane) oraz cechy jednostek zaangażowanych w ten proces (wielkość posiadanego przez rolnika gospodarstwa, jego wykształcenie, sieć lokalnych i ponadlokalnych kontaktów) (Bukraba-Rylska, 2008, s. 329). Tych rozważań również nie przywołuje się w literaturze poświęconej innowacjom społecznym³.

W prowadzonych na całym świecie badaniach do dorobku klasyków socjologii zajmujących się problematyką szeroko rozumianych innowacji nawiązuje się, poszukując inspiracji, możliwych do zastosowania terminów badawczych oraz podstaw do interpretacji uzyskanych wyników badań. Współczesnym socjologiem, którego twórczość zainteresowała szczególnie badaczy innowacji społecznych, jest Anthony Giddens – jego teoria strukturacji stanowiła punkt wyjścia dla rozważań Giovanniego Cajaiby-Santany, autora jednej z ciekawszych koncepcji wdrażania innowacji społecznych.

1.2. Wykorzystanie teorii strukturacji Anthony’ego Giddensa w koncepcji wdrażania innowacji społecznych

Teoria strukturacji, co podkreśla Jerzy Szacki (2002, s. 882), wzbudziła szerokie zainteresowanie, między innymi ze względu na ambicje pogodzenia klasycznych dylematów tej dyscypliny, które można sprowadzić do dychotomii: jednostka – społeczeństwo, podmiot – przedmiot, obiektywizm – subiektywizm, ludzie – instytucje, wolne działania jednostek – społeczny przymus. Jak zauważa Jonathan Turner, ma ona tę zaletę i jednocześnie wadę, iż pozostaje „[...] wiązką pojęć uwrażliwiających, powiązanych ze sobą fragmentarycznie” (Turner, 2006, s. 573). Jej istotą jest ukazanie dualności struktury, rozumianej jako „[...] reguły i zasoby uwikłane w proces społecznej reprodukcji” (Giddens, 2003, s. 30). Reguły są uogólnionymi procedurami działania, nie zawsze wykorzystywanymi w sposób świadomy, przekształcanymi (nawet w społeczeństwach tradycyjnych,

3 W 2013 roku ukazała się monografia autorstwa Arkadiusza Tuziaka, poświęcona znaczeniu innowacyjności w rozwoju regionu peryferyjnego. W tym studium socjologicznym analizował on między innymi postawy mieszkańców Podkarpacia wobec innowacyjności, jej społeczno-kulturowe determinanty oraz innowacyjność elit regionalnych i administracji publicznej. Określił ją jako „[...] kreowanie i wdrażanie nowych idei w dowolnych dziedzinach życia społecznego” (Tuziak, 2013, s. 20). Zaprezentowane rezultaty badań nie odnosiły się jednak wprost do problematyki wdrażania innowacji społecznych.

plemiennych) w różny sposób, między innymi w zależności od kontekstów sytuacyjnych. Zasoby to wytwory materialne działalności człowieka, wyposażenie materialne oraz możliwości organizacyjne. Można je również mobilizować na różne sposoby (Turner, 2006, s. 573). Giddens zauważa, iż „[...] jedne wywodzą się z koordynacji działalności podmiotów, drugie natomiast płyną z kontroli nad materialnymi produktami i nad aspektami świata materialnego” (Giddens, 2003, s. 31). Jak komentuje Turner:

A ponieważ reguły i zasoby są przekształcające ze swej natury, tzn. mają moc tworzenia różnorodnych kombinacji, spajają one ze sobą wiele różnych wzorów relacji społecznych w wymiarze czasowym oraz przestrzennym (Turner, 2006, s. 574).

Sposobem wykorzystania i przekształcania reguł oraz zasobów kierują zasady strukturalne rządzące organizacją całości społecznych (Turner, 2006, s. 577). Nie muszą być one spójne, a wręcz mogą sobie zaprzeczać.

Na działanie podmiotu wpływają świadomość dyskursywna, świadomość praktyczna i nieświadomość. Pierwsza z nich oznacza wiedzę, którą można zwerbalizować i za pomocą której działanie można racjonalizować, co oznacza, że aktorzy rozumieją przesłanki własnej aktywności (Giddens, 2005, s. 44). O drugiej autor pisze: „Na świadomość praktyczną składa się to wszystko, co aktorzy wiedzą o tym, jak poruszać się na scenie społecznej, ale czego nie potrafią wyrazić dyskursywnie” (Giddens, 2003, s. 21). Jego zdaniem wszystkie działania mają charakter kontekstowy, a wiedza dyskursywna i praktyczna pozwalają je interpretować. Jednak działanie ma również wymiar nieświadomy, nie zawsze jest bowiem umotywowane. Nieświadoma jest potrzeba zaspokojenia bezpieczeństwa ontologicznego, zyskania poczucia zaufania, które umożliwia podejmowanie relacji z innymi aktorami społecznymi. Jak komentuje Turner, to poczucie jest wzmacnianie przez rutynizację działań trwałych w czasie i przestrzeni. Aby była ona możliwa, aktorzy muszą stale monitorować swoje działania (Turner, 2006, s. 580–581). Stawianie się tych działań powszechnie przyjętymi praktykami oznacza ich instytucjonalizację. Takie działania otrzymują status typowych, powszechnych, zwyczajnych. Rutyna nie jest przy tym tożsama ze stabilizacją społeczną, występuje również w sytuacji jej braku (Turowski, 2005, s. 40, 129). Przyczynia się do trwania w czasie i przestrzeni systemów społecznych, czyli reprodukowanych stosunków między aktorami (Giddens, 2005, s. 64).

Giddens zauważa, że „Ciągłość praktyk zakłada refleksyjność, ta jednak możliwa jest z kolei tylko dzięki ich ciągłości, która zapewnia, że zachowują one tożsamość w czasie i przestrzeni” (Giddens, 2003, s. 41). Owa refleksyjność, temat centralny dla *Nowych zasad metody socjologicznej* (Giddens, 2001), nie ogranicza się do samowiedzy. Oznacza nieustanne monitorowanie działań własnych oraz innych podmiotów, środek kontroli działań, dla którego bardzo duże znaczenie ma świadomość praktyczna. Elżbieta Hałas, komentując Giddensa, podkreśla, iż refleksyjność zależy między innymi od społecznego charakteru języka, jako

że znaczenia wytwarzane w aktach komunikacji warunkują wytwarzanie społeczeństwa (Hałas, 2011, s. 194).

Podmioty działające, wykorzystując właściwości struktury, przekształcają ją bądź reprodukują (Turner, 2006, s. 573). Struktura nie jest czymś ograniczającym aktorów społecznych, nie istnieje bez społecznego działania. Działające podmioty i struktura wpływają na siebie, w związku z czym strukturacja stanowi proces dualny, „[...] w którym reguły i zasoby wykorzystywane są do organizowania interakcji w czasie i w przestrzeni, a dzięki takiemu wykorzystaniu służą do odzwierciedlania lub przekształcania tych reguł i zasobów” (Turner, 2006, s. 575–576).

Giddens, podsumowując najważniejsze ustalenia teorii strukturacji w publikacji pt. *Stanowienie społeczeństwa*, zauważa, iż systemy to reprodukowane stosunki między aktorami, regularne praktyki społeczne, a strukturacja to warunki rządzące ciągłością przekształceń struktur i reprodukcji systemów społecznych (Giddens, 2003, s. 64). Wszyscy ludzie są refleksyjnymi podmiotami działającymi, mają wiedzę o warunkach i konsekwencjach tego, co robią w życiu codziennym. Wiedza ta nie musi być w pełni zwerbalizowana. Jak zauważa autor, rutyna jest dominującą formą codziennej aktywności, która nie musi być świadomie motywowana. Badanie reprodukcji społecznej powinno uwzględniać analizę kontekstu interakcji, na który składają się jej czasoprzestrzenne granice, inni aktorzy oraz refleksyjność (Giddens, 2003, s. 332).

Zalety teorii strukturacji i możliwość jej wykorzystania do analizy procesu innowacji społecznych dostrzegł Giovanni Cajaiba-Santana. Punktem wyjścia swoich rozważań uczynił krytykę dwóch perspektyw analitycznych stosowanych przez badaczy innowacji społecznych. Pierwszą z nich była perspektywa indywidualistyczna skoncentrowana na cechach aktorów wdrażających te innowacje, często przedstawianych jako heroiczne jednostki kierujące się społeczną misją, gotowe ponieść ryzyko, działając w imię przyświecającej im idei. Za takich uważa się społecznych przedsiębiorców (np. twórcę Grameen Banku Muhammada Yunusa – laureata Pokojowej Nagrody Nobla), upatrując szansy na powstawanie innowacji społecznych w ich aktywności (Cajaiba-Santana, 2014, s. 45). Druga natomiast to perspektywa strukturalna, w której analizuje się przede wszystkim wpływ struktury społecznej na proces wdrażania innowacji społecznej.

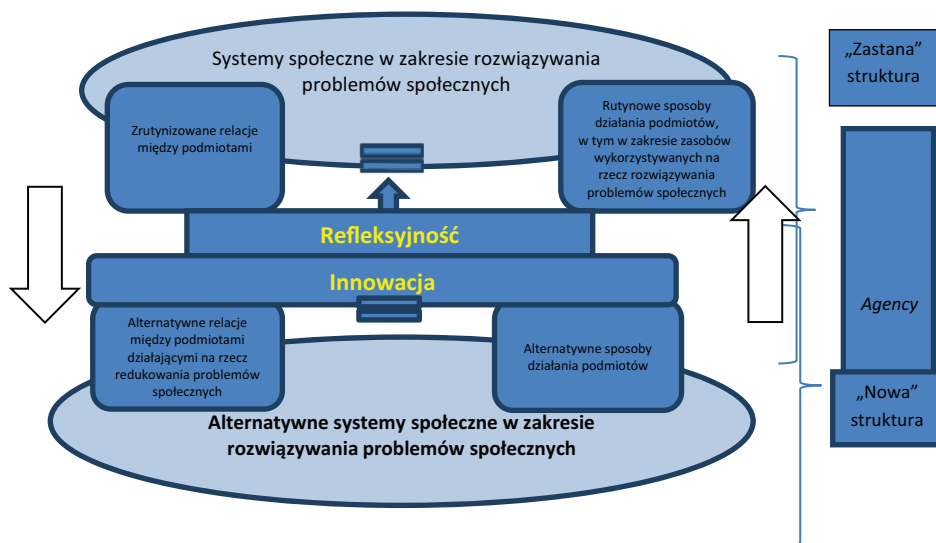
Zdaniem Cajaiby-Santany te obszary zainteresowań należy połączyć, stosując założenia teorii strukturacji, jako że innowacje społeczne są efektem wzajemnego oddziaływania podmiotów społecznych oraz społecznej struktury. Opierają się na kolektywnym działaniu, podejmowanym w ramach określonego systemu społecznego. Ich analiza powinna zatem uwzględniać historyczny i kulturowy kontekst aktywności podmiotów działających na ich rzecz, udzielać odpowiedzi na pytanie, kim są agenci zmiany, w ramach jakiej struktury społecznej działają i jakie w związku z tym są uwarunkowania ich aktywności⁴.

4 Na potrzeby budowanego teoretycznego modelu analizy wdrażania innowacji społecznych autor ten sięga również do teorii instytucjonalnej, wyjaśniającej wpływ instytucji

Rozważania Cajaiby-Santany wzbudziły zainteresowanie badaczy podejmujących problematykę innowacji społecznych i jednocześnie ukazały możliwość zastosowania teorii strukturacji do badań empirycznych w tym zakresie. Stworzonego modelu autor nie poddał jednak operacjonalizacji i nie przeprowadził badań empirycznych z jego użyciem. Jako że wydał mi się on bardzo obiecujący, tę lukę w literaturze przedmiotu starałam się wypełnić, tworząc ze Sławomirem Pasikowskim i Agnieszką Kretek-Kamińską (2020) narzędzie do pomiaru potencjału organizacji pozarządowych do wdrażania innowacji społecznych, nawiązując do wypracowanego wcześniej z Agnieszką Kretek-Kamińską (Zajda, Kretek-Kamińska, 2018) modelu powstawania tych innowacji. Był on inspirowany rozważaniami Cajaiby-Santany i zakorzeniony w teorii strukturacji. Strukturę społeczną zdefiniowano w nim jako schematy uczestniczące w reprodukcji systemów społecznych, wyróżniając te dotyczące:

- 1) relacji między podmiotami działającymi na rzecz rozwiązywania lokalnych problemów społecznych;
- 2) sposobów działania tych podmiotów, w tym zasobów, jakie mogą być przez nie aktywizowane w celu rozwiązywania problemów społecznych.

Systemy radzenia sobie z lokalnymi problemami społecznymi utożsamiałam z praktykami dotyczącymi ich rozwiązywania (Zajda, Kretek-Kamińska, 2018, s. 112–113). Wypracowany model przedstawia rysunek 1.1.

Rysunek 1.1. Model powstawania innowacji społecznych

Źródło: Zajda, Kretek-Kamińska, 2018, s. 107–120.

(norm, reguł i wartości) na zmiany społeczne w obrębie struktur (zob. Hollingsworth, 2000; Lounsbury, Crumley, 2007). Strukturę społeczną postrzega jako zbiór zinstytucjonalizowanych tradycji oraz form, które umożliwiają i ograniczają działanie (zob. Barley, Tolbert, 1997). Przyjmuje założenie, iż instytucje oddziałują na podmioty społeczne, ale są również przez nie modyfikowane albo reprodukowane.

W modelu innowacja społeczna pojawia się jako efekt refleksyjnych działań podmiotów dążących do zmiany zrutynizowanych relacji między nimi lub sposobów działania w zakresie rozwiązywania problemów społecznych. Jej wdrożenie może przyczynić się do powstania alternatywnych systemów społecznych w zakresie rozwiązywania problemów społecznych, które mogą istnieć obok dominujących lub które, w przypadku instytucjonalizacji nowych praktyk, mogą je zastąpić.

Zaproponowany model został wypracowany w ramach projektu pt. „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi”⁵. Część efektów jego realizacji zostanie zaprezentowana w niniejszej monografii, jej celem nie jest jednak jego weryfikacja. Jego założenia stanowią podstawę teoretyczną rozważań, wyraźnie wskazując na konieczność uwzględnienia w analizie wdrażania innowacji społecznych cech działających podmiotów i struktury społecznej, to jest schematów uczestniczących w reprodukcji lokalnych systemów rozwiązywania problemów społecznych. Do tych podmiotów należą organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania, a ich aktywność określam za Giddensem (2003, s. 53) jako „[...] zdolność do »powodowania różnicy« w dotychczasowym stanie rzeczy lub ciągu zdarzeń” (zob. Szlachcicowa, Nowaczyk, Mrozowski, 2013, s. 8). Innymi słowy, owa „zdolność” może generować zmianę społeczną. W pracy uwagę koncentruję na zmianie, która dotyczy sposobów działania tych podmiotów w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych.

Efektem refleksyjności organizacji pozarządowych i lokalnych grup działania jest projektowanie przyszłości w odniesieniu do zastanych praktyk działania w obszarze rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Giddens zauważa, iż:

Wobec radykalnego urefleksyjnienia późnej nowoczesności pojęcie przyszłości nie sprowadza się już do oczekiwania wydarzeń, które dopiero nadejdą. „Przyszłości” są refleksyjnie układane w ramach aktualnych warunków działania, kiedy ich częścią staje się wiedza o nich (Giddens, 2006, s. 695).

Organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania są zatem aktorami zmiany społecznej nie o takiej sile oddziaływania, jaką dysponują instytucje ponadnarodowe, krajowe instytucje publiczne czy wielkie ruchy społeczne (Sztompka, 2010), ale w skali społeczności wiejskich być może na tyle dużej, by wywołać pożądaną zmianę społeczną. Ta jest projekcją pozytywnej wersji przyszłości (zob. Zdun, 2016a). Jej wskaźnikami mogą być dla przykładu liczba nowo utworzonych spółdzielni socjalnych zrzeszających mieszkańców wsi z różnymi niepełnosprawnościami czy też zwiększony odsetek młodzieży wiejskiej, która w charakterze wolontariuszy pomaga samotnym seniorom mierzyć się

5 Projekt, finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (na podstawie UMO-2015/19/D/HS6/00690, decyzji DEC-2015/19/D/HS6/00690), był wdrażany w latach 2016–2021 przez zespół w składzie: dr Katarzyna Zajda (kierownik), dr Agnieszka Kretek-Kamińska (wykonawca), dr Sławomir Pasikowski (wykonawca), mgr Damian Mazurek (wykonawca).

z wyzwaniami codzienności. Ta wersja przyszłości jest konstruktem relatywnym – nie musi być podzielana przez innych aktorów lokalnych. Jej autorom wydaje się jednak na tyle bliska i możliwa do zrealizowania, iż decydują się na podjęcie aktywności w celu jej wdrożenia, mimo że będzie towarzyszyć jej wiele ryzyk, nieuchronnie przypisanych późnej nowoczesności (Falkheimer, 2007), łącznie (być może) z kontestacją samej zmiany zarówno przez osoby doświadczające problemów społecznych, jak i inne zakorzenione w danej społeczności lokalnej instytucje i organizacje powielające zrutynizowane sposoby rozwiązywania problemów społecznych, odrzucające proponowaną zmianę jako propozycję utopijną. Jej pojawienie się w społecznościach lokalnych oznacza przekroczenie przez agentów innowacji społecznych granicy wyznaczonej reprodukcją sposobów rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Ich wdrożenie nie musi jednak być równoznaczne z zaistnieniem długofalowej zmiany społecznej. Choć, jak twierdzi Giddens, nowoczesny świat „ucieka”, a zmiany w późnej nowoczesności dokonują się niezwykle szybko (Giddens, 2006, s. 688), to należy zauważyć, iż zastane w lokalnych społecznościach praktyki mogą być na tyle silnie zakorzenione, iż niewiele podmiotów będzie gotowych podjąć ryzyko wdrażania innowacji społecznych.

1.3. Współczesne ujęcia definicyjne innowacji społecznych

Celem wdrożenia innowacji społecznych jest wprowadzenie zmiany, na przykład w obszarze rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Jej zakres wyznaczają przyjęte ich definicje, a tych w literaturze przedmiotu jest niezmiernie wiele, co nie dziwi – zainteresowanie tą problematyką przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, między innymi socjologii, psychologii, historii, ekonomii czy zarządzania, jest bowiem ogromne (Wyrwa, 2014a; Marzano i in., 2017, s. 11).

Dwie definicje innowacji społecznych szczególnie wpłynęły na praktykę badawczą. Pierwsza zaprezentowana została w „The Stanford Social Innovation Review” – jednym z najbardziej znaczących pism poświęconych tej problematyce. Zgodnie z nią są one nowatorskimi (*novel*) rozwiązaniami problemów społecznych, bardziej efektywnymi, wydajnymi, zrównoważonymi. Są to również rozwiązania istniejące, odnoszące się do zbiorowości, a nie do doświadczających tych problemów jednostek (Phills Jr., Deiglmeier, Miller, 2008, s. 34–43). Druga stanowi punkt odniesienia zwłaszcza dla podmiotów aplikujących o wsparcie swoich projektów poświęconych innowacjom społecznym ze środków Komisji Europejskiej (np. z programu Horyzont 2020). Zgodnie z nią „Innowacje społeczne mogą być definiowane jako rozwój i wdrożenie

nowych idei (produktów, usług, modeli) stanowiących odpowiedź na społeczne potrzeby i kreujących nowe społeczne relacje lub współpracę” (European Commission, 2013, s. 6).

Analiza tylko tych dwóch ujęć definicyjnych ukazuje podstawowe różnice w postrzeganiu innowacji społecznych. Pierwsza odnosi się do tego, czy stanowią one odpowiedź na problemy społeczne, czy też może społeczne potrzeby (które są pojęciem szerszym i opatrzonym zupełnie inną konotacją). Krytycy ujęcia problemowego zauważają, iż za pomocą innowacji trudno wyeliminować złożony problem społeczny, sukcesem może być jedynie jego zredukowanie (Evers, Ewert, 2014, s. 16). Ponadto postrzeganie innowacji społecznych przez pryzmat instrumentów do rozwiązywania problemów społecznych może generować założenie, iż zawsze ich wdrożenie musi doprowadzać do osiągnięcia konkretnego rezultatu w postaci usługi czy produktu, służących ich rozwiązaniu (por. Kwaśnicki, 2015). Takie argumenty podnosi między innymi Cajaiba-Santana (2014, s. 44). Jednak z drugiej strony problem społeczny łatwiej dostrzec i zoperacjonalizować, przyjmując jednocześnie, iż odnosi się on do niezaspokojonych potrzeb społecznych (Unceta, Castro-Spila, Garcia Fronti, 2016, s. 194). Potrzeby społeczne są szerszą kategorią poznawczą. Ich przykładem może być budowa placu zabaw, przywrócenie zlikwidowanych połączeń kolejowych, upowszechnienie internetu, a w tych przypadkach innowacje społeczne nie muszą mieć zastosowania. Niektórzy badacze (zob. Oosterlynck i in., 2013), próbując precyzyjniej określić rodzaj potrzeb społecznych, na które mogą odpowiadać innowacje społeczne, używają określenia „potrzeby podstawowe” – otwierają jednak kolejną dyskusję na temat ich desygnatów (zob. Zajda, 2016).

Warto również zwrócić uwagę, iż krytycy ujęcia problemowego, w tym Cajaiba-Santana, pomijają fakt istnienia różnego rodzaju innowacji społecznych. Obok innowacji procesowych (*process-oriented social innovations*), ukierunkowanych między innymi na zmiany norm, wartości, społecznych postaw (czego przykładem są innowacje transformacyjne, szeroko analizowane w jednym z najciekawszych projektów dotyczących tego rodzaju innowacji – projekcie o akronimie TRANSIT – „Transformative Social Innovation”⁶), istnieją innowacje produktowe (*goal-oriented innovation*), których celem jest właśnie wprowadzenie konkretnej usługi czy produktu (Grimm i in., 2013, s. 438; Nicholls, Simon, Gabriel, 2015, s. 2; Shier, Handy, 2015).

Druga różnica w zaprezentowanych definicjach odnosi się do postrzegania innowacji społecznych albo przez pryzmat nowatorstwa, albo nowości. Oba terminy są z jednej strony krytykowane, z drugiej permanentnie używane. Co prawda w *Guide to Social Innovation* (European Commission, 2013) podkreśla się, iż nowość powinna być relatywizowana, odnoszona do danego kontekstu

6 Projekt poświęcono między innymi procesowi zmiany w relacjach społecznych, w tym dominujących instytucji i struktur (zob. TRANSIT – Transformative Social Innovation Theory, b.r.).

lokalnego, niemniej jednak w praktyce badawczej to określenie powoduje wiele kłopotów, podobnie zresztą jak nowatorstwo, które częściej jest przypisywane jednostkom, innowatorom społecznym niż samym usługom, produktom, którymi mogą być (zwłaszcza w ujęciu produktowym) innowacje społeczne. Takiego określenia w swojej definicji używa również Cajaiba-Santana, definiując innowacje społeczne jako „[...] nowe społeczne praktyki powstałe jako skutek zbiorowych, intencjonalnych działań, zorientowanych na zmianę społeczną w zakresie osiągania społecznie określonych celów”⁷ (Cajaiba-Santana, 2014, s. 44). W związku z powyższym niektórzy autorzy proponują zastępowanie obu terminów określeniami „alternatywne” czy „nietypowe” (zob. Zajda, Pasikowski, Kretek Kamińska, 2020).

Zaprezentowane definicje nie odzwierciedlają bogactwa ujęć innowacji społecznych. W ich przeglądzie dokonany przez Young Foundation (2012) zwrócono uwagę na te, w których odnaleźć można odniesienie do relacji między aktorami zaangażowanymi we wdrażanie innowacji społecznych. Przykładem jest definicja Michela Mumforda, zgodnie z którą innowacje społeczne można określić jako „[...] nowe pomysły na to, w jaki sposób ludzie powinni organizować działania interpersonalne i interakcje społeczne, aby osiągnąć jeden lub więcej wspólnych celów” (Mumford, 2002, s. 253–266). Innym przykładem tego rodzaju definicji jest również ta autorstwa Stefana Neumeiera. Określa on innowacje społeczne jako „[...] zmiany postaw, zachowań lub sposobów postrzegania grupy osób należących do sieci wspólnych interesów, które w odniesieniu do jej doświadczeń prowadzą do nowych i ulepszonych sposobów wspólnego działania w ramach grupy i poza nią” (Neumeier, 2017, s. 35). Te definicje są również krytykowane, jako że sposób organizacji ludzkich działań równie dobrze można uznać tylko za środek niezbędny do wdrożenia innowacji społecznej, a relacje międzyludzkie mogą stanowić zarówno przyczynę wdrożenia innowacji społecznych, ich cel bezpośredni, jak i poboczny, wartość dodaną, co rodzi pytania dotyczące oddzielenia przyczyn i konsekwencji wdrażania innowacji społecznych (Young Foundation, 2012, s. 12).

Interesującą próbę systematyzacji ujęć definicyjnych innowacji społecznych podjęli Dominik Rüede oraz Kathrin Lurtz (2012). Na podstawie przeglądu literatury wyróżnili siedem kategorii odpowiadających różnym sposobom rozumienia innowacji społecznych. Są one mniej lub bardziej popularne wśród badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Kategorie pierwsza i druga cieszą się zainteresowaniem przede wszystkim socjologów zajmujących się kwestiami jakości życia, zaangażowania obywatelskiego, działalnością organizacji pozarządowych czy też rozwojem społecznej przedsiębiorczości. Kategoria trzecia jest bliska przede wszystkim geografom społecznym, czwarta przedstawicielom nauk o zarządzaniu, szósta osobom zainteresowanym

7 Tłumaczenia wszystkich definicji innowacji społecznych zaprezentowanych w niniejszym podrozdziale są mojego autorstwa.

pracą socjalną i polityką społeczną. Kategorie piąta i siódma mogą stanowić przedmiot zainteresowania badaczy analizujących przenikanie się innowacji technologicznych i społecznych, choć autorzy w tym zakresie wypowiadają się dość nieprecyzyjnie.

Pierwsza kategoria została określona jako zrobienie czegoś dobrego w ramach i dla społeczeństwa (*to do something good in/for society*). W tych definicjach zakłada się, iż innowacje społeczne są wdrażane w odpowiedzi na różne wyzwania społeczne, służą wsparciu grup potrzebujących, polepszaniu jakości życia jednostek. Przykładem jest tu definicja Geoffa Mulgana i współautorów, zgodnie z którą „[...] innowacje społeczne to nowe idee wdrażane w odpowiedzi na niezaspokojone potrzeby społeczne, ukierunkowane na polepszenie jakości życia” (Mulgán i in., 2007, s. 7). Zaliczono tutaj również definicję Jamesa Phillsa Jr. i współautorów, w myśl której innowacja społeczna to „[...] nowatorskie rozwiązanie problemu społecznego, bardziej efektywne, wydajne, zrównoważone lub też rozwiązanie już istniejące, którego wartość odnosi się raczej do społeczeństwa jako całości niż do jednostek” (Phills Jr., Deiglmeier, Miller, 2008, s. 36).

Druga kategoria została określona jako zmiany społecznych praktyk i/lub struktury (*to change social practices and/or structure*). Tutaj innowacje społeczne są nowymi społecznymi praktykami przyczyniającymi się do zmiany społecznej. Przykładem takiej definicji jest ta autorstwa Jürgena Howaldta i Michela Schwartza, zgodnie z którą:

Innowacja społeczna to nowe połączenie i/lub nowa konfiguracja praktyk społecznych w niektórych obszarach działania lub kontekstach społecznych, wywołana przez niektóre podmioty lub konstelacje podmiotów w sposób zamierzony, mający na celu lepsze zaspokojenie potrzeb i problemów, niż jest to możliwe na podstawie powszechnych, dotychczasowych praktyk (Howaldt, Schwartz, 2010, s. 16).

Do tej kategorii można zaliczyć przytaczaną już definicję autorstwa Cajaiby-Santany.

Do trzeciej kategorii zaklasyfikowano definicje, w których innowacje społeczne postrzega się jako te, które mają wnieść wkład w rozwój zbiorowości terytorialnych. Ich wdrażanie łączy się z krytyką rozwoju terytorialnego zorientowanego rynkowo (*market-led territorial development*) i propagowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. W tych ujęciach zwraca się uwagę zarówno na kwestie zaspokojenia potrzeb zbiorowości terytorialnych, zmian istniejących relacji społecznych w ich ramach, w tym w obszarze zarządzania ich rozwojem, jak i ich upodmiotowienie. Szczególnie podkreśla się potrzebę wzmacniania społecznej spójności i szerzenia podejść oddolnych w ich rozwoju. Przykładem jest definicja Franka Moulaerta, zgodnie z którą „Innowacja społeczna polega na zaspokajaniu podstawowych potrzeb i zmianach w społecznych relacjach na rzecz wzmacniania procesów społecznych” (Moulaert, 2010, s. 10).

Czwarta kategoria skupia definicje, które można zaliczyć do *workplace innovation*. Przykładem jest definicja Knuta Holta, w myśl której „[...] innowacje społeczne to nowe sposoby współpracy ludzi pracujących w tej samej organizacji na rzecz wspólnie osiągniętych celów” (Holt, 1971, s. 235–236).

Choć stworzone kategorie są bardzo interesujące, to wydaje się, iż nie wszystkie odnoszą się do innowacji społecznych. Kategoria piąta skupia bowiem definicje, w których innowacje społeczne rozumie się jako innowacje technologiczne o znaczeniu kulturowym (*to imbue technological innovations with cultural meaning and relevance*). Jej przykładem w opinii Rüedego oraz Lurtz (2012) jest definicja Bernarda Covy i Christiana Svanfeldta (1993), zgodnie z którą innowacje społeczne powinny być rozumiane jako proces wprowadzania nowych znaczeń do systemu społecznego. Podobne wątpliwości budzi kategoria szósta, określona jako zmiany w obszarze pracy socjalnej (*to make changes in the area of social work*)⁸, oraz ostatnia kategoria, odnoszona do łączności cyfrowej (*to innovate by means of digital connectivity*), to jest innowacji doprowadzających do wyłaniania się nowych obliczy świata cyfrowego. Sami autorzy przyznają, iż nie wyodrębnili definicji, które wprost można byłoby do niej zaliczyć, ale jako przykład takich innowacji podają media społecznościowe.

Powyższa klasyfikacja, zwłaszcza jej cztery ostatnie kategorie, ukazuje bardzo ważny problem, z którym mierzą się badacze innowacji społecznych. Jest on związany z odpowiedzią na pytanie, czy każdą zmianę społeczną dotyczącą społecznych problemów, potrzeb można określić mianem innowacji społecznej. Udzielając na nie odpowiedzi, należy mieć na uwadze to, iż oprócz innowacji społecznych istnieją innowacje innego typu, a określanie ich wszystkich mianem społecznych tylko dlatego, że ich adresatem są jednostki lub zbiorowości, można uważać za nadużycie, sprzyjające traktowaniu innowacji społecznych jako pojęcia, które bardzo trudno zoperacjonalizować. Jak zauważa Monika Szczepaniak, niektóre definicje „[...] są tak szerokie, że opisują projekty i organizacje, które nie są szczególnie innowacyjne, nawet jeśli są one w jakiś sposób społeczne” (Szczepaniak, 2014, s. 157; por. Kwaśnicki, 2015; Grewiński, 2018).

W odpowiedzi na ten problem Howaldt i Schwarz (2010) wprowadzili rozróżnienie na definicje normatywne i analityczne (*normative and analytic definitions*). W ich opinii szczególnie trudne do jednoznacznego zoperacjonalizowania są definicje normatywne, jako że określenie *social* odnosi się tutaj do każdego rodzaju innowacji, których celem jest osiągnięcie dobra wspólnego – czy to pod postacią zaspokojenia jakiejś potrzeby społecznej, czy też zniwelowania problemu społecznego. Definicje analityczne są łatwiejsze do zoperacjonalizowania, ponieważ kładzie się w nich nacisk na odróżnienie innowacji społecznych od innych typów innowacji, to jest innowacji technologicznych, organizacyjnych/administracyjnych oraz tzw. *governance innovation*.

8 Jej autorem jest Bernd Maelicke (1987, s. 12), który określa innowacje społeczne jako proces zmiany istniejących struktur działania i ich uwarunkowań odnoszących się do systemu społecznego opartego na sądach wartościujących (*based on ethical value judgements*).

Innowacje technologiczne są najczęściej wprowadzane przez przedsiębiorstwa w odpowiedzi na potrzeby ich klientów. Przyświeca im cel ekonomiczny, chęć generowania zysku finansowego. Utożsamia się je z działalnością kapitałochłonną, której efektem jest nowy produkt, usługa. Innowacje organizacyjne dotyczą działań podejmowanych w ramach różnego rodzaju organizacji, których celem jest zwiększenie efektywności ich funkcjonowania (zob. Tuziak, 2013, s. 50–52; Wyrwa, 2014b). *Governance innovation* dotyczą natomiast sfery publicznej, relacji między aktorami zaangażowanymi w jej tworzenie, w tym w konstrukcję polityk publicznych (Anheier i in., 2014, s. 30). Ich przykładem, zwłaszcza w krajach postsocjalistycznych, jest budowa partnerstw międzysektorowych, w których reprezentanci sektora publicznego podejmują współpracę z przedstawicielami sektora gospodarczego i pozarządowego na rzecz szeroko rozumianego rozwoju terytorialnego.

Jak zauważają Robert van der Have i Luis Rubalcaba (2016, s. 1928), problematyka innowacji społecznych jest rozwijana w ramach różnych dyscyplin i subdyscyplin naukowych – od psychologii wspólnotowości (zob. Hazel, Onaga, 2003), przez badania dotyczące rozwoju lokalnego, po badania nad mechanizmami zmiany społecznej w różnych porządkach społecznych (zob. Grimm i in., 2013; Peller-Sifres i in., 2017, s. 260). Wielość obieranych definicji innowacji społecznych, możliwych sposobów ich operacjonalizacji nie ułatwia przeprowadzania badań empirycznych w tym zakresie, a tym bardziej ich porównywania, a więc również budowania teorii innowacji społecznych. Jak podkreśla Agnieszka Karpińska (2020, s. 165), innowacje i innowacyjność są konstruktem bardzo enigmatycznym, niedookreślonym i pełnym apriorycznych założeń, gdy tymczasem poznanie naukowe wymaga stosowania terminów możliwie precyzyjnych i jednoznacznych. Wyzwaniem jest zatem nie tyle stworzenie definicji innowacji społecznych czy też przyjęcie którejś z zaproponowanych przez innych badaczy, ile umiejętne jej zoperacjonalizowanie, przełożenie na język empirii, zmiennych i wskaźników, za pomocą których uchwycona zostanie ich specyfika. To zadanie nie wydaje się możliwe bez określenia cech odróżniających je od innych typów innowacji.

1.4. Cechy i rodzaje innowacji społecznych

Zadania wyszczególnienia cech innowacji społecznych podjęła się Young Foundation – jedna z największych i najbardziej renomowanych europejskich organizacji zajmujących się ich analizowaniem i wdrażaniem. Zaliczyła do nich (Young Foundation, 2012, s. 19):

- 1) nowatorstwo (*novelty*);
- 2) możliwość wdrożenia w praktyce – innowację (nawiązując do klasycznego rozróżnienia stosowanego przez Josefa Schumpetera w odniesieniu do

innowacji ekonomicznych) odróżnia się tutaj od inwencji, którą można określić mianem pomysłu na innowację; innowacja oznacza wdrożenie go w praktyce, przy czym nie każda inwencja przeradza się w innowację;

- 3) ukierunkowanie na zaspokajanie społecznych potrzeb;
- 4) efektywność oraz
- 5) wzmacnianie samoorganizacji społeczeństwa, do czego środkiem może być wspieranie i kreowanie nowych ról społecznych (np. aktywnego w sprawach publicznych obywatela), budowanie nowych relacji społecznych (np. między mieszkańcami jednostek terytorialnych a instytucjami publicznymi), zwiększanie zdolności różnych aktorów społecznych do lepszego użytkowania dostępnych zasobów.

Bettina Bock (2016, s. 561–562) – współczesna badaczka wsi – wśród cech innowacji społecznych wyróżniła:

- 1) związek z działaniami społecznymi na rzecz dostarczania niedostępnych usług społecznych lub usług alternatywnych dla dotychczas dostępnych;
- 2) łączenie nowych możliwości w zakresie kooperacji, współdziałania społecznego, samostanowienia (*self-determination*), upodmiotowienia obywateli;
- 3) łączenie pracy płatnej (najemnej) i wolontarystycznej, współpracy lokalnych i pozalokalnych partnerów, upodmiotowienie finalnych odbiorców usług, którzy zyskują możliwość ich kształtowania i podejmowania decyzji z nimi związanych;
- 4) kreowanie nowych form współpracy pomiędzy obywatelami, sektorem społecznym, publicznym i gospodarczym, stymulacja usieciowienia obszarów wiejskich;
- 5) dążenie do zwiększenia poziomu jakości życia w zbiorowościach terytorialnych, korzystania przez obywateli z wysokiej jakości produktów i usług;
- 6) korzystanie z nowoczesnych technologii.

Zarówno Young Foundation, jak i Bock uznali współpracę i partycypację społeczną za ważne dla wdrażania innowacji społecznych. Należy jednak mieć na uwadze, iż współpraca obywateli jest tylko jedną z odmian komunikacji między nimi a władzą. Obejmuje ona bowiem, zgodnie z propozycją International Association for Public Participation (b.r.; Davies, Simon, 2012, s. 6; Kaźmierczak, 2019):

- 1) informowanie obywateli o działaniach, które mogą ich dotyczyć;
- 2) konsultowanie z nimi tego, czy takie działania powinny zostać podjęte;
- 3) zaangażowanie obywateli w proces tworzenia i wdrażania działań na ich rzecz, co pozwala w pełniejszym zakresie uwzględnić ich percepcję problemów społecznych;
- 4) współpracę zakładającą uczestnictwo obywateli w procesie wypracowywania i wdrażania działań na ich rzecz, przy traktowaniu ich jako społecznych partnerów, a nie tylko odbiorców proponowanych działań;
- 5) upęłnomocnienie (*empowerment*), rozumiane jako pozostawianie decyzji w rękach obywateli.

Współpracę i partycypację społeczną można traktować jako uwarunkowanie i efekt wdrożenia innowacji społecznych, a nie tylko ich cechą konstytutywną, co jest szczególnie znaczące dla krajów postsocjalistycznych, cechujących się dość niskim poziomem kapitału społecznego (zob. Czapiński, Panek, 2015; Bieńkuńska i in., 2020). W tym przypadku celem innowacji społecznych może być zwiększenie poziomu współpracy, na przykład przedstawicieli różnych sektorów, czy też wzmocnienie partycypacji obywatelskiej.

Wdrażanie tego typu innowacji może być inspirowane oddolnie, co łączy się najczęściej z działaniami terytorialnie zakorzenionych instytucji i organizacji, na przykład organizacji pozarządowych działających na rzecz redukcji problemów społecznych mieszkańców konkretnej jednostki terytorialnej, ale też odgórnie, zwłaszcza jeśli są wprowadzane przez instytucje publiczne na obszarze całego kraju (zob. Skawińska, Zalewski, 2014). Związki między innowacjami społecznymi a terytorium mogą być różne. Saskia Ruijsink i współautorzy wyszczególnili trzy rodzaje innowacji społecznych. Wśród nich znalazły się (Ruijsink i in., 2017, s. 45):

- 1) innowacje tworzone lokalnie, ale wdrażane translokalnie (*locally produced, trans-locally embedded*);
- 2) innowacje wdrażane w zrównoważonej relacji między wpływami lokalnymi i translokalnymi (*produced in balanced interaction between the local and trans-local*);
- 3) innowacje tworzone translokalnie, ale wdrażane lokalnie (*trans-locally produced, locally embedded*).

W opinii cytowanych autorów lokalność⁹ wiąże się z konkretnymi problemami/wyzwaniami społecznymi, doświadczanymi przez konkretną zbiorowość. Wśród nich mogą znajdować się między innymi niska jakość zasobów mieszkaniowych, zły dostęp do usług opieki zdrowotnej, niewielkie zaufanie do lokalnych liderów. Translokalność wykracza poza konkretny obszar i oznacza odnoszenie innowacji¹⁰ do bardziej abstrakcyjnych kwestii, takich jak dostęp do zrównoważonego transportu publicznego, decentralizacja opieki zdrowotnej, transparentność władzy (Ruijsink i in., 2017, s. 11).

Nie wszystkie innowacje społeczne ulegają upowszechnieniu. Yuri Kaze-pov, Fabio Colombo i Tatiana Sarius (2020, s. 101–104) określają je jako *locally bounded social innovations*, podkreślając, iż te innowacje pojawiają się i znikają na poziomie lokalnym ze względu na deficyty połączeń lokalnych i pozalokalnych. Oprócz nich wyróżnili:

- 1) *bottom-linked social innovations*, które pojawiają się w skali lokalnej w odpowiedzi na niezaspokojone potrzeby społeczne, wykorzystując lokalne zasoby; proces ich wdrażania mobilizuje różnych aktorów społecznych,

9 W przypadku tego projektu, gdzie badaniami objęto wybrane społeczności miejskie, odnosi się ona do obszaru sąsiedztwa.

10 Autorzy używają określenia *social innovative initiatives*.

również pozalokalnych, a za ich pośrednictwem ustanawia się powiązania lokalne i pozalocalne;

- 2) *network-based social innovations*, które najczęściej są efektem aktywności sieci społecznych (*supra-local networks*), ukierunkowanych na rozwój innowacyjnych praktyk w konkretnych jednostkach terytorialnych.

Podsumowując, lokalnie mogą być wdrażane:

- 1) *locally bounded social innovations*, których efekt oddziaływania na dominujące praktyki społeczne jest stosunkowo niewielki;
- 2) *bottom-linked social innovations*, których efekt oddziaływania na praktyki społeczne może być znaczący;
- 3) *network-based social innovations*, gdzie innowacja może zarówno przynieść założone efekty, jak i napotkać bariery, które spowodują, iż efekty jej oddziaływania na lokalne praktyki społeczne będą ograniczone.

Innymi słowy, na obszarze danej gminy wiejskiej mogą być wdrażane różnego rodzaju innowacje społeczne, między innymi w zależności od relacji społecznych cechujących podmiot czy też podmioty zaangażowane w proces ich wdrażania. Ich analiza powinna zatem uwzględniać specyfikę danej jednostki terytorialnej, związaną na przykład z nasyceniem jej podmiotami, które mogą podjąć różne formy interakcji, w tym te, których efektem może być wdrożenie innowacji społecznej. Celem wdrażania lokalnej innowacji społecznej jest wprowadzenie do kontekstu lokalnego praktyki rozwiązywania bardzo konkretnych problemów społecznych, alternatywnej w stosunku do dotychczas stosowanej. Wśród tych problemów mogą znajdować się bezrobocie, bieda, przemoc domowa, dyskryminacja ze względu na wiek, płeć, pochodzenie społeczne czy niepełnosprawność (Noya, 2012, s. XIII).

1.5. Czynniki wspierające wdrażanie innowacji społecznych

Dotychczas w literaturze przedmiotu zwrócono uwagę na kilka czynników, które mogą pobudzać wdrażanie innowacji społecznych. Jednym z nich jest współpraca różnych podmiotów zainteresowanych rozwiązywaniem problemów społecznych (zob. Podedworna, 2017, s. 10; Krasnopolskaya, Meijs, 2019; Kazepov, Colombo, Sarius, 2020, s. 101–104). Nie sprzyja jej ich zbyt duża heterogeniczność – ze względu na możliwość pojawienia się problemów komunikacyjnych, a nawet konfliktów (Noack, Federwisch, 2019, s. 105), w związku z czym ważna jest jakość relacji między współpracującymi podmiotami, a nie tylko sam fakt podejmowania współpracy (Nikula i in., 2011, s. 234; zob. Howaldt, Schwarz, 2010, s. 13).

Uwzględniając w badaniach tę zmienną, należy – po pierwsze – mieć na uwadze, iż jest ona szczególną formą interakcji między podmiotami. Można ją zdefiniować jako działania na rzecz wspólnie określonych celów (zob. Furmankiewicz, Macken-Walsh, Stefańska, 2014, s. 349). Po drugie, może mieć ona miejsce pomiędzy reprezentantami tego samego sektora albo przyjmować formę międzysektorową. Mimo iż może wspierać wdrażanie *bottom-linked social innovations* oraz *network-based social innovations*, stanowi potencjał, który nie musi zostać wykorzystany. Towarzyszy jej bowiem mniejsze czy większe ryzyko wynikające z różnic kultur organizacyjnych specyficznych dla reprezentantów różnych sektorów. Podobieństwo tych kultur ułatwia definiowanie rzeczywistości zastanej i konstruowanie możliwych scenariuszy jej zmiany. Różnorodność może natomiast doprowadzić do konfliktów między współpracującymi podmiotami (Terstriep i in., 2015, s. 90).

Na wdrażanie innowacji przez organizacje pozarządowe wpływ mogą mieć ich cechy, takie jak wiek (tj. długość działania) oraz wielkość zarządu. Zwróciła na to uwagę Kristina Jaskyte (2013, s. 231) w badaniach aktywności amerykańskich NGOów w zakresie wdrażania innowacji administracyjnych¹¹ oraz technologicznych¹². Przypuszczała, iż młodsze organizacje (jako mające mniej strukturalnych barier utrudniających wprowadzanie zmian) będą bardziej skłonne do ich wdrażania. Kierunek zależności pomiędzy wdrażaniem innowacji a wielkością zarządu nie był dla niej oczywisty. Z jednej strony większa liczba osób skupionych w tych strukturach mogła dysponować większymi i bardziej zróżnicowanymi zasobami wiedzy, kompetencji i umiejętności. Z drugiej jednak w komunikacji między nimi częściej mogły pojawiać się różnego rodzaju problemy (Jaskyte, 2013, s. 235). Jaskyte wykazała, iż innowacje częściej wdrażały organizacje młodsze, z większą liczbą członków zarządu (Jaskyte, 2013, s. 241–242; zob. Zajda, 2018a).

Znaczenie wieku dla innowacyjności amerykańskich organizacji pozarządowych w sferze polityki społecznej wykazał również Stephen Osborne, wyróżniając organizacje innowacyjne, organizacje rozwojowe (*the developmental organizations*) – doskonalące obecnie świadczone usługi oraz organizacje tradycyjne – świadczące od lat te same usługi (Osborne, 1998, s. 107). Organizacje innowacyjne odróżniał od innych krótszy czas działania, czyli młodszy wiek (poniżej sześciu lat) (Osborne, 1998, s. 95–98) oraz zatrudnianie co najmniej jednego płatnego pracownika (tradycyjne działały przede wszystkim na podstawie pracy wolontariuszy) (Osborne, 1998, s. 104; zob. Zajda, 2018a).

Na znaczenie wieku organizacji oraz zatrudniania przez nią płatnego personelu dla wdrażania innowacji społecznych zwróciłam uwagę w badaniach

11 Oznaczających zmiany w strukturze organizacji, dotyczące procedur, reguł, ról, sposobów komunikacji między pracownikami.

12 Polegających na wprowadzaniu zmian w produktach i usługach na skutek zastosowania całkowicie nowych technologii.

przeprowadzonych na losowej próbie łódzkich NGOśw działających w trybie ciągłym (Zajda, 2018a, s. 30). Zamiast zmiennej „wielkość zarządu” uwzględniłam w nich inną zmienną – „liczbę osób wykazujących się ciągłą aktywnością”, przyjmując założenie, iż nie tylko aktywność członków zarządu wpływa na to, czy organizacja pozarządowa jest w mniejszym czy większym stopniu gotowa realizować innowacje społeczne. Zarządy polskich organizacji pozarządowych są silnie spetryfikowane i nieliczne – w ich skład w 22% polskich NGOśw wchodzi trzy osoby (Adamiak i in., 2016b, s. 39–41). Niektórzy członkowie pełnią w nich funkcje tylko formalnie. W związku z powyższym duży wpływ na działalność organizacji mogą mieć osoby, które do zarządu nie należą.

Z badań przeprowadzonych na próbie łódzkich NGOśw wynikało, iż wiek organizacji i liczba osób wykazujących się w niej ciągłą, wysoką aktywnością nie wpływały na wdrażanie innowacji społecznych. Znaczące okazało się natomiast zatrudnienie pracowników na umowy cywilno-prawne, co można wyjaśnić, powołując się na specyfikę elastycznych form zatrudnienia i związane z nią mniejsze ryzyko rutynizacji obowiązków zawodowych, a także większy przepływ zasobów kapitału ludzkiego. Nowi (najczęściej tymczasowi) pracownicy mogą bowiem wnieść nowy *know-how* do organizacji, dostrzegając możliwości dotychczas nieuwzględniane przez nią w obszarze rozwiązywania jakiegoś problemu społecznego (Zajda, 2018a).

Zatrudnianie przez organizację pracowników traktuje się przy tym jako jeden ze wskaźników poziomu jej profesjonalizacji, która – zdaniem Janiny Stankiewicz oraz Bartosza Seilera – polega na „[...] przyjmowaniu wzorców działania charakterystycznych dla innych sektorów (zwłaszcza przedsiębiorstw)” (Stankiewicz, Seiler, 2013, s. 354). W jej ramach można wyróżnić profesjonalizację organizacyjną (adaptowanie nowoczesnych metod i technik zarządzania), społeczną (polegającą na zatrudnianiu płatnego personelu) oraz kulturową (dotyczącą akceptacji racjonalizmu i pragmatyzmu w działaniu, przy poszanowaniu norm etycznych) (Stankiewicz, Seiler, 2013, s. 356–357). Płatny personel organizacji, obok jej członków/partnerów oraz wolontariuszy, świadczy o pozostających w jej dyspozycji zasobach kapitału ludzkiego. Jej ekonomizacja, rozumiana jako prowadzenie działalności ukierunkowanej na osiąganie przychodu poprzez sprzedaż dóbr i usług (zob. Wygnański, 2008), może przyczynić się do wzrostu budżetu, jakim dysponuje (warto podkreślić, iż prowadzenie działalności gospodarczej może nie przynosić zysku lub wręcz generować straty). Wielkość tego budżetu można traktować jako wskaźnik poziomu jej zasobów finansowych, a te (podobnie jak ludzkie) mogą wspierać wdrażanie innowacji społecznych przez różnego rodzaju organizacje (Krasnopolskaya, Meijs, 2019).

W literaturze przedmiotu podjęto również kwestię znaczenia cech liderów organizacji i instytucji dla wdrażania przez nie innowacji społecznych, choć nie jest ona szeroko dyskutowana (Zajda, Pasikowski, 2018; Shier, Handy,

2020). Nie przywołuje się tutaj efektów badań nad związkiem cech menadżerów organizacji komercyjnych a innowacyjnością tych podmiotów, jako że trudno porównywać innowacje społeczne z technologicznymi czy organizacyjnymi.

Z analiz przeprowadzonych na próbie liderów polskich wiejskich organizacji pozarządowych deklarujących gotowość do wdrożenia innowacji społecznych wynika, iż znaczące są szczególnie ich kompetencje asertywne oraz kooperacyjne, czyli tylko niektóre z kompetencji społecznych, do których zalicza się również kompetencje towarzyskie, społecznikowskie i zaradność społeczną (Matczak, Martowska, 2013). W świetle tych badań liderów organizacji, które były gotowe wdrażać innowacje społeczne, odróżniał od pozostałych wyższy poziom kompetencji asertywnych, ułatwiających jasne komunikowanie własnych propozycji działania i unikanie sytuacji, które mogą zagrozić ich realizacji, przy jednocześniej minimalizacji ryzyka wystąpienia konfliktów społecznych. Wyróżniały ich również kompetencje kooperacyjne, pozwalające inicjować i utrzymywać różne formy relacji społecznych. Nie cechował ich natomiast wyższy poziom otwartości na doświadczenie¹³ (Zajda, Pasikowski, 2018), mimo iż – jak podkreślił Victor Bekkers ze współpracownikami (2013, s. 23) – otwartość na doświadczenie jest immanentną cechą innowatorów (niezależnie od rodzaju tworzonych przez nich innowacji).

Do czynników, które mogą wspierać wdrażanie innowacji społecznych, zalicza się również zaangażowanie w ten proces osób doświadczających problemów społecznych. Anna Davies i Julie Simon (2012, s. 5) podkreślają, iż wdrożenie innowacji społecznej wymaga wręcz zdefiniowania problemu społecznego z uwzględnieniem ich perspektywy, a czasami udostępnienia przez nich wiedzy ukrytej, związanej z jego specyfiką. Ponadto obywatele mogą być źródłem innowacji, a ich partycypacja w procesie ich wdrażania pozwala uniknąć rozwiązań nieakceptowanych przez samych zainteresowanych (Krasnopolskaya, Meijs, 2019; por. Lubimow-Burzyńska, 2014). Uczestnictwo osób doświadczających problemów społecznych w planowaniu procesów ich rozwiązywania pozwala na dostrzeżenie propozycji rozwiązań problemów wcześniej niebranych pod uwagę (Kaźmierczak, 2019) i koresponduje z postulatami koncepcji *community organisation*, która, co zauważa Kazimiera Wódz (2019, s. 422): „[...] skupia się na mobilizowaniu grup i zbiorowości terytorialnych do samodzielnego rozpoznawania swoich potrzeb i aktywnego udziału w poszukiwaniu sposobów ich zaspokojenia”. Nie należy jednak oczekiwać, iż partycypować we wdrażaniu innowacji społecznych mogą wszyscy doświadczający problemów społecznych, podobnie jak nie należy oczekiwać,

13 Do oceny otwartości na doświadczenie wspólnie ze Sławomirem Pasikowskim zastosowaliśmy bardzo popularny wśród psychologów kwestionariusz NEO FFI, służący do badania pięciu cech osobowości, to jest neurotyczności, ekstrawersji, ugodowości, sumienności i otwartości na doświadczenie (zob. Zawadzki i in., 1998).

iż ogół obywateli będzie zainteresowany uczestnictwem w wyborach. Partycypacja obywatelska częściej cechuje bowiem osoby o wyższym statusie społeczno-ekonomicznym (Hayrapetyan, 2019, s. 73). Takiego statusu nie muszą mieć osoby doświadczające problemów społecznych, a to właśnie one najczęściej są adresatami lokalnych innowacji społecznych.

Na wdrażanie innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe wpływ mogą mieć zatem różnego rodzaju zmienne. Wśród nich można wyróżnić między innymi:

- 1) zmienne charakteryzujące organizację, takie jak jej wiek (tj. długość działania), zasoby ludzkie (w tym zatrudnianie płatnego personelu) i finansowe (których wskaźnikiem jest wielkość budżetu), współpraca podejmowana z różnymi podmiotami;
- 2) cechy ich liderów, takie jak otwartość na doświadczenie, poziom kompetencji społecznych, w tym kompetencji asertywnych i komunikacyjnych, ich postawy względem innowacji społecznych.

Warto nadmienić, iż w literaturze przedmiotu brakuje narzędzi do pomiaru takich postaw, a byłyby one bardzo przydatne do ich diagnozy umożliwiające tworzenie wsparcia edukacyjnego na przykład dla liderów organizacji pozarządowych (zob. Pasikowski, Zajda, 2018). I w tym przypadku znaczne zasoby inspiracji teoretycznych, co najmniej od czasów *creative man* autorstwa Williama Thomasa i Floriana Znanieckiego (1976) oraz osobowości innowacyjnej Everetta Hagena (1962), nie przekładają się na bogactwo badań empirycznych dedykowanych konkretnie roli innowatorów we wdrażaniu innowacji społecznych (zob. Shier, Handy, Jennings, 2019).

W niniejszej monografii uwagę koncentruję na pierwszej grupie zmiennych, to jest na cechach, które mogą odróżniać organizacje pozarządowe oraz lokalne grupy działania mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznych od tych NGO-sów i LGD, które go nie mają – innymi słowy, na cechach, które mogą je wspierać we wdrażaniu tych innowacji. Rozważania na temat wpływu cech osobowych i postaw liderów organizacji pozarządowych i lokalnych grup działania na wdrażanie przez nie innowacji społecznych zaprezentuję w innych tekstach, tworzonych razem z psychologami, znawcami problematyki pomiaru w tym zakresie (uprawnionymi do posługiwania się odpowiednimi narzędziami badawczymi).

1.6. Metody i techniki badania innowacji społecznych

Przegląd badań dotyczących wdrażania innowacji społecznych na wsi, których efekty zostały opublikowane w najbardziej prestiżowych czasopismach poświęconych problematyce wiejskiej, takich jak „Sociologia Ruralis” i „Journal of Rural Studies”, pozwala zauważyć różnorodność stosowanych w analizach metod i technik, rozpoczynając od analizy danych zastanych, po badania, w których uwzględniono ich triangulację – niezwykle docenianą przez wielu teoretyków innowacji społecznych (zob. Pelka, Terstriep, 2016, s. 13).

Dla przykładu Bock (2016) w artykule pt. *Rural Marginalisation and the Role of Social Innovation: A turn towards nexogenous development and rural reconnection* skupia uwagę na trzech przypadkach inicjatyw, określonych jako *Rural initiatives for social innovation*, stosując zresztą niezwykle szeroką ich definicję. Piszę bowiem:

Innowacje społeczne odnoszą się do zmian w strukturze społecznej społeczeństw wiejskich, które są istotne dla ich przetrwania: stosunków społecznych, dostępnych możliwości, gotowości do zaangażowania się na rzecz zbiorowości i zdolności do organizowania działań zbiorowych (Bock, 2016, s. 559).

Bock omawia przypadki na podstawie przeglądu literatury przedmiotu¹⁴. Z kolei Alex Franklin, Imre Kovács i Bernadetta Csurgó (2017) w swoich badaniach wykorzystali wywiady swobodne (*semi-structured interviews*)

14 Pierwsza z opisywanych przez autorkę inicjatyw – DORV (*Dienstleistung und Ortsnahe Rundum Versorgung*) – opierała się na rozwiązaniu zaproponowanym przez komercyjną firmę. Lokalny sklep miał oferować wiele usług, w tym pocztowe, bankowe, turystyczne. Oprócz sprzedaży artykułów spożywczych (od lokalnych dostawców) świadczył również takie usługi, jak pranie, naprawa sprzętów domowych, usługi opiekuńcze dotyczące zarówno dzieci, jak i dorosłych, usługi kulturalne, kulinarne, zakupy on-line. Innowacyjność tego przedsięwzięcia miała również polegać na tym, iż zastosowany model biznesowy uwzględniał zaangażowanie lokalnych mieszkańców w prowadzenie sklepu, ich integrację i aktywizację (Bock, 2016, s. 559–560). Drugi przykład innowacyjnej inicjatywy, zatytułowany *Dutch broadband internet cooperative*, Bock opisała na podstawie danych zaczerpniętych z literatury, a konkretnie z badań Koena Saleminka i Dirka Strijkera (2015) przeprowadzonych w Holandii, dotyczących spółdzielni tworzonej przez mieszkańców wsi, władze lokalne i lokalny biznes, których zadaniem było między innymi negocjowanie najkorzystniejszej oferty dostarczenia na wieś szybkiego internetu. Trzecia inicjatywa – *Care co-operatives – the example of Hoogeloorn* – została wcześniej opisana w literaturze przedmiotu przez Meike Bokhorst (2015). Miała stanowić odpowiedź na potrzeby mieszkańców wsi w zakresie usług opiekuńczych dla osób starszych i polegać na tworzeniu kooperatyw, w których skład wchodziłi profesjonaliści oraz mieszkańcy wsi świadczący (w charakterze wolontariuszy) opiekę dla tych osób.

z aktorami kluczowymi dla wdrożenia innowacji społecznej (to jest burmistrzem miasteczka, dwoma pracownikami socjalnymi i sześcioma mieszkańcami miejscowości Hajdunánás) oraz technikę obserwacji zwykłej (*guided field visits*). Przykład innowacji społecznej¹⁵ poddali dokładnej analizie, stosując rozróżnienie jej trzech aspektów zaproponowane przez Franka Moulaerta i jego współpracowników (2005, s. 1976), wśród których znalazły się (Franklin, Kovách, Csurgó, 2017, s. 441):

- 1) zaspokajanie niezaspokojonych potrzeb społecznych;
- 2) zmiany w społecznych relacjach (szczególnie odnoszące się do obszaru *governance*), które podnoszą poziom partycypacji społecznej również wśród zbiorowości zmarginalizowanych;
- 3) zwiększenie partycypacji politycznej i dostępu do zasobów, które umożliwiają zaspokojenie społecznych potrzeb, w tym potrzeby partycypacji.

Anika Noack i Tobias Federwisch (2019) w badaniach przeprowadzonych na próbie kilku wiejskich obszarów Niemiec użyli technik badawczych znanych etnografom. Wyszli z założenia, iż innowacja społeczna nie zawsze jest procesem wdrażanym celowo i świadomie przez aktorów społecznych, i zastosowali do jej analizy ujęcie autorstwa Wernera Rammerta (2010), uznając je za kompatybilne z perspektywą postrzegania innowacji jako konstruktu komunikacyjnego (Knoblauch, 2013; Rammert, Windeler, Knoblauch, 2016). Do analizy trzech projektów wdrożonych na wiejskich obszarach usytuowanych w różnych częściach wschodnich i zachodnich Niemiec zastosowali tzw. *focused ethnography* (Noack, Federwisch, 2019, s. 97). W analizie wykorzystali obserwację uczestniczącą, analizę dokumentów zastanych, wywiady swobodne z osobami zaangażowanymi w realizację inicjatyw oraz wywiady

15 Analizowana przez nich inicjatywa stanowiła odpowiedź na potrzeby najbiedniejszych mieszkańców miejscowości Hajdunánás, którzy zmagali się z niedostatkiem żywności i złą jej jakością. Pracownicy socjalni zachęcili do realizacji inicjatywy burmistrza, mając świadomość niedostatecznej efektywności istniejących programów pomocowych oraz problemów, jakich może doświadczyć w przyszłości ośrodek pomocy w zakresie finansowania potrzeb osób znajdujących się w złej sytuacji bytowej. Każda z osób zakwalifikowanych do wsparcia (na podstawie kryterium dochodowego) otrzymała do uprawy obszar 500 m² (w sumie wykorzystano dwa hektary ziemi, usytuowane blisko centrum miejscowości) (Franklin, Kovách, Csurgó, 2017, s. 447). Na własne potrzeby mogła uprawiać warzywa, które spożywała jej rodzina. Pracownicy socjalni świadczyli doradztwo w zakresie prowadzenia upraw, motywowali do regularnego dbania o nie. W uprawie uczestniczyły całe rodziny. Zaobserwowano występowanie przykładów pomocy sąsiedzkiej oraz wzajemną solidarność uczestników inicjatywy (zaniedbanie uprawy przez jedną osobę mogło niekorzystnie oddziaływać na inne, np. na skutek przemieszczania się szkodników). Inicjatywa okazała się sukcesem. W drugim roku jej funkcjonowania liczba chętnych do udziału w niej wzrosła. Mimo to nie udało się dokonać jej dyfuzji na inne obszary Węgier, jako że uznano ją za dość ryzykowną i wymagającą zbyt dużego zaangażowania ze strony pracowników socjalnych (Franklin, Kovách, Csurgó, 2017, s. 453).

kwestionariuszowe z mieszkańcami miejscowości Kremmen¹⁶, Krugau¹⁷ i Breitenbach¹⁸ (Noack, Federwisch, 2019, s. 98).

W badaniach innowacji społecznych wykorzystuje się również *Participatory Action Research* (Aiken, 2017). Wśród jej celów Jenny Cameron i Katherine Gibson (2005, s. 321) wyróżniły:

- 1) dokumentowanie/opisywanie rzeczywistości;
- 2) jej kontekstualizację;
- 3) wspólną pracę badacza i respondentów nad jej zmianą.

W *Participatory Action Research* wykorzystuje się wiele technik badawczych, na przykład wywiady swobodne, fokusowe czy obserwację uczestniczącą,

16 Kremmen stanowiło przykład obszaru górskiego dawniej popularnego wśród turystów, po wielu latach świetności doświadczającego depopulacji, znacznego obniżenia poziomu aktywności społecznej. W 2012 roku kilku mieszkańców, w tym burmistrz miasteczka, hotelarz i dobrze im znany turysta, podjęli się zadania ożywienia lokalnej turystyki poprzez organizowanie niekonwencjonalnych wydarzeń kulturalnych – byli przeświadczeni, iż tylko takie mogą zahamować proces depopulacji obszaru, również wynikający ze społecznego przekonania, iż miejscowość nie dysponuje już atrakcjami, które mogłyby ponownie zainteresować turystów. Wśród zorganizowanych nietypowych wydarzeń kulturalnych znalazły się festiwal chmielu (*hop festiwal*) i festiwal czytania kryminalnych historii. W miejscach publicznych (w tym w opustoszałych budynkach, na obszarach zielonych, wystawach zamkniętych sklepów) zorganizowano wystawy prac różnych, niezwiązanych z miasteczkiem artystów i designerów. Działania przyniosły zamierzone efekty. Autorzy podkreślają, iż dziś popyt na mieszkania wakacyjne w miejscowości wzrósł, lokalny hotel ma co prawda nowego właściciela, ale kontynuuje ideę kryminalnych obiadów. Do miasteczka wracają rodziny z dziećmi. Stało się ono modelowym przykładem udanego procesu rewitalizacji.

17 Dla Krugau charakterystyczne było górnictwo odkrywkowe. Po zjednoczeniu Niemiec miasteczko straciło potencjał przemysłowy i uległo depopulacji. W 2015 roku Ministerstwo Ekonomii i Energetyki zaczęło promować na tym obszarze salony dyskusyjne *narrative salon* – na wzór salonów paryskich, wiedeńskich i berlińskich z XVIII i XIX wieku. Miały one stymulować wymianę idei i talenty muzyków, artystów, literatów. Ideę (znaną obszarom miejskim, nie wiejskim) postanowiono wykorzystać, mając na uwadze erozję tradycyjnych form wiejskiej komunikacji, skupiającą się w lokalnych pubach i sklepach. Po roku udało się na tyle zaktywizować mieszkańców miejscowości, iż zaistniała potrzeba przeszkolenia dwóch facylitatorów salonów. Jednak po zakończeniu projektu i jego finansowania przez ministerstwo inicjatywa upadła, facylitatorzy zrezygnowali z aktywności, co było również konsekwencją lokalnego konfliktu pomiędzy burmistrzem, stowarzyszeniem teatralnym i lokalnym operatorem elektrowni.

18 Breitenbach doświadczył kryzysu gospodarczego po zjednoczeniu Niemiec. Upadek lokalnej fabryki zintensyfikował proces depopulacji, zamknięto wiele punktów usługowych. Urzędujący burmistrz, z pomocą dobrze znanego przedsiębiorstwa społecznego z Poczdamu i aktywnych mieszkańców, wdrożył projekt, który swym zakresem obejmował uprawę społecznych ogrodów na opuszczonych obszarach, dostarczanie posiłków z wyprodukowanych tam warzyw dla lokalnych przedszkoli i starszych osób, warsztaty rzemiosła dla mieszkańców, którzy chcieli się zaangażować w stworzenie placu zabaw przeznaczonego dla osób w każdym wieku. Projekt przyczynił się do wzrostu zaangażowania społecznego mieszkańców miejscowości oraz aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych. Jednak po zakończeniu finansowania nie był kontynuowany.

umożliwiający zachowanie równowagi władzy (*power relations*) pomiędzy badaczem a respondentami (zob. Pain, 2004). W ten sposób nawiązuje się tu do dobrze znanych, szczególnie polskim socjologom, postulatów socjologii humanistycznej Floriana Znanieckiego (2011).

Badacze wypracowują również własne metody analizy innowacji społecznych. Przykładem jest *Social Innovation Biographies*, stworzona w ramach projektu o akronimie SIMPACT (SIMPACT, b.r.; Kleverbeck, Terstriep, 2017). Studia przypadków analizuje się tutaj:

- 1) horyzontalnie, co sprowadza się do ich opisu;
- 2) wertykalnie, gdzie badacze skupiają się na określonych aspektach zaobserwowanej innowacji społecznej;
- 3) porównawczo, gdzie wykorzystuje się poprzednie wymiary analizy przypadków do ich porównania.

W metodzie tej przewidziano sześć etapów badania (Kleverbeck, Terstriep, 2017, s. 20–21):

- 1) wybór przypadków podyktowany przyjętą definicją innowacji społecznych (*case selection*);
- 2) wywiady narracyjne (*narrative interview*) z osobami w największym stopniu odpowiedzialnymi za wdrożenie procesu innowacji społecznej; ich przedmiotem jest proces wdrożenia innowacji społecznej; ukazuje się biografię danej innowacji łącznie z uwarunkowaniami jej powstania dotyczącymi samej organizacji i jej społeczno-gospodarczego otoczenia; wywiady te są nagrywane i poddawane transkrypcji;
- 3) analiza sieci (*egocentric network analysis*) – zebrany materiał analizuje się pod kątem sieci relacji, w ramach której funkcjonuje organizacja i które przyczyniają się do wdrożenia innowacji; analiza dostarcza danych na temat sieci powiązań, ich geograficznego zasięgu, częstości podejmowanych kontaktów;
- 4) wywiady z innymi aktorami innowacji społecznej, istotnymi dla procesu jej wdrożenia, których celem jest wzbogacenie tej biografii;
- 5) triangulacja polegająca na łączeniu różnorodnych danych;
- 6) wzbogacanie metodologii, jej testowanie pod kątem możliwości dostarczenia wiedzy umożliwiającej odpowiedź na postawione pytania i dalsze analizy przypadków.

Próby tworzenia narzędzi pomiaru wdrażania innowacji społecznych podejmowane są również w Polsce (choć dotychczas w kontekście miejskim, a nie wiejskim). Przykładem jest narzędzie zaproponowane przeze mnie we współpracy ze Sławomirem Pasikowskim i Agnieszką Kretek-Kamińską (2020), którego celem jest ilościowa ocena aktywności organizacji pozarządowych w zakresie wdrażania produktowych innowacji społecznych. Walidacji narzędzia dokonaliśmy w czasie badań przeprowadzonych w 2017 roku na losowej próbie organizacji pozarządowych usytuowanych na obszarze Łodzi. Skoncentrowaliśmy się na badaniu dostarczanych przez organizacje pozarządowe

usług i produktów na rzecz rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców tego miasta. Konstruuując narzędzie, przyjęliśmy założenie, iż organizacje pozarządowe, zwłaszcza te pozyskujące środki na działalność z budżetu Unii Europejskiej (np. Europejskiego Funduszu Społecznego), realizują swoje działania zgodnie z metodyką *Project Cycle Management*¹⁹. Zgodnie z nią projekt jest zespołem powiązanych ze sobą działań, realizowanych w określonym czasie i z wykorzystaniem założonego budżetu (European Commission, 2004, s. 8). Powstaje w odpowiedzi na zidentyfikowane problemy, potrzeby odbiorców wsparcia, jest ewaluowany i monitorowany. Rozpoczyna się od etapu, w którym organizacja diagnozuje problem, przechodzi przez etap określania jego szczegółowych celów oraz etap realizacji, obejmujący również jego monitoring i ewaluację. Wśród etapów procesu wdrażania innowacji społecznych znalazły się (Zajda, Pasikowski, Kretek-Kamińska, 2020):

- 1) diagnoza problemu społecznego;
- 2) szukanie rozwiązania dla tego problemu;
- 3) wdrażanie tego rozwiązania;
- 4) jego ewaluacja oraz
- 5) dyfuzja zastosowanego rozwiązania²⁰.

Dla procesu wdrożenia innowacji społecznej ważna okazała się refleksyjność organizacji, przejawiająca się w dwóch wymiarach. Po pierwsze – w otwartości na poszukiwanie i stosowanie rozwiązań niestandardowych oraz ich twórczym przekształcaniu i dostosowywaniu do lokalnych warunków. Świadczyła o niej gotowość organizacji do wprowadzania usług czy produktów nietypowych, odbiegających od dotychczas tam stosowanych. Zainteresowanie wdrażaniem innowacji społecznych przekładało się na rzeczywiste próby ich realizacji, poprzedzone określeniem rezultatów, jakie mają przynieść, oraz poddane ciągłemu bieżącemu monitoringowi w trakcie procesu ich osiągnięcia. Samo diagnozowanie problemów społecznych nie okazało się znaczące dla wdrożenia innowacji, jako że mogło stać się podstawą zarówno do wdrażania innowacji społecznych, jak i zrutynizowanych praktyk działania. Po drugie – o refleksyjności organizacji świadczyła jej gotowość do dzielenia się swoimi pomysłami i wypracowanymi rozwiązaniami z innymi podmiotami działającymi w podobnym obszarze. Dla dyfuzji zastosowanej innowacji społecznej ważne okazało się to, czy wnioski

19 Zgodnie z *Project Cycle Management Guidelines* autorstwa Komisji Europejskiej „zarządzanie cyklem projektu” to termin używany do opisywania działań związanych z zarządzaniem cyklem życia projektu (w tym kluczowymi zadaniami, rolami i obowiązkami, dokumentami i decyzjami) (European Commission, 2004, s. 17).

20 W artykule zwróciliśmy uwagę, iż określenie etapów procesu wdrażania innowacji społecznych na wzór projektu koresponduje z etapami wyszczególnionymi przez Filipe’a Santosa i współautorów (2013). Ich zdaniem proces innowacji społecznej zakłada identyfikację problemu społecznego, wypracowanie rozwiązania, stworzenie modelu jego praktycznego wdrożenia oraz jego upowszechnienie i instytucjonalizację (Zajda, Pasikowski, Kretek-Kamińska, 2020).

z oceny wdrożenia tych usług, produktów zostały w jakiś sposób udokumentowane, spisane, upublicznione oraz to, czy dostęp do nich był otwarty dla wszystkich zainteresowanych.

Badania procesu wdrażania innowacji społecznych można przeprowadzić za pomocą różnorodnych metod i technik badawczych. Nie ma sprawdzonych w różnych kontekstach kulturowych narzędzi badawczych, a wyzwań metodologicznych, które badacz napotyka na swojej drodze, jest bardzo wiele (Mihci, 2020). Wskazane jest przy tym łączenie metod ilościowych i jakościowych. Wykorzystując badania mieszane (Creswell, 2013), można spróbować udzielić odpowiedzi na wiele pytań, w tym na te dotyczące specyfiki innowacji społecznych wdrażanych w danym kontekście lokalnym oraz cech, które wyróżniają podmioty uczestniczące w tym procesie. Te pytania warto zadać, podejmując badania na polskiej wsi, uwzględniając w nich cechy aktorów społecznych mogących odgrywać tam rolę agentów zmiany w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Wśród nich można wyszczególnić instytucje publiczne, organizacje pozarządowe, lokalne grupy działania oraz spółdzielnie socjalne.

Rozdział II

Wiejscy aktorzy innowacji społecznych w Polsce

2.1. Instytucje publiczne na rzecz wdrażania innowacji społecznych

Instytucje publiczne nie są postrzegane jako podmioty wykazujące się szczególnie wysoką aktywnością w realizacji praktyk alternatywnych w stosunku do dominujących w obszarze rozwiązywania lokalnych problemów społecznych (zob. Oosterlynck, Cools, 2020, s. 68–69). Taką aktywność mogą podejmować samodzielnie lub we współpracy z innymi podmiotami. Czy podejmują ją instytucje publiczne z polskich gmin wiejskich? Jakie towarzyszą jej bariery? Czy instytucje te skorzystały ze wsparcia na realizację innowacji społecznych, np. w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUER, Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki lub Programu Operacyjnego Wiedza, Edukacja, Rozwój? Te pytania warto zadać, rozważając ich rolę we wdrażaniu innowacji społecznych.

W Polsce najważniejszym organem w gminach wiejskich, który ma realny wpływ na rozwiązywanie lokalnych problemów społecznych, jest wójt – organ wykonawczy gminy (wybierany w wyborach powszechnych), pełniący obowiązki kierownika urzędu gminy (Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym; zob. Wojciechowski i in., 2014, s. 27). To on powołuje i sprawuje nadzór nad jednostkami bezpośrednio zaangażowanymi w rozwiązywanie problemów społecznych, których doświadczają mieszkańcy gminy. Wśród nich należy wymienić Gminną Komisję ds. Rozwiązywania Problemów Alkoholowych¹ oraz

1 Jej funkcjonowanie reguluje Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Do jej podstawowych zadań należy: ustalenie, czy dana osoba, która zgłosiła się do komisji lub została do niej zgłoszona, jest uzależniona, motywowanie jej do dobrowolnego podjęcia leczenia, podejmowanie czynności zmierzających do orzeczenia o przymusowym leczeniu w zakładzie odwykowym, wyrażanie zgody na sprzedaż alkoholu przez sklepy i lokale gastronomiczne. Komisja dysponuje środkami

Gminny Punkt Konsultacyjny ds. Uzależnień². Wójt powołuje również Interdyscyplinarny Zespół ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie³.

Organowi wykonawczemu gminy formalnie podlegają ośrodki pomocy społecznej – najważniejsze instytucje publiczne działające na rzecz przeciwdziałania i rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Ośrodki, tworzone na podstawie uchwały rady gminy, realizują gminne strategie rozwiązywania problemów społecznych. Ich działania reguluje przede wszystkim Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej⁴, Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi oraz Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Pierwsza z wymienionych ustaw określa zadania pomocy społecznej, do których należy przyznawanie i wypłacanie przewidzianych ustawą świadczeń, prowadzenie i rozwój niezbędnej infrastruktury socjalnej, analiza i ocena zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej, realizacja zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych, praca socjalna, którą określa się jako „[...] działalność zawodową mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi” (art. 6 ustawy o pomocy społecznej). Zadaniem pomocy społecznej jest również rozwijanie nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb (art. 15 ustawy o pomocy społecznej; zob. Bojanowska, Krzyszkowski, 2018; Frysztacki, 2019).

Instytucje publiczne krytykuje się za zbytnią centralizację i niezdolność do elastycznego reagowania na zmiany i wskazuje, iż barierą dla wdrażania przez nie innowacji społecznych jest krótkofalowość podejmowanych działań, powodowana potrzebą osiągania szybkich, widocznych sukcesów (por. Bekkers i in., 2013, s. 27).

finansowymi pochodzącymi z opłat wnoszonych przez przedsiębiorców prowadzących punkty sprzedaży alkoholu.

- 2 Punkt może funkcjonować także pod nazwą „Punkt Konsultacyjny dla osób uzależnionych i ich rodzin”. Dyżuruje w nim psycholog, czasem również terapeuta obejmujący wsparciem osoby i rodziny z problemami alkoholowymi, ale również zmagające się z problemami przemocy domowej.
- 3 Sposób jego działania reguluje Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”. W skład zespołu wchodzi przedstawiciele różnych grup zawodowych, najczęściej pracownicy gminnych ośrodków pomocy społecznej, policjanci, pedagodzy szkolni, dyrektorzy szkół, kuratorzy, przedstawiciele ośrodka zdrowia. Zespół udziela pomocy osobom ze środowisk dysfunkcyjnych w zakresie przezwyciężenia dotyczących ich problemów społecznych, podejmuje działania interwencyjne, współdziała z takimi instytucjami, jak ośrodki pomocy społecznej, szkoły, policja, ośrodki zdrowia, organizacje społeczne, rozpowszechnia informacje o możliwościach uzyskania pomocy w środowisku lokalnym od innych podmiotów.
- 4 Dalej ustawa o pomocy społecznej.

Liczne procedury administracyjne są traktowane jako ograniczenia elastyczności działań na rzecz rozwiązywania lokalnych problemów społecznych również przez polskich pracowników socjalnych, do których zadań należy między innymi praca socjalna⁵ (zob. Szmagański, 2019). Tracą oni autonomię i są zmuszeni przede wszystkim do postępowania zgodnie z przyjętymi w instytucji standardami, które, co podkreśla Anna Jarkiewicz (2017, s. 70): „[...] nie rzadko stoją w sprzeczności z diagnozą społeczną oraz ich przekonaniem, komu i w jakiej formie powinna być udzielona pomoc”. W takiej sytuacji, co zaznacza wyżej wymieniona autorka: „Każdy pracownik socjalny podejmujący decyzję o udzieleniu pomocy w oparciu o dokonaną diagnozę, która nie mieści się w instytucjonalnych ramach czy standardach, naraża się na trudne do przewidzenia konsekwencje, które mogą przybrać formę nagany, utraty premii bądź nawet pracy” (Jarkiewicz, 2017, s. 70). Marta Łuczyńska pisze wręcz o balansowaniu pracowników socjalnych pomiędzy interesem klienta a interesem instytucji. Z jej badań wynika, iż pracownicy socjalni, na przestrzeni lat podnoszący swoje kompetencje, odczuwają brak autonomii w zakresie ich używania. Bezsilność i niemożność realizacji tego, o czym wiedzą i co potrafią, doprowadza nie rzadko do frustracji i przekonania, iż esencją pracy socjalnej jest pomaganie w ramach wyznaczonych procedur, bez możliwości ich elastycznego interpretowania czy też zmiany w odniesieniu do konkretnej osoby, rodziny. Doprowadza to autorkę do smutnej konstatacji, iż: „Znane już »nie da się«, często pojawia się, zanim pracownicy socjalni w ogóle podejmą próby sprawdzenia, czy da się może jednak dokonać jakichś zmian” (Łuczyńska, 2013, s. 137). Marzenia pracowników socjalnych, które można potraktować jako projekcję pożądanых zmian w obszarze pracy socjalnej, po pierwsze – oscylują wokół spraw indywidualnych, związanych z wyższym wynagrodzeniem za pracę, wyższym prestiżem wykonywanego zawodu, udogodnieniami takimi jak samochód służbowy. Po drugie – dotyczą spraw ważnych dla możliwości wprowadzania zmian w obszarze rozwiązywania lokalnych problemów społecznych, otwierających drogę dla wdrażania innowacji społecznych, to jest mniejszej biurokratyzacji działań, mniejszych obciążeń różnego rodzaju formalnościami i administracyjnymi obowiązkami (Łuczyńska,

5 Do zadań pracownika socjalnego wymienionych w ustawie o pomocy społecznej należą (poza pracą socjalną): analizowanie i ocena problemów, które stały się przyczyną występowania o świadczenia z pomocy społecznej, kwalifikowanie do ich uzyskania, informowanie, doradztwo i poradnictwo w rozwiązywaniu istotnych życiowych spraw i uzyskiwaniu pomocy – na podstawie obowiązującego prawa i systemu pomocy społecznej oraz działalność organizacji pozarządowych, bezpośrednio i oparte na zasadach etyki zawodowej udzielanie pomocy, rozbudzanie społecznej aktywności i działań samopomocowych służących zaspokajaniu najistotniejszych potrzeb klientów, profilaktyka i kompensacja problemów i kwestii społecznych, łagodzenie ich skutków, podejmowane na bazie współpracy z innymi specjalistami, wprowadzanie nowatorskich form pomocy, współuczestniczenie w inspirowaniu, opracowaniu, wdrożeniu oraz rozwijaniu regionalnych i lokalnych programów pomocy społecznej, ukierunkowanych na podniesienie jakości życia (art. 119 ustawy o pomocy społecznej).

2013, s. 150). Biurokratyzacja i formalizacja działań są traktowane przez pracowników socjalnych również jak mechanizmy obronne. Jak zauważa Mariusz Granosik (2016), pracownicy ośrodków pomocy społecznej mają świadomość szczególnej odpowiedzialności za swoją pracę. Przypadki niedopełnienia obowiązków bywają ujawniane medialnie, głównie w programach interwencyjnych, co należy łączyć ze wzrostem krytycznego zainteresowania mediów obszarem pracy socjalnej. W jego opinii nieprawidłowości, zaniedbania, a czasami błędy pracowników socjalnych zostają przekształcone w globalny akt oskarżenia, czego konsekwencją jest wzrost gotowości pracowników socjalnych do szczegółowego wypełniania wszelkich procedur, nawet jeśli jest to związane z ograniczeniem podmiotowości klienta. Granosik zauważa również, iż pracownicy socjalni coraz częściej odchodzą od działania dopasowanego do indywidualnych potrzeb swoich podopiecznych, doświadczając rozdarcia między wyobrażeniem o tym, jak powinno wyglądać codzienne działanie pracownika socjalnego, a tym, jakie ono rzeczywiście jest. Autor pisze: „O ile jeszcze kilkanaście lat temu [pracownicy socjalni – przyp. K.Z.] dość odważnie konstruowali działania pozaproceduralne, zgodne jednak z ich poczuciem zawodowej misji, o tyle obecnie wydają się już głównie realizować zalecane procedury, mimo że uważają je za mało efektywne, nieżyciowe, a nawet niesprawiedliwe” (Granosik, 2012, s. 195).

Barierę dla aktywności ośrodków pomocy społecznej i samych pracowników socjalnych we wdrażaniu innowacji społecznych stanowi również postawa samych beneficjentów (klientów) pomocy. Bywa, że traktują pracowników instytucji publicznych jako wrogów, którzy nie chcą przyznać im świadczeń pieniężnych (Zasada-Chorab, 2004, s. 35; Gierek, 2012). Z kolei przedstawiciele instytucji publicznych widzą w nich często osoby roszczeniowe, niewykazujące gotowości do zmiany własnej sytuacji życiowej (Zajda, 2018b).

Mimo barier instytucje publiczne wdrażają innowacje społeczne. Jak podkreślają Dominika Kasprovicz i Dorota Murzyn (2014, s. 136), ważną lekcją dla samorządów w zakresie ich realizacji była inicjatywa wspólnotowa EQUAL (dalej IW EQUAL), służąca promowaniu nowych sposobów zwalczania wszelkich form dyskryminacji i nierówności na rynku pracy. W czasie jej realizacji tworzoneo tzw. modele działania, z których część miała znamiona innowacji społecznych, to jest na obszarze danej gminy modele wprowadzały alternatywną praktykę rozwiązywania problemów społecznych. Dla przykładu: w projekcie „W stronę polskiego modelu gospodarki społecznej – budujemy nowy Lisków” (realizowanym na obszarach wiejskich wybranych powiatów województwa lubelskiego oraz warmińsko-mazurskiego przez konsorcjum, w skład którego wchodziło ponad czterdziestu partnerów) pomagano osobom wykluczonym z rynku pracy lub zagrożonym wykluczeniem i marginalizacją, tworząc przedsiębiorstwa zajmujące się turystyką, usługami komunalnymi, szkoleniowo-edukacyjnymi, rękodziełem artystycznym oraz działalnością szkolno-zawodową, w których znajdowały one zatrudnienie (Projekt Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL, b.r.). Innymi słowy, na obszarze danej gminy wiejskiej stworzenie takiego przedsiębiorstwa, które

zatrudniałoby bezrobotnych mieszkańców i wyposażało ich w kwalifikacje związane z wykonywaniem rękodzieła artystycznego, mogło stanowić innowację społeczną pod warunkiem, iż właśnie tam wcześniej takie rozwiązanie nie istniało.

Podobnie do wdrożenia innowacji społecznych na wsi mógł przyczynić się projekt zatytułowany „Kluczowa rola gminy w aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych”, w którego realizacji uczestniczył między innymi Związek Gmin Wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej. W jego ramach stworzono model spółdzielni socjalnej z udziałem lub pod auspicjami gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, a także system wsparcia tych spółdzielni od momentu rekrutacji członków, przez proces powstawania, aż do uruchomienia działalności. Spółdzielnie zrzeszały osoby bezrobotne, w tym z niepełnosprawnościami, i świadczyły usługi socjalne na potrzeby społeczności lokalnej (np. naprawcze, krawieckie, gastronomiczne), działały w zakresie ochrony środowiska (np. zagospodarowując odpady gabarytowe na potrzeby recyklingu). Świadczyły również usługi związane z turystyką i rekreacją (np. pośrednictwo agroturystyczne, centra informacji turystycznej) (Begiej i in., 2007, s. 101).

Doświadczenia z realizacji IW EQUAL, która umożliwiała instytucjom publicznym, jeżeli były tym zainteresowane, nabywanie doświadczeń w zakresie wdrażania innowacji społecznych, wykorzystywano w ramach – finansowanych ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego – Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (PO KL) oraz Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER).

W PO KL celem projektów innowacyjnych było „[...] poszukiwanie nowych, lepszych, efektywniejszych sposobów rozwiązywania problemów mieszczących się w obszarach wsparcia EFS” (Dygoń, Wolińska, 2011, s. 15). W *Poradniku dla oceniających projekty innowacyjne i projekty współpracy ponadnarodowej PO KL* doprecyzowano, iż w tych projektach powinno udzielać się wsparcia tzw. nietypowym grupom na rynku pracy, rozwiązywać problemy, które do tej pory nie były przedmiotem polityki państwa, wykorzystywać nowe instrumenty w rozwiązywaniu dotychczasowych problemów rynku pracy, adaptować rozwiązania sprawdzone w innych krajach, regionach oraz modyfikować znane instrumenty na rzecz zwiększenia ich efektywności (Wolińska, Dygoń, Siekiera, 2011, s. 11).

Projekty podzielono na testujące oraz upowszechniające – polegające na włączeniu do głównego nurtu polityki i praktyki rozwiązań wypracowanych wcześniej w ramach innych programów lub projektów, na przykład IW EQUAL, Programu Leonardo da Vinci, projektów innowacyjnych testujących itp. (EGO – Evaluation for Government Organizations s.c., Ośrodek Ewaluacji Sp. z o.o., 2018, s. 28–29).

W literaturze przedmiotu niewiele jest opracowań dotyczących wpływu PO KL na wdrażanie innowacji społecznych na wsi. Omówiono w niej (realizowany na obszarze wybranych samorządów Mazowsza) projekt pt. „Kalkulator kosztów zaniechania – wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań na Mazowszu w zakresie polityki społecznej w obszarze analizy kosztów braku podejmowania działań

aktywizująco-wspierających”, którego celem było przygotowanie narzędzi służących zwiększeniu efektywności lokalnej polityki społecznej⁶ (Błędowski, Kubicki, 2014a, s. 2). Poruszono również kwestię problemów dotyczących realizacji projektów innowacyjnych. Ewa Biskup i Sławomir Mandes (2015), analizując te powstałe w związku z ogłoszeniem konkursu pt. „Wspieranie rozwoju narzędzi związanych z kontraktowaniem usług społecznych (outsourcing) przez administrację publiczną” (Priorytet V, Działanie 5.4., Poddziałanie 5.4.2. Rozwój dialogu obywatelskiego), zauważyli, iż wiele z nich było niedopracowanych merytorycznie, charakteryzowały je „wskaźnikomania” (określana jako posługiwanie się rozbudowaną listą wskaźników, których użyteczność była co najmniej niejasna), rozrost sprawozdawczości, zbyteczna formalizacja i biurokratyzacja. Nie przyczyniały się one do ugruntowywania zasady partnerstwa w relacjach między instytucjami publicznymi a organizacjami pozarządowymi, a wręcz przeciwnie – jednostki samorządu terytorialnego stawiano w pozycji nadzorczo-kontrolnej względem NGO-sów. Analizowane przez Biskup i Mandesa innowacje nie ulegały dyfuzji, kończąc swoje oddziaływanie wraz z końcem finansowania projektu. Zdarzało się, iż wypracowane produkty były trudno dostępne, a sama innowacja opisana bardzo lakonicznie, w sposób niezachęcający do jej powielenia (Biskup, Mandes, 2015, s. 6).

W okresie programowania 2014–2020 instytucje publiczne mogły skorzystać z kolejnego programu operacyjnego, który wspierał wdrażanie innowacji społecznych, to jest Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER). Tutaj innowacjom społecznym poświęcono odrębną IV oś priorytetową. W dokumentach programowych wyjaśniono, iż:

Celem interwencji będzie wykorzystanie innowacji społecznych do przetestowania, wypracowania oraz wykorzystania na szerszą skalę nowych, skuteczniejszych rozwiązań problemów w obszarze m.in. zatrudnienia, integracji społecznej, kształcenia przez całe życie, zdrowia oraz

6 W projekcie wypracowano kilka tzw. produktów, w tym: 1) dyfuzor innowacji społecznych – instrument służący usprawnieniu przepływu wiedzy na temat nowatorskich rozwiązań problemów społecznych pomiędzy instytucjami działającymi w rozmaitych sektorach, 2) katalog innowacji społecznych, w którym zebrano informacje o realizowanych programach pomocy społecznej, nakierowanych na zadania związane z aktywizacją jej klientów, 3) generator strategii rozwiązywania problemów społecznych, stwarzający możliwość dokładnej analizy sytuacji w gminie w zakresie wszystkich piętnastu wymienionych w ustawie o pomocy społecznej powodów korzystania z jej świadczeń, 4) sieć liderów innowacji społecznych, służącą popularyzacji i wdrażaniu idei kosztów zaniechania w polityce społecznej, w założeniu artykułującą potrzeby i oczekiwania lokalnych polityków społecznych wobec regionalnych i krajowych podmiotów, 5) szkolenia dla liderów (między innymi za pomocą platformy e-learningowej), konsultacje i doradztwo, wspierające wykorzystywanie i nabywanie wiedzy oraz doświadczeń sprzyjających rozwiązywaniu lokalnych problemów społecznych, 6) kalkulator społeczny – narzędzie pozwalające pokazać wydatki na działania wspierające, z uwzględnieniem koncepcji kosztów zaniechania, to jest „[...] kosztów wynikających z niepodjęcia działań, które potencjalnie mogą wpłynąć na zmniejszenie zakresu występowania problemów społecznych” (Błędowski, Kubicki, 2014a, s. 3).

modernizacji funkcjonowania administracji publicznej, w przypadku których dotychczasowe działania nie są wystarczające lub wymagają nowego podejścia. Jednocześnie będą się one koncentrowały na najtrudniejszych i kluczowych problemach, wspierając osiągnięcie celów wynikających z dokumentów strategicznych (*Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020*, b.r., s. 226).

Projektodawcy uzyskali możliwość wdrażania tzw. mikroinnowacji, których celem była „[...] inkubacja nowych załączkowych pomysłów, w tym ich opracowanie i rozwinięcie, oraz przetestowanie i upowszechnienie, a także podjęcie działań w zakresie włączenia do polityki i praktyki” oraz makroinnowacji, których cel określono jako „[...] opracowanie (o ile będzie to konieczne), przetestowanie, upowszechnienie i włączenie do polityki i praktyki nowych rozwiązań” (*Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020*, b.r., s. 227). Ze środków programu finansowane było również skalowanie innowacji społecznych, którego celem było „[...] dopracowanie i zwiększenie wykorzystania nowych rozwiązań, stosowanych dotąd w ograniczonym zakresie lub o ograniczonym zasięgu” oraz tzw. sieciowanie podmiotów działających na rzecz zwiększenia poziomu wykorzystania innowacji społecznych (*Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020*, b.r., s. 227–228).

Wdrażanie tego programu operacyjnego zakończono w momencie pisania niniejszej monografii. W dostępnych opracowaniach podnosi się trzy ważne kwestie. Pierwszą są bariery dla wdrażania innowacji społecznych przez podmioty administracji publicznej. Wymienia się tu właściwy dla nich system organizacyjno-prawny, z licznymi procedurami, które ograniczają możliwość wprowadzania zmian⁷. Drugą jest deficyt współpracy między inkubatorami, czyli podmiotami wspierającymi wdrażanie innowacji społecznych. Powiązania między nimi w zasadzie nie istnieją, zwłaszcza jeśli ich przedstawiciele nie znają się prywatnie (EGO – Evaluation for Government Organizations s.c., 2018, s. 129–130). Trzecią jest problem z praktyczną implementacją innowacji oraz ich dyfuzją, co wiąże się nie tylko z powieleniem pewnych schematów wpisanych w wypracowane modele, ale również z licznymi uwarunkowaniami ich wdrażania, poczynając od tych osobowych, związanych z cechami liderów organizacji, przez cechy samej organizacji, związane chociażby z jej profesjonalizacją i ekonomizacją, a skończywszy na specyficznym społeczno-gospodarczym kontekście, w którym podejmuje swoje działania (EGO – Evaluation for Government Organizations s.c., 2018, s. 142).

7 W raporcie zatytułowanym *Ewaluacja innowacji społecznych w ramach programu operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój* zauważono, iż te podmioty, jeśli wykazują zainteresowanie innowacjami społecznymi, to jedynie w obszarze usług opiekuńczych dla osób zależnych, co wynika z obowiązku ich świadczenia. Organizacje pozarządowe były zainteresowane głównie obszarem integracji zawodowej osób oddalonych od rynku pracy oraz przejściem z obszaru edukacji do aktywności zawodowej (EGO – Evaluation for Government Organizations s.c., 2018, s. 42).

Wiejskie instytucje publiczne w ciągu ostatnich lat uzyskały możliwość wsparcia swoich wysiłków na rzecz wdrażania innowacji społecznych. Niektóre z nich skorzystały. Wśród nich są jednak i takie, które nie wykazują zainteresowania alternatywnymi, nietypowymi sposobami rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Mimo to innowacje społeczne mogą pojawiać się na marginesie ich codziennej aktywności, na zasadzie wyjątku. Są to na przykład opisane w literaturze przedmiotu (Zajda, Kretek-Kamińska, 2018, s. 116) praktyki działania tworzone przez pracowników socjalnych, stanowiące odpowiedź na takie problemy społeczne, jak bezrobocie, alkoholizm, niewydolność opiekuńczo-wychowawcza, przemoc domowa czy niesamodzielność osób starszych. Problem w tym, iż wiele z innowacji społecznych wdrażanych przez wiejskie instytucje publiczne stanowi przykłady *locally bounded social innovations*, o których dość szybko w społeczności się zapomina i które nie ulegają dyfuzji. Często są one efektem działania pracowników instytucji publicznych, traktujących swoją pracę jako misję zawodową i w jej imię gotowych nie tyle naruszyć obowiązujące procedury, ile wyjść poza przyjęty kanon działania, nie chwając się tym ani przed swoimi zwierzchnikami, ani przed innymi pracownikami instytucji, w których są zatrudnieni. Tymczasem, co zauważa Zbigniew Woźniak (2016, s. 215): „Innowacje w pracy socjalnej to [...] nie tyle przejściowa moda, ile raczej konieczność wymuszona niewydolnością i nieskutecznością dotychczasowych rozwiązań w systemie wsparcia społecznego” (zob. Grewiński, 2017).

2.2. Wdrażanie innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe

Wiejski sektor pozarządowy bywa określany mianem innego, specyficznego (zob. Halamska, 2008a; Herbst, 2008). Obok organizacji zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze Sądowym (KRS) funkcjonują stowarzyszenia zwykle oraz zrzeszenia niesformalizowane. Wśród stowarzyszeń znajdują się ochotnicze straże pożarne, których status prawny nakazuje wyodrębnienie ich ze zbioru wiejskich organizacji pozarządowych, podobnie jak lokalnych grup działania, którym – mimo osobowości prawnej – bliżej jest do agencji rozwoju lokalnego niż do organizacji pozarządowych (Furmankiewicz, 2018, s. 196). Jakie cechy wyróżniają organizacje pozarządowe inne niż koła gospodyń wiejskich (KGW) i ochotnicze straże pożarne (OSP), najczęściej zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym po 1989 roku (Chimiak, 2016), które w niniejszej monografii określam mianem organizacji nowego typu? Na czym polega specyfika organizacji tradycyjnych – KGW i OSP – potencjalnych partnerów organizacji pozarządowych nowego typu do realizacji różnego rodzaju działań na rzecz rozwiązywania (czy

też minimalizowania) lokalnych problemów społecznych? Czy i jakiego rodzaju doświadczenia we wdrażaniu innowacji społecznych mają wiejskie organizacje pozarządowe? Jakiego rodzaju bariery towarzyszą ich aktywności w tym zakresie? Odpowiedzi na te pytania będę poszukiwała w literaturze przedmiotu.

Trudno jednoznacznie ustalić liczbę obecnych na wsi organizacji pozarządowych. Jednym z powodów tego stanu rzeczy jest fakt, iż często zawieszają one działalność, a kończąc ją, nie zgłaszają tej informacji do KRS. Z najnowszych danych Stowarzyszenia Klon/Jawor wynika, iż na wsi działa około 25 tys. zarejestrowanych w KRS stowarzyszeń i fundacji (bez OSP) (Charycka i in., 2020b).

Kilka cech wyróżnia wiejskie NGOsy od tych ulokowanych na obszarze miast. Są to przede wszystkim organizacje działające lokalnie – w skali gminy czy powiatu, zajmujące się sportem, turystyką i hobby oraz rozwojem lokalnym. Najczęściej przyjmują formę prawną stowarzyszenia. Zrzeszają mniejszą liczbę członków niż organizacje miejskie (średnio jest to 25 osób, a w organizacjach miejskich 35), choć są oni bardziej aktywni w porównaniu do osób zrzeszonych w organizacjach usytuowanych na terenie miast. Szacuje się, iż aktywnych w organizacjach wiejskich jest średnio 40% ich członków (odsetek ten dla organizacji miejskich wynosi 29%). Osoby zrzeszone w organizacjach wiejskich częściej pracują wyłącznie społecznie – nie pobierają żadnego wynagrodzenia za swoją pracę (Charycka i in., 2020b, s. 4–7). Z analiz Stowarzyszenia Klon/Jawor wynika, iż 43% organizacji na wsi działa wyłącznie na bazie pracy społecznej, w miastach jest to 34%. Stały i opłacany personel ma 28% organizacji wiejskich (z zastrzeżeniem, iż może być to jedna osoba, niekoniecznie zatrudniona na umowę o pracę), w miastach 41%. Organizacje wiejskie rzadziej zatrudniają na stałe pracowników i ekspertów. Ze wsparcia wolontariuszy korzysta 69% organizacji usytuowanych na obszarach wiejskich, w porównaniu do 60% organizacji mających siedzibę na obszarze miast (Charycka i in., 2020b, s. 7).

Dla wiejskich organizacji pozarządowych właściwy jest leaderski model zarządzania (najpopularniejszy zresztą w całym sektorze pozarządowym). Lider angażuje się w większość działań podejmowanych przez organizację. Jej struktura bardzo szybko ulega petryfikacji – skład zarządu na przestrzeni lat nie ulega zmianie. Działalność lidera bywa ograniczeniem dla aktywności innych członków organizacji, co może doprowadzić do jego osamotnienia, wypalenia, a w konsekwencji do zawieszenia aktywności organizacji czy nawet jej oficjalnego zakończenia, zwłaszcza wtedy, kiedy lider jest osobą w starszym wieku (Charycka i in., 2020b, s. 10–12).

Organizacje wiejskie częściej niż miejskie korzystają z pomocy finansowej samorządu. Częściej również źródłem ich przychodów są składki członkowskie, darowizny rzeczowe od osób indywidualnych i firm. Rzadziej uzyskują wsparcie ze źródeł rządowych, działalności gospodarczej czy odpisu 1 procenta podatku (Charycka i in., 2020b, s. 7–8).

Podmiotami bardzo silnie zakorzenionymi w lokalnych społecznościach są koła gospodyń wiejskich. Jak zauważają Magda Biejat i Katarzyna Wójcikowska

(2015), pierwsze z nich powstały w latach sześćdziesiątych XIX wieku jako organizacje pomocnicze dla kółek rolniczych, których celem było upowszechnianie wiedzy, przede wszystkim dotyczącej żywienia i higieny pracy w gospodarstwie domowym. Świadczyły pomoc członkom społeczności lokalnej, między innymi w czasie żniw organizując opiekę nad dziećmi (zob. Sawicka, 1996). W okresie PRL-u ceniono je za dostęp do dóbr takich jak pasza dla zwierząt. Wtedy też znacząco wzrosła ich liczba – w opinii Zofii Grzebisz-Nowickiej (1995) z 8378 na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych do 35 653 pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku. Początek transformacji przyniósł likwidację bardzo wielu z nich. Koła gospodyń wiejskich utraciły monopol na dystrybucję trudno dostępnych dóbr, nie sprostały konkurencji ze strony nowych organizacji pozarządowych. Wtedy też zabrakło regulacji prawnych określających sposób ich funkcjonowania, w tym źródła finansowania ich aktywności (zlikwidowano budżet na opłacenie instruktorek wspierających koła) (Biejat, Wójcikowska, 2015, s. 98).

Trudno ustalić liczbę organizacji tego typu aktualnie prowadzących działalność. Barbara Szczepańska oraz Jacek Szczepański piszą wręcz: „Precyzyjne określenie liczby współcześnie działających KGW jest zadaniem niewykonalnym. Na stronie Krajowego Związku Rolników i Organizacji Rolniczych można znaleźć informację o ponad 25 tys. KGW, zrzeszających ponad 850 tys. osób. Na portalu internetowym mojawies.pl, który gromadzi i udostępnia informacje o KGW, aktualnie zarejestrowało się 3245 KGW” (Szczepańska, Szczepański, 2019, s. 70–71). Liczba KGW wzrosła po akcesji Polski do Unii Europejskiej, czego przyczyną upatruje się w dostępności nowych funduszy przeznaczonych na aktywność sformalizowanych organizacji pozarządowych oraz w zwiększeniu środków przeznaczanych na rozwój infrastruktury na wsi, w tym na odnowę świetlic wiejskich stanowiących siedziby kół gospodyń wiejskich. W tym okresie powstały również lokalne grupy działania wspierające wiejskie organizacje pozarządowe nie tylko finansowo, ale również swoim doradztwem (Biejat, Wójcikowska, 2015, s. 99). W 2018 roku wprowadzono Ustawę z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich, która za sprawą środków finansowych możliwych do pozyskania przez KGW od Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa dodatkowo zaktywizowała je do rejestracji (zob. Zajda, 2021b).

Poziom ekonomizacji i profesjonalizacji KGW jest niewielki. Głównym źródłem zasobów finansowych są dla nich składki członkowskie. Ponad połowa otrzymuje również wsparcie od urzędów gmin, głównie w postaci dotacji. Współczesne KGW cechuje silne powiązanie z lokalnym samorządem. Wspomniane już Biejat i Wójcikowska (2015, s. 102) podkreślają, iż 80% KGW deklaruje współpracę z urzędem gminy, a ta bardzo często sprowadza się do przyjmowania dotacji na działalność.

Zmianie ulega profil aktywności tych organizacji. Współczesne KGW, często paradoksalnie nawiązując do tradycji organizacji sprzed 1989 roku, obierają inne niż one cele działania. Dla organizacji tworzonych w XIX i XX wieku celem była zmiana w higienie pracy w gospodarstwie domowym i rolnym. Tymczasem

obecnie KGW w dużej mierze skupiają się na propagowaniu dziedzictwa kulturowego, często nie dokładając jednak starań, by je zrekonstruować, na przykład we współpracy z etnografami i historykami (Biejat, Wójcikowska, 2015, s. 102–104). Skutkiem tego jest ono nie tyle rekonstruowane, ile tworzone na nowo. Członkinie kół zajmują się kulinariami, rękodziełem i sztukami plastycznymi, tworzą zespoły ludowe, śpiewacze (Biejat, Wójcikowska, 2015, s. 104). Bywa, że otwierają się na inne sfery aktywności, w tym związane z rozwiązywaniem lokalnych problemów społecznych, takich jak przemoc domowa. Cytowane autorki piszą: „Zdarza się, że KGW organizują pomoc osobom doświadczającym przemocy, koordynują akcję krwiodawstwa czy badania profilaktyczne dla kobiet. Wychodząc poza folklor i otwierając się na nową generację członkiń, koła wzmacniają swój potencjał aktywizacji kobiet na wsi” (Biejat, Wójcikowska, 2015, s. 22). Niemniej jednak głównym przedmiotem ich aktywności jest zachowanie lokalnego folkloru i upowszechnienie regionalnej kultury kulinarnej pod postacią biesiad, festynów oraz zabaw (Halamska, 2008b, s. 115). Niektóre z nich ograniczają aktywność tylko do usług świadczonych na rzecz własnych członkiń, inne adresują ją do określonych mieszkańców wsi, na przykład osób starszych. Są i takie, które starają się dotrzeć ze swoją ofertą do jak najszerzego grona odbiorców (Matysiak, 2016, s. 277).

Inną specyficzną dla wsi organizacją pozarządową są ochotnicze straże pożarne. Funkcjonują one jako stowarzyszenia, ale podstawę prawną ich aktywności określa również Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej. Reguluje ona między innymi źródła pozyskiwania dochodów przez OSP. Należą do nich środki budżetu państwa (Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, Państwowej Straży Pożarnej, Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) oraz środki jednostek samorządu terytorialnego i instytucji ubezpieczeniowych. Finansowanie przez instytucje publiczne oraz samorząd powoduje, iż OSP czasami wyklucza się z sektora pozarządowego lub nazywa je specyficznymi członkami tego sektora. Jak podkreślają Piotr Adamiak, Magda Biejat i Beata Charycka (2016a, s. 7), organizacje te lokują się gdzieś pomiędzy sektorem pozarządowym i sektorem publicznym. Ścisłe powiązanie ze strukturami samorządowymi z jednej strony zapewnia OSP stabilność finansów, co należy do rzadkości wśród wiejskich organizacji pozarządowych, z drugiej jednak uzależnia je od władz lokalnych. Problemem dla OSP są nadmiernie skomplikowane formalności związane z korzystaniem ze środków samorządu, rozbudowana biurokracja administracji publicznej, niejasne reguły współpracy z nią oraz nadmierna kontrola z jej strony (Adamiak, Biejat, Charycka, 2016a, s. 16).

Ochotnicze straże pożarne są silnie zakorzenione w wiejskich społecznościach. Ponad połowa z nich powstała przed II wojną światową, niespełna 40% w okresie PRL-u. Mając na uwadze fakt, iż około 95% polskich stowarzyszeń i fundacji zostało założonych po 1989 roku, OSP (podobnie jak KGW) są dobrze znane mieszkańcom wsi i pełnią na ich rzecz wiele funkcji. Swojej aktywności

nie ograniczają wyłącznie do ochrony przeciwpożarowej (zresztą na przestrzeni lat odnotowuje się coraz mniej pożarów), ratownictwa drogowego i wodnego (Adamiak i in., 2016a, s. 21). Ponad jedna trzecia z nich (38%) jest aktywna w obszarze edukacji i wychowania. Niemal identyczny odsetek (37%) działa na rzecz sportu, turystyki, rekreacji i hobby. Niespełna jedna trzecia (30%) do dziedzin swojej aktywności zalicza ochronę środowiska i ekologię, a niewiele mniej (28%) kulturę i sztukę. Ochotnicze straże pożarne do głównych obszarów swojej działalności w stosunkowo niewielkim odsetku zaliczają usługi socjalne i pomoc społeczną (12%), świadczenie pomocy innym organizacjom (11%), ochronę zdrowia (11%) i rozwój lokalny (10%) (Adamiak i in., 2016a, s. 12–13). Prowadzą młodzieżowe drużyny strażaków, orkiestry dęte, zespoły taneczne. Ich działalność dodatkowa, czyli inna niż wynikająca z przepisów ustawy o ochronie przeciwpożarowej, jest finansowana z wielu źródeł, przede wszystkim ze składek członkowskich i źródeł samorządowych, darowizn od osób indywidualnych i firm, przychodów z 1 procenta podatku, zbiorów publicznych, administracji rządowej. Środki z tych źródeł są jednak niewielkie – nawet mniejsze niż przeciętnej wiejskiej organizacji (w 2015 r. nie przekraczały kwoty 3 tys. zł) (Adamiak i in., 2016a, s. 14).

Organizacje te zyskują na popularności. Przynależy do nich coraz więcej mieszkańców wsi – przeciętnie OSP zrzeszały 37 osób, choć formalne członkostwo nie oddaje rzeczywistego zaangażowania członków w aktywność organizacji. Podobnie jak inne wiejskie NGOsy OSP zmagają się z problemem biernego uczestnictwa oraz z petryfikacją struktury zarządu. Przyczyn tego stanu rzeczy można upatrywać zarówno w braku osób chętnych do pełnienia obowiązków w organizacji działającej nie dla zysku, ale też w liderskim modelu zarządzania, właściwym dla około połowy tych organizacji (Adamiak i in., 2016a, s. 57–60). Dla nieco więcej niż jednej trzeciej OSP problemem jest tzw. wypalenie liderów, dla prawie połowy brak osób gotowych bezinteresownie zaangażować się w działalność OSP, dla 38% trudności w utrzymaniu dobrego personelu. Niemal jedna piąta odczuwa również konkurencję ze strony innych wiejskich organizacji pozarządowych. Dodatkowo około jednej dziesiątej OSP wskazuje na konflikty między lokalnymi organizacjami pozarządowymi (Adamiak i in., 2016a, s. 16).

Organizacje tradycyjne, takie jak KGW i OSP, nie są, co podkreślają Ryszard Kamiński i Anna Sitek (2019, s. 437), traktowane przez nowo powstające organizacje jako konkurencja. Organizacje nowoczesne, gdyby użyć stosowanego przez nich określenia, są: „[...] nową formą organizacyjną, powstałą głównie w celu uzyskania środków zewnętrznych” (Kamiński, Sitek, 2019, s. 448). Pozwalają realizować założone przez ich członków i partnerów cele, stanowiąc alternatywę dla aktywności niesformalizowanej. Formalizacja ułatwia im podejmowanie działań i nadaje znamiona podmiotu trwałego, w jakiś sposób zakorzenionego w społeczności lokalnej, z którym można podjąć współpracę między innymi w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych z wykorzystaniem innowacji społecznych.

Problematyka wdrażania innowacji społecznych przez wiejskie organizacje pozarządowe jest rzadko podejmowana w polskiej literaturze przedmiotu. Dotychczasowe analizy dotyczą kilku kwestii.

Pierwszą z nich jest zainteresowanie NGOów tego rodzaju innowacjami. Z badań przeprowadzonych na próbie organizacji pozarządowych z gmin wiejskich województwa lubelskiego wynika, iż jest ono niewielkie. Jeśli organizacje pozarządowe wyrażały gotowość do ich wdrażania, to przede wszystkim w obszarze kultury i edukacji. Liderzy NGOów wśród problemów społecznych dotyczących mieszkańców wsi wyróżniali takie, których rozwiązywaniem mogły zajmować się wyłącznie powołane do tego instytucje publiczne oraz pozostałe, które mogły stanowić przedmiot aktywności wiejskich organizacji pozarządowych. W pierwszej grupie problemów znalazły się bezrobocie, a w drugiej ograniczone możliwości spędzania czasu wolnego przez dzieci i młodzież (Zajda, 2017b, s. 107–108).

Drugą z poruszanych w dotychczasowych badaniach kwestii jest różnorodność barier wdrażania przez wiejskie NGOsy innowacji społecznych. Pierwszą z nich stanowią zrutynizowane schematy postępowania samych mieszkańców doświadczających problemów społecznych. Nie zawsze bowiem sygnalizują oni swoje problemy instytucjom publicznym czy organizacjom pozarządowym, radząc sobie z nimi samodzielnie (przy wsparciu najbliższych członków rodziny i przyjaciół). Dla przykładu: w jednej z moich publikacji (Zajda, 2017b) opisałam innowację społeczną wdrożoną przez fundację usytuowaną w gminie wiejskiej województwa lubelskiego na rzecz pomocy osobom posługującym się językiem migowym. Jej celem było zwiększenie ich samodzielności w załatwianiu różnego rodzaju spraw urzędowych. Fundacja oferowała instytucjom publicznym usługę tłumacza on-line, który w czasie rzeczywistym łączył się (za pośrednictwem wideorozmowy) z urzędnikiem i osobą niemówiącą, która chciała uzyskać pomoc. Urzędy nie widziały jednak potrzeby korzystania z takiego rozwiązania, jako że tym osobom towarzyszył najczęściej członek rodziny, pomagający w załatwieniu sprawy. Drugą barierą dla wdrażania innowacji społecznych na wsi przez tamtejsze NGOsy, na którą zwrócono uwagę w rodzimej literaturze przedmiotu, jest deficyt współpracy między nimi a lokalnymi instytucjami publicznymi (Zajda, Kretek-Kamińska, 2018, s. 106). Co prawda, jak wynika z najnowszych badań Stowarzyszenia Klon/Jawor, kontakty z lokalnym urzędem gminy utrzymuje 92% wiejskich organizacji pozarządowych, a w przypadku 36% są one nawet częste i regularne⁸, to jednak jest to konsekwencją aktywności w organizacjach pracowników instytucji publicznych oraz osób z racji wykonywanych zawodów powiązanych z władzami lokalnymi (np. dyrektorów szkół). Problem w tym, iż kontakty międzysektorowe, o których mowa, dotyczą przede wszystkim kwestii

8 Dla porównania organizacje miejskie tego rodzaju kontakty wykazują rzadziej, mając jednocześnie inne możliwości, na przykład w zakresie podejmowania współpracy z innymi organizacjami pozarządowymi, których po prostu jest więcej (Charycka i in., 2020b, s. 17).

wsparcia finansowego dla NGOów, rzadko przybierając postać wspólnie realizowanych projektów.

Warto wspomnieć, iż Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie umożliwiła organizacjom pozarządowym świadczenie usług publicznych (Leś, 2003). Organy administracji publicznej mogą zlecać organizacjom realizację zadań publicznych w dwóch formach – powierzenia wykonania zadania publicznego, gdzie organizacja otrzymuje dotację w 100% pokrywającą wykonanie zadania, oraz wsparcia, gdzie wnosi ona wkład własny i otrzymuje dofinansowanie na realizację takiego zadania (Janoś-Kresło, 2013, s. 138). Samorządy gmin najczęściej przekazują organizacjom środki w trybie otwartych konkursów ofert na realizację zadań publicznych. Postępowania konkursowe wzbudzają jednak wiele kontrowersji. Po pierwsze, organizacje zarzucają urzędowi preferowanie wniosków podmiotów tych samych od wielu lat. W opinii przedstawicieli trzeciego sektora o wynikach konkursów często decydują nie kryteria merytoryczne, a nieformalne układy i względy towarzyskie (Adamiak, Biejat, Charycka, 2013, s. 49). Skala tego zjawiska może być większa w gminach wiejskich, jako że to tam w relacjach międzysektorowych większe znaczenie mają kontakty o osobistym, bezpośrednim charakterze (Adamiak, Biejat, Charycka, 2013, s. 55). Po drugie, urzędy (zdaniem reprezentantów sektora pozarządowego) w postępowaniach konkursowych wybierają wnioski schematyczne, sztaprowe, dalekie od nowatorstwa. Po trzecie, nawet jeśli urząd prowadzi konsultacje związane z konkursem, to zdarza się, iż są one skierowane do wybranych organizacji, których działania kształtują zakres tematyczny danego konkursu i jego założenia finansowe (Adamiak, Biejat, Charycka, 2013, s. 50). Po czwarte, organizacje pozarządowe krytycznie odnoszą się do wysokiego poziomu biurokratyzowania tych konkursów oraz określania krótkich okresów realizacji projektów, co ogranicza wdrażanie przedsięwzięć długotrwałych i bardziej złożonych (Adamiak, Biejat, Charycka, 2013, s. 64).

Organizacje pozarządowe o wsparcie swoich działań ze strony urzędów gmin ubiegają się również w trybie pozakonkursowym (korzystając z tzw. małych grantów) oraz oferują im zakup swoich usług i produktów (Adamiak, Biejat, Charycka, 2013, s. 22, 81). Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie przewiduje również możliwość współpracy między nimi a instytucjami publicznymi – w postaci umów partnerskich i partnerstwa publiczno-prywatnego, a od 2010 roku (w związku z jej nowelizacją) również inicjatyw lokalnych polegających na tym, iż mieszkańcy, ich grupy nieformalne, a także reprezentujące ich organizacje pozarządowe mogą wystąpić z wnioskiem o zrealizowanie jakiegoś ważnego dla nich zadania do organu wykonawczego jednostki samorządu terytorialnego (deklarując, jeśli jest taka możliwość, współudział w jego realizacji) (Janoś-Kresło, 2013, s. 129).

Współpraca między organizacjami pozarządowymi a instytucjami publicznymi może być zatem podejmowana w różnym trybie i dotyczyć wymiany różnych zasobów (Adamiak, Biejat, Charycka, 2013, s. 76). W opinii

przedstawicieli tych instytucji z reguły utrudnia ją niski poziom profesjonalizacji organizacji pozarządowych oraz deficyty ich zasobów materialnych (sprzęt, lokal) i niematerialnych, w tym wiedzy dotyczącej zasad współpracy oraz doświadczenia we wdrażaniu projektów (Adamiak, Bieja, Charycka, 2013, s. 111). Tymczasem, co zauważają Wojciech Goszczyński, Ryszard Kamiński i Wojciech Knieć (2013, s. 101–102), partnerem dla władz lokalnych mogą stać się tylko silne organizacje pozarządowe, to jest niezależne w swoim funkcjonowaniu (również finansowo) od innych podmiotów. Badacze ci zwracają także uwagę na problem deficytu kontaktów między samymi wiejskimi organizacjami pozarządowymi, pisząc:

Działają one w swoistej próżni, charakteryzującej się tym, że poza sektorem publicznym działacze praktycznie nie kontaktują się ze sobą. Sytuację tę nasila rosnąca konkurencja w dostępie do środków. Istnieje ryzyko, że w działaniu organizacji obywatelskich zaczną funkcjonować quasi-rynkowe mechanizmy przewagi konkurencyjnej (Goszczyński, Kamiński, Knieć, 2013, s. 161–162).

Ograniczone sieci relacji w obrębie samego trzeciego sektora nie sprzyjają budowaniu jego partnerskich relacji z sektorem publicznym. Innymi słowy, z badań przeprowadzonych na polskiej wsi (podobnie zresztą jak w wielu innych krajach) wynika, iż w relacjach między sektorem publicznym a sektorem organizacji pozarządowych można zauważyć brak równowagi w wymianie społecznej. Pierwszy z nich nie otrzymuje na skutek tej wymiany wiele, a to właśnie obopólne korzyści sprzyjają rozwojowi autentycznej współpracy, która może zaowocować wdrażaniem innowacji społecznych (zob. Shier, Handy, 2016).

Barierą dla wdrażania innowacji społecznych przez wiejskie NGOsy mogą być również cechy osobowe ich liderów. W organizacjach, w których dominuje leaderski model zarządzania (a wiejskie NGOsy do takich należą), to właśnie oni mogą odegrać kluczową rolę w tym procesie. Z badań przeprowadzonych przeze mnie razem ze Sławomirem Pasikowskim wynika (o czym wspomniałam już w poprzedniej części publikacji), iż wśród nich na uwagę zasługują szczególnie kompetencje asertywne, wyrażające się w umiejętności wywierania wpływu na innych, z jednoczesnym zachowaniem równowagi pomiędzy zabieganiem o realizację własnych potrzeb i celów a społeczną aprobatą własnego postępowania. Po drugie, ważne są kompetencje kooperacyjne cechujące osoby, które potrafią efektywnie i harmonijnie współdziałać z ludźmi (zob. Matczak, Martowska, 2013). Innowacje społeczne są gotowi wdrażać przede wszystkim liderzy organizacji pozarządowych cechujący się ich wysokim poziomem (Pasikowski, Zajda, 2018, s. 9–10).

Potencjał organizacji pozarządowych w zakresie realizacji innowacji społecznych jest zróżnicowany. Niektóre ich cechy mogą go wzmacniać. Być może należy do nich ich wiek (tj. długość działania), poziom zasobów ludzkich

i finansowych, podejmowanie współpracy z różnymi podmiotami lokalnymi. Wśród tych podmiotów należy wymienić zarówno instytucje publiczne, jak i organizacje różnego typu: od organizacji tradycyjnych – KGW i OSP, których nie sposób pominąć, myśląc o specyfice wiejskich społeczności, przez organizacje pozarządowe tzw. nowego typu (czy też nowoczesne), po spółdzielnie socjalne – organizacje, dla których organem założycielskim często są instytucje publiczne lub organizacje pozarządowe, a które to (o czym będzie mowa w dalszej części monografii), prowadząc działalność, łączą cele ekonomiczne i społeczne. Projektując możliwe sieci powiązań lokalnych instytucji i organizacji zaangażowanych we wdrażanie innowacji społecznych, trzeba mieć na uwadze, iż należeć będą do nich podmioty zainteresowane (z różnych względów) rozwiązywaniem problemów społecznych, niezależnie od tego, czy jest to problem bezrobocia, dezintegracji więzi społecznych, czy też zaniku dziedzictwa kulturowego. To same organizacje definiują ten problem (zob. Frysztański, 2009; Theiss, 2017, s. 15) i podejmują decyzję o aktywności na rzecz jego rozwiązywania, stosując zrutyinizowane praktyki w tym zakresie lub wdrażając praktyki alternatywne w stosunku do nich.

Przedmiotem zainteresowania w niniejszej monografii jest aktywność w zakresie wdrażania innowacji społecznych organizacji pozarządowych z gmin wiejskich (innych niż koła gospodyń wiejskich i ochotnicze straże pożarne), które działają na rzecz rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Analizie podlegać będą ich wybrane cechy, w tym podejmowanie różnych form współpracy z podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi oraz z bardzo specyficznymi organizacjami, jakimi są lokalne grupy działania, wyłączanymi z sektora organizacji pozarządowych (co zostało odnotowane zarówno w tytule niniejszej monografii, jak i w jej strukturze).

2.3. Doświadczenia lokalnych grup działania w realizacji innowacji społecznych

Lokalne grupy działania (LGD) należą do organizacji aktywnych w zakresie rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców wsi. Ich cechy i zasady funkcjonowania sprawiają, iż mogą odegrać szczególną rolę we wdrażaniu innowacji społecznych. Na czym zatem polega ich specyfika i jakie doświadczenia mają w realizacji działań nietypowych, ukierunkowanych na rozwiązywanie problemów społecznych mieszkańców partnerstwa terytorialnego?

W skład LGD wchodzi przedstawiciele trzech sektorów:

- 1) publicznego – reprezentanci władz lokalnych oraz lokalnych instytucji publicznych, takich jak biblioteki, domy kultury;

- 2) społecznego – przedstawiciele funkcjonujących na obszarze partnerstwa organizacji pozarządowych, ochotniczych straży pożarnych, kół gospodyń wiejskich, klubów sportowych oraz zrzeszeń niesformalizowanych;
- 3) gospodarczego – lokalni przedsiębiorcy, rolnicy.

W Polsce organizacje te zaczęły powstawać na początku XXI wieku, ale największy ich przyrost odnotowano po akcesji kraju do Unii Europejskiej, co umożliwiło wdrożenie Pilotażowego Programu LEADER+ (PPL+), podzielonego na tzw. dwa schematy (Furmankiewicz, Janc, 2011; Sykała, Dej, Wolski, 2015). W pierwszym samorządy gmin wiejskich i miejsko-wiejskich najczęściej czyniły wysiłki na rzecz powoływania lokalnych grup działania⁹, zgodnie z zasadami metody LEADER (akronim ten pochodzi od francuskiego *Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale*), realizowanej przez kraje Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej od 1991 roku (Futymski, Kamiński, 2008; Chevalier, Maurel, 2010). Metoda ta była związana z nową wizją rozwoju wsi (Zajda, 2011), której elementem była aktywizacja społeczności lokalnych, zgodnie z *a priori* przyjmowanym założeniem o – jak to określają Pascal Chevalier i Marie-Claude Maurel (2010, s. 30) – zdolności ludności wiejskiej do odkrywania tego, co jest najlepiej dostosowane do jej środowiska, kultury i tradycji. Do zasad tej metody należały (Zajda, 2011, s. 60–61):

- 1) terytorialność (oznaczająca wspieranie działań na rzecz obszaru spójnego pod względem przyrodniczym, gospodarczym i społecznym, przy uwzględnieniu jego specyfiki);
- 2) oddolność (tj. włączanie w planowanie i realizację działań mieszkańców wsi);
- 3) zintegrowanie (odnoszące się do wdrażania działań skoordynowanych, ukierunkowanych na kompleksowy rozwój wsi, a nie na wspieranie jednego z sektorów);
- 4) lokalne finansowanie i lokalne zarządzanie;
- 5) partnerstwo (oznaczające podejmowanie przez przedstawicieli trzech sektorów współpracy na rzecz rozwoju wsi);
- 6) współpraca i sieciowanie (w myśl której LGD powinny nawiązywać współpracę z innymi podmiotami, zarówno z obszaru obejmowanego wsparciem, jak i spoza niego);
- 7) innowacyjność.

Podmioty wdrażające schemat I PPL+ dążyły do zainteresowania przedstawicieli trzech sektorów udziałem w lokalnej grupie działania oraz do opracowania zintegrowanej strategii rozwoju obszarów wiejskich. W tym czasie mogły również realizować działania ukierunkowane na integrację społeczności lokalnej

9 O wsparcie na realizację schematu I PPL+ ubiegało się 249 projektodawców, 153 reprezentujących samorząd terytorialny oraz 96 przedstawicieli sektora pozarządowego. Zarekomendowano dofinansowanie 174 wniosków. Były one realizowane na obszarze 900 gmin, z czego 75% stanowiły gminy wiejskie (Zajda, 2011, s. 67).

oraz aktywizację zawodową mieszkańców wsi (Zajda, 2011, s. 68). Otrzymywały na ten cel do 150 tys. zł (Knieć, Hałasiewicz, 2008, s. 10; Zajda, 2011, s. 66–67).

W schemacie II PPL+ lokalne grupy działania realizowały cele zintegrowanych strategii rozwoju lokalnego skupione wokół kilku głównych tematów, takich jak:

- 1) „Wdrożenie innowacyjnych technologii, w tym technologii teleinformatycznych, w celu ułatwienia aktywności gospodarczej”;
- 2) „Poprawa jakości życia na terenach wiejskich”;
- 3) „Podnoszenie wartości produktów lokalnych poprzez ich identyfikację, nadawanie im marek, promocję, popularyzowanie ich wytwórstwa”;
- 4) „Wykorzystanie lokalnych zasobów przyrodniczo-kulturowych”.

Najczęściej wybieranym przez LGD tematem była „Poprawa jakości życia na terenach wiejskich”, najrzadziej „Innowacja – zastosowanie nowych technologii w celu podnoszenia konkurencyjności obszarów wiejskich” (Zajda, 2011, s. 73; zob. Śpiewak, 2009; Wasielewski, 2009; Furmankiewicz, Królikowska, 2010; Bukraba-Rylska, 2011; Furmankiewicz, Janc, 2011).

Pierwszy okres realizacji metody LEADER w Polsce zaowocował powstaniem około dwustu lokalnych grup działania. Ich liczba uległa zmianie w kolejnym okresie programowania (2007–2013). Lokalne strategie rozwoju (LSR) realizowało wtedy 336 LGD, z czego 36% brało udział w realizacji Pilotażowego Programu LEADER+ (PSDB, b.r., s. 25). W ponad 70% LGD zmienił się skład partnerstwa. Zwiększyła się liczba zrzeszonych w nich podmiotów, głównie organizacji pozarządowych. W połowie LGD liczba partnerów nie przekraczała 65 (PSDB, b.r., s. 59–60). W tym okresie organizacje te realizowały działania osi czwartej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) 2007–2013, to jest działania (Zajda, 2011, s. 76):

- 1) 4.13. Wdrażanie LSR;
- 2) 4.21. Wdrażanie projektów współpracy;
- 3) 4.31. Funkcjonowanie LGD.

Cele lokalnych strategii rozwoju mogły dotyczyć dla przykładu poprawy jakości życia na obszarach wiejskich, zwiększenia różnorodności gospodarczej, zwiększenia liczby miejsc pracy, aktywizacji zawodowej mieszkańców, wzmocnienia kapitału społecznego, zachowania i lepszego wykorzystania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego (Futymski, Kamiński, 2008, s. 9; zob. Psyk-Piotrowska, Kretek-Kamińska, 2013). Organizacje te wspierały również wnioskodawców z obszaru partnerstwa w zakresie realizacji projektów z tzw. osi 3 PROW „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”. W jej ramach realizowano takie działania, jak:

- 1) Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej;
- 2) Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw;
- 3) Odnowa i rozwój wsi.

Lokalne grupy działania obejmowały wsparciem również wnioskodawców ubiegających się o środki z tzw. małych projektów (których zakres dla przykładu

mógł dotyczyć organizacji szkoleń i warsztatów dla mieszkańców obszaru partnerstwa, imprez kulturalnych, sportowych, promocji lokalnej aktywności, podnoszenia jakości lokalnych produktów i usług, zachowania lub odtworzenia dziedzictwa przyrodniczego lub kulturowego, budowy i odbudowy małej infrastruktury turystycznej) (Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2011, s. 323–324; zob. Halamska, Michalska, Śpiewak, 2010; Sykała, 2015; Guzał-Dec, Zwolińska-Ligaj, 2017). W latach 2007–2013 LGD wdrażały również projekty współpracy. Bardzo często były to pierwsze projekty, w których współpracę formalizowano, podejmując ją najczęściej z dobrze znanymi lokalnymi grupami działania, o podobnych celach rozwoju oraz (w przypadku projektów krajowych) usytuowanych dość blisko, to jest na terenie tego samego województwa (Zajda, 2013, s. 121).

W okresie 2014–2020 lokalne strategie rozwoju realizowały 292 LGD, z czego 19 było podmiotami nowo utworzonymi (Abramowicz i in., 2019, s. 19). W skład tej zbiorowości wchodziło: 29 grup współfinansowanych z Programu Operacyjnego Rybactwo i Morze, 8 LGD miejskich, finansowanych w całości z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego i Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz 31 LGD tzw. wielofunduszowych dla województw podlaskiego i kujawsko-pomorskiego (Abramowicz i in., 2019, s. 20). W związku z realizacją Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność (zob. Kołomyce, 2017) organizacje te zintensyfikowały działania na rzecz wzrostu zatrudnienia, tworzenia miejsc pracy, przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu, rozwoju ekonomii społecznej. Wzmocniły także aktywność związaną z aktywizacją zawodową grup defaworyzowanych, do których zalicza się osoby długotrwale bezrobotne, osoby z niepełnosprawnościami, o niskich kwalifikacjach, kobiety (zwłaszcza młode, powracające na rynek pracy po przerwie związanej z urodzeniem dziecka) oraz osoby powyżej 50. roku życia (Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2015, s. 13).

Podmioty te realizowały cele lokalnych strategii rozwoju za pomocą trzech rodzajów projektów (Abramowicz i in., 2019, s. 60):

- 1) grantowych (parasolowych);
- 2) składanych w trybie konkursowym;
- 3) własnych, wybieranych w trybie pozakonkursowym.

W projektach grantowych LGD organizowały konkursy, w których mogły wziąć udział lokalne organizacje pozarządowe, uzyskując wsparcie w wysokości do 50 tys. zł. Podpisywały umowy z beneficjentami mikroprojektów, monitorowały ich wdrażanie i samodzielnie rozliczały. Jak wskazuje raport przygotowany w 2019 roku na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, dotyczący między innymi oceny jakości i efektywności funkcjonowania LGD, projekty grantowe nie cieszyły się popularnością ani wśród potencjalnych projektodawców, ani wśród samych LGD. Powodem takiego stanu rzeczy był dość duży stopień złożoności procedury aplikowania o mikroprojekty. Utrudnieniem dla LGD była także konieczność

finansowania tych projektów z kredytów i ryzyko znacznych trudności w sytuacji, kiedy w czasie składania projektu parasolowego do samorządu województwa, to jest projektu uwzględniającego wnioski już zgłoszone przez organizacje pozarządowe, jedna z nich rezygnowała (Abramowicz i in., 2019, s. 68, 81).

W okresie programowania 2014–2020 lokalne grupy działania również realizowały projekty konkursowe skierowane do wnioskodawców z obszaru partnerstwa. Kryteria ich wyboru określały między innymi w lokalnych strategiach rozwoju, premiując dla przykładu (Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2015, s. 52, 64):

- 1) wspieranie dostępu do rynku pracy grup defaworyzowanych;
- 2) generowanie nowych miejsc pracy;
- 3) wspieranie ochrony środowiska lub klimatu;
- 4) wspieranie wykorzystania lokalnych produktów;
- 5) innowacyjność.

Cele obrane w lokalnych strategiach rozwoju LGD mogły również osiągać, wdrażając projekty własne (Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2015, s. 46–47) oraz projekty współpracy krajowej i międzynarodowej, których to wdrażanie było różnie oceniane przez reprezentantów samych grup. Dla jednych wносиły one wartość dodaną do rozwoju obszaru partnerstwa, między innymi ze względu na możliwość korzystania z doświadczeń innych LGD w zakresie wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju wsi. Dla drugich potencjał ich oddziaływania na rozwój partnerstwa był bardzo ograniczony, jako że współpraca tych organizacji kończyła się wraz z finansowaniem konkretnego projektu i przynosiła jedynie efekty krótkofalowe i częściowe (Abramowicz i in., 2019, s. 58). Do realizacji projektów współpracy LGD mogły ponadto zniechęcać same procedury, zgodnie z którymi współpracę można było podjąć z lokalnymi grupami działania i ich zagranicznymi odpowiednikami, które to podmioty często funkcjonują w zupełnie innych systemach prawnych i finansowych (Abramowicz i in., 2019, s. 70).

Lokalne grupy działania mogły również podejmować działalność animacyjną, która jednak była przez nie kojarzona z wolontariatem, ze względu na fakt, iż nie miały odpowiednich zasobów finansowych i osobowych do jej realizacji (Abramowicz i in., 2019, s. 38). W związku z powyższym wiele LGD sprowadzało ją do informowania mieszkańców partnerstw o podejmowanych przez siebie działaniach oraz do doradztwa dotyczącego składania i realizacji projektów grantowych oraz konkursowych. Lokalnym grupom działania nierzadko brakowało środków na bieżącą działalność związaną z utrzymaniem biura i personelu. Wysokość uposażeń pracowników była oceniana jako niska, czego konsekwencją była duża ich rotacja, a także konieczność korzystania z pomocy stażystów z urzędów pracy (wynagrodzenia na poziomie rynkowym udawało się utrzymać przede wszystkim tym LGD, które na ten cel otrzymywały wsparcie ze strony samorządów terytorialnych). Brak stabilnej i kompetentnej kadry ograniczał ich działania animacyjne (Abramowicz i in., 2019, s. 86, 29).

Oprócz wyżej wymienionych projektów grantowych, konkursowych, operacji własnych i projektów współpracy, jak również działań animacyjnych LGD w minionym okresie programowania mogły, tak jak inne stowarzyszenia, aplikować o środki spoza PROW 2014–2020, na przykład z Europejskiego Funduszu Społecznego. Jednak zainteresowanie nimi nie było duże (Abramowicz i in., 2019, s. 106).

Lokalne grupy działania już na początku swojego funkcjonowania były określane przez badaczy mianem struktur hybrydowych, nowych agencji rozwoju lokalnego i wyłączane z sektora „typowych” organizacji pozarządowych (Psyki-Piotrowska i in., 2013, s. 20; Furmankiewicz, 2018, s. 196). Wskazywała na to ich nietypowa struktura organizacyjna, która notabene wymagała dodatkowych regulacji prawnych w zakresie powołania stowarzyszenia specjalnego, to jest takiego, które oprócz osób fizycznych zrzesza osoby prawne¹⁰ (PSDB, b.r., s. 25). Jego nietypową cechą jest również to, iż oprócz zarządu i organu kontroli wewnętrznej funkcjonuje tu rada, to jest organ decydujący o wyborze operacji realizowanych w ramach lokalnych strategii rozwoju (chyba że w statucie LGD przewidziano, że zadania te należą do właściwości zarządu) (Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2015, s. 10). Organy tych organizacji, to jest zarząd oraz rada, zostały dość szybko zdominowane przez reprezentantów władz samorządowych (Hałamska, 2011; Kołomycew, Pawłowska, 2013; Pawłowska, Gąsior-Niemiec, Kołomycew, 2014; Furmankiewicz, Knieć, Atterton, 2015; Furmankiewicz, 2018). Sprzyjały temu zasady finansowania Pilotażowego Programu LEADER+, kiedy to urzędy gmin poręczały kredyty na realizację drugiej części tego programu (tzw. schematu II) nowo utworzonym podmiotom prawnym pozbawionym historii kredytowej. Wtedy to niektóre z LGD prowadziły działalność tylko dzięki pożyczkom udzielonym przez przedstawicieli sektora publicznego. To oni dysponowali również kapitałem ludzkim – pracownikami kompetentnymi w zakresie aplikowania o środki z Unii Europejskiej, przygotowanymi do aktywności w środowisku biurokratyzowanych instytucji odpowiedzialnych za realizację programu, na przykład urzędów marszałkowskich. Nieformalne sieci kontaktów partnerów publicznych z przedstawicielami instytucji odpowiedzialnych za wdrażanie osi IV PROW łączono z obietnicą pomyślnego rozliczenia pozyskanych środków (zob. PSDB, b.r., s. 63–64). Jednocześnie zdecydowana większość LGD od początku swojego funkcjonowania zmagala się z problemem zniechęcenia przedstawicieli sektora gospodarczego do uczestnictwa w organizacji. Tylko w 9% LGD na czele zarządu stał reprezentant tego sektora (PSDB, b.r., s. 60; zob. Furmankiewicz, Królikowska, 2010; Zajda, 2011; Furmankiewicz, 2012; Kołomycew, Pawłowska, 2013; Psyki-Piotrowska i in., 2013).

10 Ta forma została wprowadzona do porządku prawnego przepisami Ustawy z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Ustawy z dnia 3 kwietnia 2009 r. o wspieraniu zrównoważonego rozwoju sektora rybackiego z udziałem Europejskiego Funduszu Rybackiego.

Mając na uwadze specyfikę funkcjonowania lokalnych grup działania w minionym okresie programowania (w czasie trwania którego realizowano badania terenowe, których rezultaty są prezentowane w niniejszej monografii), należy odróżnić realizowanie przez nie projektów własnych, które mogły mieć cechy innowacji społecznych, od projektów realizowanych na obszarze partnerstwa przez inne podmioty wsparte przez nie finansowo, które również mogły takie cechy posiadać. W dokumentach strategicznych lokalne grupy działania nie tylko zaplanowały do realizacji przedsięwzięcia łącznie z procedurą ich wyboru (projekty grantowe, konkursowe, własne, współpracy), ale również omówiły kryteria wyboru operacji.

Od początku swojego funkcjonowania lokalne grupy działania były zobowiązane do wdrażania różnego rodzaju innowacji. Za innowacyjną uznano samą trójsektorową strukturę tych organizacji, a powstałe partnerstwa terytorialne za przykład procesowej innowacji społecznej. Według Komisji Europejskiej za innowacyjne w podejściu LEADER można było uznać nowe projekty, to jest takie, które wcześniej nie były realizowane na obszarze objętym wsparciem lokalnej grupy działania, w których obejmowano wsparciem nowe grupy docelowe oraz nowe formy działalności gospodarczych. Tak szerokie rozumienie innowacji (powiązane z koniecznością wykazania ich wdrażania przez lokalne grupy działania) doprowadziło do ich banalizacji i uznawania za innowacyjne bardzo wielu projektów tylko z tego tytułu, iż wcześniej nie były wdrażane na obszarze partnerstwa (np. budowa chodnika czy placu zabaw) (Zajda, 2016, s. 74; por. Michalska, Zajda, 2011).

Szerokie rozumienie innowacyjności zastosowano również w perspektywie 2014–2020, w której lokalne grupy działania realizowały postulaty Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność. Innowacyjność oznaczała tu „[...] wprowadzenie nowego produktu, nowego procesu, nowej organizacji lub nowego rynku” (Zajda, 2016, s. 74). Za innowacyjne uznano projekty niestandardowe, o eksperymentalnym charakterze, w których w nietypowy sposób podchodzi się do lokalnych zasobów (Zajda, 2016, s. 75). Z moich analiz (Zajda, 2021a) wynika, iż zasadzie innowacyjności w swoich strategiach rozwoju niektóre z LGD nie poświęciły wiele miejsca, odnosząc się do niej w sposób lakoniczny, wręcz enigmatyczny, zamieszczając w dokumencie kilka zdań, które miałyby sugerować, że jest przez nie realizowana. Kwestia znaczenia innowacyjności była poruszana przede wszystkim w kontekście tzw. kryteriów wyboru operacji. Odnoszono ją zarówno do obszaru partnerstwa, jak i gmin wchodzących w jego skład. Zdecydowanie wiązano ją z nowością, co oznaczało, że efektem realizacji projektu innowacyjnego powinna być nowa usługa i/lub produkt, które wprowadziłyby wartość dodaną w stosunku do już istniejących.

W okresie 2014–2020, co już podkreślono, wzrosła rola lokalnych grup działania w rozwiązywaniu problemów społecznych mieszkańców wsi (zob. Guzał-Dec, Zwolińska-Ligaj, 2017). Wcześniej to zainteresowanie było niższe, nieco wbrew celom obieranym w lokalnych strategiach rozwoju. Z badań dotyczących

aktywności LGD w zakresie rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców wsi w latach 2007–2013 (przeprowadzonych na próbie organizacji działających na terenie województwa lubelskiego) wynika, iż w dokumentach strategicznych co prawda diagnozowano problemy społeczne mieszkańców obszaru partnerstwa i przewidywano sposoby ich rozwiązywania, jednak nie wszyscy ich liderzy byli przekonani o takiej potrzebie. Jak ujął to wymownie jeden z liderów LGD: „Nie zajmujemy się uszczęśliwianiem bezrobotnych, wykluczonych społecznie, zawodowo. My mamy zupełnie inny profil działalności, to promocja i rozwój turystyki” (Zajda, 2016, s. 100). W rozwiązywaniu problemów społecznych nie wykorzystywano innowacji społecznych, a dobrze znane, zrutynizowane praktyki działania¹¹.

Rozważania na temat roli lokalnych grup działania we wdrażaniu innowacji społecznych są podejmowane rzadko. Dodatkowo problemem jest chaos definicyjny i brak głębszej refleksji badaczy na temat specyfiki innowacji społecznych. Doprowadza on do pomieszania różnych typów i rodzajów innowacji, czego konsekwencją jest również stawianie nieuzasadnionych tez dotyczących wdrażania tego rodzaju innowacji przez te organizacje (zob. Brańka, 2016). Zrzeszają one przedstawicieli różnych sektorów oraz nawiązują współpracę (wręcz obligatoryjnie) z innymi podmiotami zainteresowanymi szeroko rozumianym rozwojem wsi, w tym rozwiązywaniem problemów społecznych jej mieszkańców. Zasoby, którymi dysponują, zarówno finansowe, jak i ludzkie, umożliwiają im podejmowanie działalności ciągłej (przynajmniej przez kilka lat). Taka perspektywa umożliwia z kolei wdrażanie innowacji nie tylko produktowych, ale również procesowych. Ich aktywność w zakresie wdrażania innowacji społecznych w ramach projektów własnych oraz projektów współpracy będzie zatem stanowiła przedmiot zainteresowania w niniejszej monografii.

11 Dla porównania przykłady wdrażania różnego rodzaju innowacji przez LGD zaobserwowano w badaniach przeprowadzonych na próbie tych organizacji z Danii, Wielkiej Brytanii, Finlandii, Włoch, Holandii i Rumunii. Zastosowano w nich jednak zupełnie inne ujęcie definicyjne innowacji. Przyjęto, zgodnie z modelem Schumpetera, iż oznacza ona nową kombinację zasobów, przynoszącą pozytywne zmiany dla społeczeństwa. Wśród nich wyróżniono kilka typów: 1) innowacje produktowe w postaci nowych lub udoskonalonych usług i produktów, które mogą wzmocnić lokalne gospodarki i nadać nową wartość lokalnym zasobom; 2) innowacje procesowe odnoszone do zmiany w systemie lokalnego zarządzania; 3) tzw. *input innovation*, to jest innowacje podnoszące wartość lokalnych aktywów (*local assets*); 4) innowacje rynkowe, to jest takie, które mają niwelować granice pomiędzy wiejskością i miejskością i łączyć obszar obejmowany wsparciem przez LGD z tym, co poza nim; 5) innowacje organizacyjne związane z funkcjonowaniem samego partnerstwa i angażowaniem w jego prace różnorodnych podmiotów – najczęściej obserwowane wśród analizowanych LGD (Bosworth i in., 2016, s. 455–456).

2.4. Spółdzielnie socjalne i innowacje społeczne

Do podmiotów, które mogą być zainteresowane wdrażaniem innowacji społecznych, zalicza się oprócz organizacji pozarządowych, lokalnych grup działania i (choć w mniejszym stopniu) instytucji publicznych również spółdzielnie socjalne. Czym się one charakteryzują i jakie mają doświadczenia w realizacji tego typu innowacji?

Spółdzielnie socjalne zalicza się do tzw. sektora ekonomii społecznej – ekonomii, której założeniem jest nie tylko generowanie zysku finansowego, ale również realizowanie celów społecznych, takich jak rozwiązywanie problemów społecznych (Brzozowska, 2007; Hausner, 2007; Defourny, Nyssens, 2014). Definiuje się ją jako sferę:

[...] aktywności obywatelskiej i społecznej, która przez działalność gospodarczą i działalność pożytku publicznego służy: integracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych marginalizacją społeczną, tworzeniu miejsc pracy, świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej (na rzecz interesu ogólnego) oraz rozwojowi lokalnemu (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019, s. 10).

W założeniu ma ona stanowić alternatywę dla transferów socjalnych uzależniających beneficjentów pomocy społecznej (Frączak, Wygnański, 2008; Krzymieniewska, 2015).

Do sektora ekonomii społecznej zalicza się między innymi: zakłady aktywności zawodowej (ZAZ) – zatrudniające osoby niepełnosprawne o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, przygotowujące je do samodzielnego funkcjonowania, centra integracji społecznej (CIS) oraz kluby integracji społecznej (KIS) – wspierające osoby wykluczone społecznie w zakresie reintegracji społecznej i zawodowej, organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą i/lub odpłatną działalność pożytku publicznego, różnego rodzaju spółdzielnie, w tym spółdzielnie pracy oraz właśnie spółdzielnie socjalne (Sobolewski, Klimek, Piekutowski, 2009).

Proces tworzenia oraz zasady funkcjonowania spółdzielni socjalnych reguluje Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Duraj, 2012; Miżejewski, 2013). Przedmiotem ich działania jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa przez członków spółdzielni na rzecz ich społecznej i zawodowej reintegracji, to jest odbudowania i podtrzymania uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej oraz pełnienia ról zawodowych (Koral, 2008, s. 3; Blicharz, Kocowski, Paplicki, 2019; Błażejowska, 2019; Janowska, 2019). Dodatkowo dla swoich członków oraz społeczności lokalnej spółdzielnia socjalna może prowadzić działalność oświatowo-kulturalną oraz działalność społecznie użyteczną w sferze zadań publicznych określonych w ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Krzymieniewska, 2015). Członkami spółdzielni mogą być osoby bezrobotne, niepełnosprawne, pozostające w kryzysie bezdomności

(realizujące indywidualny program wychodzenia z bezdomności), uzależnione od alkoholu (po zakończeniu programu psychoterapii w zakładzie leczenia odwykowego), chore psychicznie oraz osoby inne niż zagrożone wykluczeniem społecznym, to jest specjaliści z zakresu prowadzenia danego rodzaju działalności gospodarczej. Wszyscy mają takie samo prawo głosu w sprawie funkcjonowania spółdzielni, w myśl zasady jeden członek – jeden głos (Koral, 2008, s. 3; Miżejewski, 2013). Założyć spółdzielnię oprócz osób fizycznych mogą również osoby prawne, w tym organizacje pozarządowe, kościelne osoby prawne oraz jednostki samorządu terytorialnego (Pełka, 2012; Główny Urząd Statystyczny, 2018). Najczęściej na taką aktywność decydują się jednak osoby fizyczne (około 61% polskich spółdzielni socjalnych zostało założonych z ich inicjatywy), rzadziej organizacje pozarządowe (25% spółdzielni istnieje z ich inicjatywy). Najrzadziej w tworzeniu spółdzielni uczestniczą jednostki samorządu terytorialnego (Adamska i in., 2018, s. 16).

Trudno oszacować liczbę aktywnych spółdzielni socjalnych. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2016 roku działalność prowadziło 0,9 tys. spośród 1,4 tys. zarejestrowanych podmiotów tego typu (Główny Urząd Statystyczny, 2018). Spółdzielnie (podobnie jak firmy komercyjne), aby funkcjonować, muszą sprzedawać z zyskiem produkty i usługi. Najczęściej prowadzą działalność związaną z gastronomią i zakwaterowaniem (19%), świadczą usługi administrowania (18%), w tym usługę zagospodarowania terenów zielonych, działają w obszarze przetwórstwa przemysłowego, w tym wytwarzają gotowe potrawy (13%), wykonują usługi z zakresu opieki zdrowotnej i pomocy społecznej (12%) (Główny Urząd Statystyczny, 2018, s. 3). Jak wynika z danych Głównego Urzędu Statystycznego, blisko 40% spółdzielni socjalnych odnotowało na koniec 2016 roku stratę, a podobny odsetek tych podmiotów zrównoważył przychody i koszty swojej działalności (Główny Urząd Statystyczny, 2018, s. 5–8). Podmioty te często kończą działalność, zmagając się z wieloma różnorodnymi problemami, poczynawszy od tych, które dotyczą samych członków spółdzielni – niskiego poziomu ich kwalifikacji i umiejętności, po kwestie finansowe, związane z utrudnionym dostępem do kredytów i pożyczek (Koral, 2008, s. 26–27; Czetwertyński, 2017; Blicharz, Kocowski, Paplicki, 2019; Michalik, 2019).

Na polskiej wsi spółdzielnie socjalne wpisują się w długą tradycję wiejskiej spółdzielczości, którą tworzyły i tworzą spółdzielnie mleczarskie, ogrodniczo-pszczelarskie, kółek rolniczych, produkcji rolnej, spółdzielcze grupy producentów rolnych, zaopatrzenia i zbytu „Samopomoc Chłopska” (Suchoń, 2013; Martynowski, Piechowski, 2014). W ich rozwoju upatruje się szansy na zmniejszenie poziomu bezrobocia związanego z redukcją miejsc pracy w rolnictwie, na rozwój usług społecznych, w tym usług opiekuńczych, świadczonych przez tzw. gospodarstwa opiekuńcze, na wykorzystanie poza rolnictwem zasobów wsi, w tym zasobów ludzkich oraz środowiska naturalnego (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019, s. 33–34).

Rozwój sektora ekonomii społecznej (w tym spółdzielni socjalnych) łączy się z rozwojem innowacji społecznych (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019, s. 34). Zresztą w polskiej literaturze przedmiotu rozważania na temat innowacji społecznych prowadzi się przede wszystkim, nawiązując do działalności podmiotów tego sektora. W tekstach teoretycznych podejmuje się rozważania związane z możliwościami zastosowania koncepcji innowacji społecznych do analizy aktywności spółdzielni socjalnych (Moroń, Klimowicz, 2015; Gaździcka, 2019; Kołodziej-Hajdo, 2019; Koptiew, Puzio-Waławik, 2019; Chrzanowski, Zawada, 2020). Referuje się nieliczne polskie badania ukazujące słabość potencjału spółdzielni socjalnych w zakresie wdrażania innowacji społecznych (i innego typu innowacji, zob. Glińska-Neweś, Karwacki, 2018). Jak zauważa Wojciech Goleński (2019), znaczący udział zrzeszonych w nich osób zagrożonych wykluczeniem społecznym może wiązać się z niskim poziomem ich kapitału ludzkiego – wiedzy, kompetencji i umiejętności potrzebnych do prowadzenia przedsiębiorstwa społecznego. Trudno od nich oczekiwać dobrej orientacji w rzeczywistości rynkowej, umiejętności diagnozowania społecznych problemów, znajdowania sposobów na ich rozwiązywanie (zob. Błazejowska, 2019). Wdrażaniu innowacji nie sprzyja również słaba sytuacja finansowa spółdzielni socjalnych. W obliczu walki o utrzymanie się na rynku nie muszą być one chętne do wdrażania działań nierutynowych, które zawsze są ryzykowne (zob. Koptiew, Puzio-Waławik, 2019), tym bardziej że wiele z nich powstało nie w związku z oddolną inicjatywą spółdzielców, polegającą na gotowości do zrzeszenia się w niej, ale było sztucznie stymulowane potrzebą wydania dostępnych środków z funduszy europejskich. W tym kontekście Goleński przytacza wypowiedź jednej z przedstawicielek Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, bardzo krytyczną, jeśli chodzi o wspieranie powstawania spółdzielni w Polsce ze środków PO KL. Stwierdziła ona: „[...] żeby wypełnić wskaźniki projektowe w ramach PO KL, musieli stworzyć ileś tam spółdzielni. Czyli oni, mówiąc kolokwialnie, »na pałę« tworzyli te spółdzielnie. Gromadząc ludzi kompletnie do tego nieprzygotowanych” (Goleński, 2019, s. 29). Należy jednak mieć na uwadze to, iż spółdzielnie mogą być tworzone przez osoby co prawda zagrożone wykluczeniem społecznym, ale z dość dużymi zasobami kapitału ludzkiego. Są to na przykład absolwenci uczelni wyższych, którym nie udało się znaleźć pracy w zawodzie. Tworząc spółdzielnię, mogą wykorzystać te zasoby i prowadzić działalność dochodową (zob. Sobczak, 2016). Taka spółdzielnia może wdrażać innowacje społeczne, zwłaszcza kiedy działa w obszarze pomocy społecznej, opieki nad dziećmi i osobami starszymi, gdzie na lokalnych rynkach tego rodzaju usługi nie są dostępne lub dostęp do nich z różnych względów jest bardzo ograniczony (Koptiew, Puzio-Waławik, 2019, s. 57).

Związki między działalnością spółdzielni socjalnych a innowacjami społecznymi mogą być różne. Po pierwsze, mogą polegać na adaptowaniu na danym obszarze idei spółdzielczości, podejmowaniu prób minimalizowania problemów społecznych jego mieszkańców wykluczonych społecznie (lub zagrożonych

wykluczeniem) właśnie z jej wykorzystaniem (por. Błąd, 2008). Po drugie, mogą bazować na wdrażaniu przez same spółdzielnie innowacji społecznych, co wydaje się możliwe szczególnie w przypadku spółdzielni tworzonych przez osoby dysponujące dość wysokim poziomem kapitału ludzkiego, umiejące (przy wsparciu eksperckim) odnaleźć przestrzeń na wdrażanie praktyk nietypowych na danym obszarze. Tego rodzaju spółdzielnie mogą być partnerami do współpracy dla organizacji pozarządowych i lokalnych grup działania w zakresie wdrażania innowacji społecznych, choć należy mieć na uwadze, iż ze względu na ich niewielką liczebność współpraca ta nie będzie podejmowana często.

Rozdział III

Założenia metodologiczne badań

3.1. Cele analizy, postawione pytania oraz hipotezy badawcze

Przeprowadzając badanie, którego rezultaty prezentuję w niniejszej monografii, dążyłam do poznania zjawiska nie tyle dotąd nieobecnego na polskiej wsi, ile w niewielkim stopniu rozpoznanego przez badaczy. Innowacje społeczne zdefiniowałam jako nietypowe praktyki społeczne, alternatywne w stosunku do dominujących na danym obszarze (tj. na obszarze gminy wiejskiej lub partnerstwa terytorialnego), których celem jest wprowadzenie zmiany w sferze rozwiązywania problemów społecznych (Zajda, Kretek-Kamińska, 2018, s. 108). Przedmiotem badania było ich wdrażanie przez organizacje pozarządowe (inne niż koła gospodyń wiejskich oraz ochotnicze straże pożarne) mające siedzibę na terenie gmin wiejskich oraz lokalne grupy działania, obejmujące te gminy wsparciem.

Celem analizy jest – po pierwsze – określenie specyfiki innowacji społecznych wdrażanych w gminach wiejskich przez organizacje pozarządowe oraz lokalne grupy działania (które gminy te obejmowały swoim wsparciem). Interesuje mnie ustalenie, na czym polegały nietypowe, niestandardowe (w skali gminy wiejskiej lub partnerstwa terytorialnego) praktyki rozwiązywania przez organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania problemów społecznych. Czy te innowacje były wdrażane przez organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania samodzielnie, czy też we współpracy z innymi podmiotami? Jakiego rodzaju efekty pojawiały się w związku z ich wdrażaniem? W przypadku innowacji realizowanych przez organizacje pozarządowe zadałam również pytanie o to, czy te praktyki działania podlegały monitoringowi i ewaluacji oraz czy organizacje podejmowały działania na rzecz ich upowszechnienia, tj. czy różnym adresatom przekazywały informacje na ich temat, a jeśli tak, to jakie¹. Tych analiz nie prowadziłam

1 Upowszechnienie innowacji w ramach projektów innowacyjnych Marta Rudnik i współautorzy (2010, s. 6) określają jako: „[...] przekazywanie do określonych adresatów informacji

w odniesieniu do zbioru lokalnych grup działania, jako że mają one obowiązek upowszechniania rezultatów swoich działań, co szczegółowo określają w lokalnych strategiach rozwoju, a same sposoby ich upowszechniania są dość podobne (Zajda, 2021a). Mając na uwadze deficyt badań dotyczących wdrażania na polskiej wsi innowacji społecznych, a w konsekwencji eksploracyjny charakter analiz własnych, w nawiązaniu do powyższych pytań nie sformułowałam hipotez (zob. Sosnowski, 2012).

Drugim celem analizy jest zidentyfikowanie cech, pod względem których różnią się organizacje pozarządowe mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie mają, oraz cech, pod względem których lokalne grupy działania mające takie doświadczenie różnią się od tych, które nim nie dysponują.

Do tych cech (na podstawie literatury przedmiotu) zaliczam ich współpracę:

- 1) z różnymi podmiotami lokalnymi, to jest podmiotami usytuowanymi na obszarze tej samej gminy wiejskiej, gdzie siedzibę ma organizacja pozarządowa lub – w przypadku LGD – z podmiotami usytuowanymi na obszarze partnerstwa terytorialnego;
- 2) z podmiotami, które mają swoje siedziby poza obszarem danej gminy wiejskiej lub poza obszarem partnerstwa terytorialnego.

Współpracę organizacji pozarządowych i lokalnych grup działania z innymi podmiotami definiuję jako kontakty (formalne i nieformalne) z innymi podmiotami, wykraczające poza informowanie się o podejmowanych działaniach. Współpraca mogła przybierać trzy formy:

- 1) tworzenie wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym;
- 2) wspólne dostarczanie usług społecznych w ramach działań, projektów;
- 3) wspólne tworzenie oraz wspólne dostarczanie przez organizację pozarządową/LGD i inny podmiot usług w ramach realizowanych działań, projektów.

Formy te wynikały z jednej strony z przepisów ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, z drugiej zaś z krytycznego oglądu literatury przedmiotu dotyczącej praktycznych aspektów współpracy między organizacjami pozarządowymi/LGD i instytucjami publicznymi (por. Janoś-Kresło, 2013).

W przypadku zbioru organizacji pozarządowych przedmiotem badania jest ich współpraca z podmiotami z terenu tej samej gminy, to jest z:

- 1) innymi lokalnymi organizacjami tzw. nowego typu;
- 2) lokalnymi KGW i OSP;
- 3) lokalnymi spółdzielniami socjalnymi;
- 4) lokalną grupą działania obejmującą wsparciem obszar gminy, na której terenie jest ulokowana organizacja pozarządowa;
- 5) lokalnymi instytucjami publicznymi kluczowymi dla rozwiązywania problemów społecznych (urzędem gminy, ośrodkiem pomocy społecznej).

merytorycznych na temat produktu, wypracowywanych w projekcie dobrych praktyk oraz rezultatów innych niż produkt”.

Analizie poddaję również współpracę badanych organizacji pozarządowych z podmiotami usytuowanymi poza gminą, na której obszarze miały swoje siedziby, to jest z:

- 1) organizacjami pozarządowymi różnego typu (tj. tradycyjnymi i tzw. nowego typu);
- 2) instytucjami publicznymi.

Nie analizuję współpracy lokalnych grup działania z instytucjami publicznymi z obszaru partnerstwa, jako że jest ona elementem konstytutywnym dla ich funkcjonowania. Ponadto z literatury przedmiotu wynika, iż LGD są organizacjami uzależnionymi od władzy lokalnej, w związku z czym deklaracje dotyczące różnych form współpracy z instytucjami publicznymi mogłyby nie odzwierciedlać rzeczywistości, a fakt ten trudno byłoby zweryfikować. Analizuję natomiast współpracę tych podmiotów z organizacjami pozarządowymi z obszaru partnerstwa, mając na uwadze, iż do ich tworzenia zapraszano przede wszystkim wybrane organizacje pozarządowe, funkcjonują zatem takie, które nie są zrzeszone w żadnej lokalnej grupie działania. Wiele z nich mogło powstać po zakończeniu procesu ich rejestracji. Ponadto organizacje pozarządowe, nawet jeśli należą do LGD, to nadal są podmiotami niezależnymi, które mogą współpracować z nimi, na przykład przy tworzeniu i/lub wdrażaniu różnego rodzaju projektów.

Do cech potencjalnie odróżniających organizacje pozarządowe (i lokalne grupy działania) wdrażające innowacje społeczne od tych NGOśów (i LGD), które nie mają takich doświadczeń, zaliczam również (mając na uwadze przegląd literatury przedmiotu) włączanie przez nie mieszkańców gminy wiejskiej (lub obszaru partnerstwa terytorialnego) w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych.

W przypadku zbioru organizacji pozarządowych zaliczam do nich również:

- 1) ich zasoby ludzkie i finansowe;
- 2) wiek, to jest długość działania.

Tych cech nie poddaję analizie w przypadku zbioru lokalnych grup działania (z literatury przedmiotu wynika, iż nie różnicują one tej zbiorowości).

Nawiązując do drugiego celu analizy, postawiłam następujące hipotezy:

1. Do cech, które odróżniały organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania posiadające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych NGOśów i LGD, które nim nie dysponowały, należą:
 - a) podejmowanie przez nie współpracy z innymi podmiotami,
 - b) włączanie mieszkańców gminy/obszaru partnerstwa w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych.
2. Organizacje pozarządowe, które wdrażały innowację społeczną od tych, które nie miały takiego doświadczenia, odróżniały się pozostającymi w ich dyspozycji zasobami ludzkimi i finansowymi.
3. Długość działania nie odróżniała organizacji pozarządowych posiadających doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie miały.

Pierwszą z postawionych hipotez uzasadnia możliwość pozyskiwania przez organizacje – dzięki współpracy z innymi podmiotami – dostępu do różnych zasobów przydatnych, a czasami wręcz niezbędnych do wdrożenia innowacji społecznej. Nie są to bynajmniej tylko zasoby finansowe. Ważne są zasoby kapitału ludzkiego, chociażby pod postacią wiedzy dotyczącej specyfiki konkretnego problemu społecznego, jego przyczyn i konsekwencji, dzięki którym możliwe jest wypracowanie alternatywnych praktyk ich rozwiązywania (zob. Krasnopolskaya, Meijs, 2019). Dzięki współpracy z innymi podmiotami organizacje poszerzają swoje sieci relacji i nawet jeśli są one słabe, to mogą okazać się użyteczne dla realizacji ich celów (zob. Granovetter, 1973). Podejmowanie współpracy może przyczynić się do zminimalizowania ryzyka związanego z niskim zainteresowaniem mieszkańców wsi uczestnictwem we wdrażaniu innowacji społecznej. Warto dodać, iż może być ono zminimalizowane również przez ich włączanie w proces diagnozy problemu i wypracowywania innowacji (czym uzasadniam również pierwszą z postawionych hipotez). Przypominają o tym (przytaczani już we wcześniejszej części monografii) Davies i Simon (2012).

Jako że wdrażanie innowacji społecznych jest obarczone ryzykiem (Brandesen i in., 2016, s. 6), podmiotom dysponującym większymi zasobami ludzkimi i finansowymi może być łatwiej nim zarządzać. Z badań Stowarzyszenia Klon/Jawor wynika, iż działalność ekonomiczna cechuje przede wszystkim organizacje, które wyróżniają się gotowością do podejmowania ryzyka w imię sukcesu swoich działań (Charycka, Gumkowska, Arczewska, 2019, s. 8). Postawienie drugiej hipotezy uzasadniają również rezultaty moich wcześniejszych badań (Zajda, 2018a). Dla wdrażania innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe znaczące okazało się bowiem zatrudnienie pracowników na umowy cywilno-prawne, co mogło mieć związek ze specyfiką elastycznych form zatrudnienia, które często wiążą się z mniejszą rutynizacją obowiązków zawodowych (zwłaszcza umowy o dzieło, gdzie ważny jest przede wszystkim rezultat pracy). W porównaniu do umów o pracę te formy często są krótsze, co generuje większe przepływy zasobów kapitału ludzkiego w organizację.

Trzecią z postawionych hipotez uzasadniają wspomniane powyżej badania, wskazując na brak zależności między wdrażaniem przez organizacje pozarządowe innowacji społecznych a ich wiekiem, to jest długością działania (Zajda, 2018a).

3.2. Metody i techniki badawcze oraz opracowanie pozyskanego materiału

W celu uzyskania odpowiedzi na wyszczególnione pytania badawcze dotyczące wdrażania lokalnych innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe oraz lokalne grupy działania w projekcie pt. „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi”, którego wybrane rezultaty prezentuję w niniejszej monografii, przeprowadzono badanie jakościowe i ilościowe.

Badania jakościowe, co podkreślają Jerzy Kociatkiewicz i Monika Kostera (2014, s. 14), są bardzo przydatne przy analizowaniu problemów mało znanych, zjawisk nowych i unikatowych. Zastosowano metodę zbiorowego studium przypadku (*collective case study*), w którym badacz analizuje kilka przypadków, aby poznać interesujące go zjawisko (zob. Stake, 1997; Męćfal, 2019). Wykorzystując jej rezultaty, w monografii dążę do poznania specyfiki innowacji społecznych wdrażanych w gminach wiejskich przez organizacje pozarządowe oraz lokalne grupy działania. Analizie poddałam osiem przypadków innowacji społecznych wdrażanych przez organizacje pozarządowe. Dobierając je, kierowałam się informacją dotyczącą najczęściej wskazanych przez badane organizacje pozarządowe w badaniu sondażowym dziedzin działalności, a więc dziedzin, w ramach których wdrażano te innowacje. Należały do nich:

- 1) edukacja i wychowanie;
- 2) rozwój lokalny;
- 3) kultura i sztuka;
- 4) usługi socjalne, pomoc społeczna.

W obrębie tych podzbiorów organizacji losowałam jednostki do badania.

W przypadku zbioru lokalnych grup działania metodą wielokrotnego studium przypadku objęłam po jednym losowo wybranym przypadku lokalnej grupy działania z każdego województwa (organizacji tych nie różnicowałam profil działania, w związku z czym sposób doboru próby do badań jakościowych w tym przypadku był inny, niż ten dotyczący zbioru organizacji pozarządowych).

Ze względu na to, iż cechami studium przypadku są między innymi używanie różnych technik badawczych, korzystanie z różnorodnych źródeł danych, co powoduje, że rezultaty badania mogą być bardziej przekonujące i trafne (Van Wynsberghe, Khan, 2007, s. 83–84; Męćfal, 2019, s. 69), metodzie towarzyszyły dwie techniki badawcze. Pierwsza z nich to technika analizy treści (Berelson, 1952; Łobocki, 2009, s. 227–228). W sposób jakościowy analizowałam profile organizacji w mediach społecznościowych (tj. na Facebooku) oraz strony internetowe (jeśli organizacje je posiadały). W przypadku braku profili społecznościowych (a tym bardziej strony internetowej) analizowałam strony internetowe instytucji powiązanych z organizacją pozarządową, to jest instytucji publicznej, z którą organizacja wymieniała informacje i/lub współpracowała, na przykład urzędu gminy, szkoły, ośrodka kultury. Poszukiwałam informacji na temat:

- 1) celów działania organizacji;
- 2) realizowanych przez nią projektów;
- 3) podmiotów lokalnych i tych spoza gminy, z którymi podejmowała ona współpracę.

Opracowując zebrany materiał, wykorzystałam kody odpowiadające poszukiwanym informacjom (1 – cele działania, 2 – realizowane projekty, 3 – podmioty lokalne, z którymi organizacja podejmowała współpracę, 4 – podmioty spoza gminy, z którymi organizacja podejmowała współpracę), następnie tworzyłam kategorie analityczne, mając na uwadze różnorodność zebranych informacji oraz potrzebę ich syntetyzowania. Wyjaśnienia formułowałam na podstawie wzajemnych połączeń między nimi (zob. Creswell, 2013, s. 202).

W przypadku zbioru lokalnych grup działania analizowałam treść lokalnych strategii rozwoju. Badaniu podlegały również ich strony internetowe. Poszukiwałam informacji o realizowanych przez nie projektach własnych i projektach współpracy². Z analizy wynikało, ile i jakiego rodzaju projektów lokalna grupa działania zamierzała zrealizować w okresie programowania 2014–2020 (wykaz tych projektów zamieszczono w aneksie – tabela 31). Zastosowanie tej techniki badawczej umożliwiło również określenie kategorii problemów społecznych wyszczególnianych w lokalnych strategiach rozwoju (zob. tabela 30 w aneksie). Opracowując zebrany materiał, zastosowałam kody odpowiadające poszukiwanym informacjom dotyczącym realizowanych projektów oraz problemów społecznych wyszczególnianych w LSR. Następnie tworzyłam kategorie analityczne pozwalające na ich grupowanie (zob. Creswell, 2013, s. 199–203). Stanowiły one podstawę do stworzenia klucza kategoryzacyjnego wykorzystywanego w analizie wypowiedzi respondentów w czasie wywiadów swobodnych (tj. wypowiedzi dotyczących problemów społecznych, które zamierzano minimalizować, wdrażając innowacje społeczne).

Ze względu na konieczność anonimizacji danych w monografii nie zostaną podane dokładne nazwy dokumentów ani adresy stron internetowych organizacji pozarządowych i lokalnych grup działania.

2 Mimo iż w projektach współpracy, co oczywiste, współpraca jest podejmowana z podmiotami usytuowanymi poza obszarem partnerstwa (również z tymi z innych krajów), to nie wyklucza ona jednoczesnego jej podejmowania z podmiotami z obszaru partnerstwa. Dla przykładu: jeśli LGD zamierza działać na rzecz niwelowania bezrobocia mieszkańców obszaru partnerstwa, to może w tym celu nawiązać współpracę z inną LGD (a więc z organizacją spoza obszaru obejmowanego przez siebie wsparciem). Ich współpraca może polegać na tym, że obie LGD zorganizują na swoim terenie wizyty studyjne dla beneficjentów projektu (osób bezrobotnych), którzy odwiedzą działające tam spółdzielnie socjalne czy też organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą lub nieodpłatną działalność pożytku publicznego. W czasie wizyt zyskają wiedzę dotyczącą możliwości aktywizacji zawodowej w sektorze ekonomii społecznej. Innymi słowy, w takim projekcie współpracy uczestniczyć mogą również podmioty z obszaru obejmowanego wsparciem przez lokalną grupę działania, a nie tylko podmioty spoza niego.

Technika analizy treści pozwoliła pozyskać informacje umożliwiające korzystanie – zarówno w przypadku organizacji pozarządowych, jak i lokalnych grup działania – z drugiej z technik jakościowych, to jest techniki wywiadu swobodnego ukierunkowanego. W tym przypadku badacz posługuje się dyspozycjami do wywiadu, które są listą potrzeb informacyjnych. Ma dużą swobodę w formułowaniu pytań, które odnoszą się do zagadnień szczegółowych, ale mają charakter pytań otwartych (zob. Przybyłowska, 1978; Konecki, 2000). Założyłam, iż ta technika (łącznie z techniką analizy treści) pozwoli ukazać specyfikę wdrażania innowacji społecznych. W przypadku organizacji pozarządowych za jej pomocą poszukiwałam informacji na temat:

- 1) problemów społecznych, które zamierzano zminimalizować/rozwiązać, wdrażając innowacje społeczne;
- 2) specyfiki alternatywnych w skali gminy praktyk ich rozwiązywania;
- 3) monitorowania przez organizacje przebiegu procesu wdrażania innowacji;
- 4) poddawania wdrażania innowacji ewaluacji;
- 5) działań na rzecz upowszechnienia wdrożonych innowacji;
- 6) efektów wdrożenia innowacji społecznych.

Wykaz poszukiwanych informacji znajduje się w aneksie. Wywiady trwały około 20–30 minut. Były przeprowadzane przez telefon od września do listopada 2019 roku³.

W przypadku zbioru lokalnych grup działania poszukiwałam informacji na temat:

- 1) problemów społecznych, w odpowiedzi na które LGD wdrażały innowacje społeczne;
- 2) specyfiki alternatywnych w skali obszaru partnerstwa praktyk rozwiązywania tych problemów;
- 3) efektów wdrożonych innowacji społecznych.

W wywiadach brali udział prezesi LGD lub wskazane przez nich osoby mające wiedzę na temat działań podejmowanych przez organizację – najczęściej kierownicy biur. Respondentów proszono o wskazanie, czy wszystkie projekty własne i projekty współpracy LGD zostały już zrealizowane. Okazywało się, iż nie ukończono realizacji lub nie rozpoczęto wielu projektów współpracy ze względu na pojawienie się pandemii COVID-19, która uniemożliwiła wyjazdy studyjne, stanowiące ważny ich element. W sytuacji kiedy lokalna grupa działania zrealizowała więcej niż jeden projekt, to jest na przykład projekt współpracy oraz projekt własny, proszono o wypowiedź na temat tego z nich, który był poświęcony rozwiązywaniu najważniejszego problemu społecznego mieszkańców obszaru partnerstwa. W czasie wywiadów z reprezentantami lokalnych grup działania miałam możliwość pytania wprost o innowacje społeczne, jako że są to jedne z nielicznych organizacji, które w swojej działalności posługują się terminami typu „innowacje”, „innowacyjność”. Przy podaniu definicji innowacji społecznej łatwiej było pozyskiwać

3 Wywiady przeprowadzała firma wyłoniona w postępowaniu przetargowym.

pożądane informacje. Wykaz dyspozycji do wywiadu z przedstawicielami lokalnych grup działania znajduje się w aneksie. Wywiady swobodne przez telefon przeprowadziłam w listopadzie 2020 roku (trwały od 20 do 40 minut). Dokonałam ich analizy, odnajdując w wypowiedziach respondentów nie tyle zdania, ile pewne tematy pozwalające na tworzenie kategorii analitycznych, umożliwiających grupowanie pozyskanych informacji (zob. Babbie, 2005, s. 330). Ze względu na anonimizację danych w monografii nie będą podawane nazwy badanych organizacji.

W badaniu ilościowym wykorzystałam metodę sondażową (umożliwiającą uogólnianie wniosków z próby na badaną populację) i powiązane z nią dwie techniki:

- 1) wywiadu kwestionariuszowego (o większym stopniu standaryzacji) (zob. Przybyłowska, 1978, s. 62–64);
- 2) ankiety internetowej (zob. Przewłocka, 2009; Sztabiński, 2009).

Wywiad kwestionariuszowy został przeprowadzony z reprezentantami organizacji pozarządowych. Mając na uwadze po pierwsze trudności w komunikacji z nimi drogą mailową w czasie konstrukcji operatu losowania, a po drugie długość i stopień trudności narzędzia badawczego, zdecydowałam się na przeprowadzenie właśnie tego rodzaju wywiadu. Decyzji tej towarzyszyła pełna świadomość wielu trudności, jakie mogą towarzyszyć realizacji badania w terenie, w tym związanych z dotarciem do respondentów mieszkających bardzo często w oddalonych od ośrodków miejskich gminach, po godzinach ich pracy zawodowej.

Wywiad kwestionariuszowy dotyczył między innymi:

- 1) cech organizacji, takich jak ich:
 - wiek (czyli długość działania),
 - główna dziedzina działalności,
 - zasoby ludzkie i finansowe (za których wskaźniki przyjęto liczbę osób wykazujących się ciągłą aktywnością w organizacji, zatrudnianie pracowników na umowę o pracę, zatrudnienie pracowników na podstawie umów cywilno-prawnych, korzystanie z pomocy wolontariuszy, roczny budżet organizacji);
- 2) współpracy organizacji z innymi podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi (tj. usytuowanymi na obszarze gminy lub poza nią);
- 3) włączania mieszkańców w działania podejmowane na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych.

Pozyskałam również informacje o tym, czy badane organizacje pozarządowe wdrażały innowacje społeczne, a jeśli tak, to czy we współpracy z innymi podmiotami. W tym celu respondentom zostały zadane następujące pytania:

1. „Czy w celu rozwiązania problemów dotyczących mieszkańców gminy organizacja realizowała jakieś działania, które można określić jako nietypowe, inne od powszechnie realizowanych przez inne podmioty (usytuowane na terenie tej gminy) działające na rzecz rozwiązania tego samego problemu społecznego?”;

2. „Czy realizując te działania, organizacja współpracowała (formalnie lub nieformalnie) z jakąś organizacją lokalną⁴?”

W projekcie, którego wybrane rezultaty prezentuję w monografii, przyjęto założenie, iż respondentom wprost nie będzie zadawane pytanie dotyczące aktywności reprezentowanej przez nich organizacji w zakresie wdrażania innowacji społecznych. Wcześniejsze moje badania dotyczące innowacji społecznych (Zajda, 2012; 2017) ukazały, że jest to problematyka bardzo trudna, wzbudzająca wiele obaw respondentów, którym towarzyszy przekonanie, iż innowacje są działaniami przede wszystkim realizowanymi przez przedsiębiorców. Badanych pytano o działania nietypowe, niestandardowe, nierutynowe, podejmowane przez organizacje w kontekście gminy wiejskiej, na obszarze której są one usytuowane i gdzie prowadzą swoją działalność. Niewielka liczba organizacji pozarządowych oraz instytucji publicznych funkcjonujących w gminach wiejskich powodowała, iż możliwe było przyjęcie, że organizacje dysponują wiedzą o aktywności innych podmiotów w zakresie rozwiązywania tych samych problemów społecznych, które stanowiły przedmiot ich działania. W wywiadzie kwestionariuszowym zrezygnowałam z zadawania respondentom pytania otwartego dotyczącego specyfiki wdrażanych innowacji społecznych. Innymi słowy, w tej części badania polegałam wyłącznie na analizie ich deklaracji dotyczących wdrażania przez organizację innowacji społecznych. W części jakościowej założyłam powrót do wybranych respondentów i pozyskanie informacji na temat specyfiki wdrażanych przez organizację alternatywnych w skali gminy lub partnerstwa terytorialnego praktyk, co wymagało przedstawienia przez nich kontekstu lokalnego, w którym organizacja prowadziła swoją działalność. W wywiadzie kwestionariuszowym – dość trudnym ze względu na poruszaną problematykę i rozbudowanym (zawarto w nim również pytania dotyczące celów projektu, które nie będą prezentowane w niniejszej monografii) – nie było to możliwe.

Kwestionariusz wywiadu (a dokładnie jego część dotyczącą problematyki poruszanej w monografii) zamieściłam w aneksie.

Na podstawie uzyskanych danych zbudowałam indeksy:

- 1) współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi organizacjami pozarządowymi tzw. nowego typu (IWNGOs);
- 2) współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi podmiotami (IW), takimi jak koła gospodyń wiejskich, ochotnicze straże pożarne, lokalna grupa działania, spółdzielnie socjalne;
- 3) współpracy z lokalnymi instytucjami publicznymi (IWIP);
- 4) współpracy z organizacjami pozarządowymi spoza gminy (IWNGOsE);
- 5) współpracy z instytucjami publicznymi spoza gminy (IWIPe);

4 Ankieterzy przeprowadzający badanie dysponowali instrukcją, w której określono znaczenie terminu „lokalne” oraz podano definicje innych terminów, które mogły budzić wątpliwości respondentów.

- 6) włączania mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych (IWM);
- 7) zasobów ludzkich i finansowych organizacji (ZLiF).

Z przedstawicielami lokalnych grup działania nie przeprowadzono wywiadów kwestionariuszowych – kierowano do nich ankietę internetową. Mając na uwadze wysoki poziom profesjonalizacji tych podmiotów, w tym fakt, iż zatrudniają płatny personel, odpowiedzialny między innymi za komunikację LGD z tzw. otoczeniem zewnętrznym, założyłam, iż ten sposób dotarcia do respondentów umożliwi pozyskanie poszukiwanych informacji. Narzędzie badawcze (w porównaniu do kwestionariusza wywiadu) było krótsze (pomięłam m.in. pytania na temat zasobów ludzkich i finansowych podmiotu, jego charakterystyki dotyczącej dziedziny działalności, wieku oraz współpracy z niektórymi podmiotami), co zwiększało szanse na uzyskanie poszukiwanych informacji. Ankietę internetową przesłano do lokalnych grup działania z prośbą o wypełnienie przez prezesów lub wskazane przez nich osoby najbardziej kompetentne w zakresie udzielania informacji dotyczących aktywności tych organizacji (byli nimi najczęściej kierownicy biur LGD). Dotyczyła ona:

- 1) współpracy LGD z różnymi podmiotami usytuowanymi na obszarze partnerstwa i poza nim;
- 2) włączania przez LGD mieszkańców obszaru partnerstwa w proces rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych;
- 3) wdrażania przez LGD innowacji społecznych;
- 4) współpracy LGD w tym zakresie z innymi podmiotami z obszaru partnerstwa.

Zadałam te same pytania dotyczące wdrażania innowacji społecznych, mając na uwadze standaryzację procesu badawczego. Kwestionariusz ankiety został zamieszczony w aneksie.

Na podstawie pozyskanych informacji zbudowałam indeksy:

- 1) współpracy LGD z organizacjami pozarządowymi z obszaru partnerstwa tzw. nowego typu (IWNGOs);
- 2) współpracy LGD z podmiotami z obszaru partnerstwa, takimi jak koła gospodyń wiejskich, ochotnicze straże pożarne, spółdzielnie socjalne (IW);
- 3) współpracy LGD z organizacjami pozarządowymi spoza obszaru partnerstwa (IWNGOsE);
- 4) współpracy LGD z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (IWIPE);
- 5) włączania mieszkańców obszaru partnerstwa w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych (IWM).

Dzięki pozyskanym informacjom możliwe było udzielenie odpowiedzi na pytanie dotyczące cech, które odróżniają LGD wdrażające innowacje społeczne od tych, które nie miały takiego doświadczenia. Badania przeprowadzono w okresie od stycznia do maja 2018 roku⁵.

5 Badania przeprowadziła firma wyłoniona w postępowaniu przetargowym.

Zebrane za pomocą kwestionariuszy wywiadu i ankiety dane poddałam analizie statystycznej w programie Statistica 13.

Do oceny zgodności rozkładów analizowanych zmiennych z rozkładem normalnym zastosowałam test istotności statystycznej Shapiro-Wilka. Na założonym poziomie istotności statystycznej $\alpha = 0,05$ wykazał on, że rozkład każdej z tych zmiennych – cech organizacji pozarządowych – różni się od rozkładu normalnego.

Tabela 3.1. Statystyki normalności rozkładu testu Shapiro-Wilka badanych zmiennych dotyczących organizacji pozarządowych

	<i>W</i>	<i>p</i>
Współpraca organizacji pozarządowych z lokalnymi podmiotami (IW)	0,81	0,001
Współpraca organizacji pozarządowych z lokalnymi NGOsam (IWNGOs)	0,75	0,001
Współpraca organizacji pozarządowych z lokalnymi instytucjami publicznymi (IWIP)	0,81	0,001
Współpraca organizacji pozarządowych z organizacjami pozarządowymi spoza obszaru gminy (IWNGOsE)	0,65	0,001
Współpraca organizacji pozarządowych z instytucjami publicznymi spoza obszaru gminy (IWIPe)	0,66	0,001
Włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania ich problemów (IWM)	0,78	0,001
Zasoby ludzkie i finansowe organizacji (ZLiF)	0,90	0,001
Wiek organizacji (długość działania)	0,95	0,001

W – statystyki testu Shapiro-Wilka, *p* – istotność testu.

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie do oceny zgodności rozkładów zmiennych – cech lokalnych grup działania – z rozkładem normalnym zastosowałam test istotności statystycznej Shapiro-Wilka. Na założonym poziomie istotności statystycznej $\alpha = 0,05$ wykazał on, że rozkład każdej z tych zmiennych różni się od rozkładu normalnego.

Tabela 3.2. Statystyki normalności rozkładu testu Shapiro-Wilka badanych zmiennych dotyczących LGD

	<i>W</i>	<i>p</i>
Współpraca LGD z podmiotami z obszaru partnerstwa (IW)	0,86	0,001
Współpraca LGD z NGOsam z obszaru partnerstwa (IWNGOs)	0,83	0,001
Współpraca LGD z organizacjami pozarządowymi różnego typu spoza obszaru partnerstwa (IWNGOsE)	0,64	0,001
Współpraca LGD z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (IWIPe)	0,85	0,001
Włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania ich problemów (IWM)	0,59	0,001

W – statystyki testu Shapiro-Wilka, *p* – istotność testu.

Źródło: opracowanie własne.

W obu przypadkach istotność statystyczną różnic pomiędzy grupami badałam za pomocą nieparametrycznego testu U Manna-Whitney'a dla dwóch prób niezależnych z poprawką dla rang wiązanych i wielkością efektu.

Wartości współczynnika rzetelności alfa Cronbacha powyżej 0,50 uznałam za akceptowalne, a powyżej 0,70 za wysokie. Moc dyskryminacyjną pozycji powyżej 0,20 uznałam za akceptowalną (Hornowska, 2001). Założony poziom istotności wynosił $\alpha = 0,05$.

Poziom zbudowanych indeksów określałam poprzez przeliczenie wyniku surowego na skalę 0–100 zgodnie z poniższym wzorem:

$$WP = \frac{WS}{MAX} \times 100,$$

gdzie:

WP – wynik przeliczony,

WS – wynik surowy,

MAX – maksymalna liczba punktów możliwa do uzyskania.

Wynik przeliczony skategoryzowałam według skali decylowej, dzielącej wyniki na pięć równych części. Przyjęłam, że przedział 0–20 to poziom bardzo niski, przedział 21–40 to poziom niski, przedział 41–60 to poziom przeciętny, przedział 61–80 to poziom wysoki, a przedział 81–100 to poziom bardzo wysoki.

Informacje o budowie każdego z indeksów oraz o ich statystykach zamieściłam w aneksie.

3.3. Dobór próby

Dobór próby organizacji pozarządowych miał charakter warstwowy. Jednostką losowania była gmina. Ze zbioru 1559 gmin wiejskich wylosowano reprezentatywną próbę gmin (przy współczynniku ufności 0,95 i założonym błędzie maksymalnym $p = 0,05$). Rolę warstw spełniały województwa. Aby zapewnić każdej z gmin jednakowe prawdopodobieństwo dostania się do próby, zdecydowano się na alokację proporcjonalną, tzn. zadbano o to, aby w próbie odwzorowane zostały proporcje poszczególnych warstw w stosunku do liczebności populacji generalnej. Strukturę populacji generalnej gmin wiejskich oraz strukturę dobrej próby zaprezentowałam w tabeli 3.3.

Tabela 3.3. Struktura populacji generalnej i próby

Województwo	Liczba gmin wiejskich	Proc. ogółu	Liczba jednostek wylosowanych
Dolnośląskie	78	5,0	17
Kujawsko-pomorskie	92	5,9	19
Lubelskie	168	10,8	36
Lubuskie	39	2,5	8
Łódzkie	133	8,5	28
Małopolskie	121	7,8	26
Mazowieckie	228	14,6	48
Opolskie	36	2,3	8
Podkarpackie	109	7,0	23
Podlaskie	78	5,0	17
Pomorskie	81	5,2	17
Śląskie	96	6,2	20
Świętokrzyskie	70	4,5	15
Warmińsko-mazurskie	67	4,3	14
Wielkopolskie	114	7,3	24
Zachodniopomorskie	49	3,1	10
Razem	1559	100,0	330

Źródło: opracowanie w ramach projektu pt. „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi” na podstawie danych Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii (2016).

Aby możliwe było dokonanie losowego doboru prób wspomnianych organizacji, konieczne było przygotowanie ich kompletnego operatu. W przypadku organizacji pozarządowych nowego typu oparłam się na danych pozyskanych z Głównego Urzędu Statystycznego. Wykaz obejmował tylko te organizacje, które do publicznej wiadomości podały swój adres oraz telefon kontaktowy. W ciągu czterech tygodni poprzedzających badanie właściwe weryfikowano wykaz, dążąc do ustalenia liczby organizacji działających na rzecz rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców gmin wiejskich. Kierowano się doniesieniami literatury przedmiotu, z których wynika, iż dane (zarówno urzędów statystycznych, jak i Stowarzyszenia Klon/Jawor) dotyczące liczby polskich organizacji pozarządowych nie oddają w pełni rzeczywistości. Organizacje, zaprzestając działalności, nie zgłaszają tego faktu do Krajowego Rejestru Sądowego ani do urzędów statystycznych. Niektóre z nich celowo (np. na skutek braku kolejnego grantu na działalność) zaprzestają aktywności, pozostając – jak to często określają – „w uśpieniu”. Kontakt z takimi organizacjami jest niemożliwy lub bardzo trudny (Adamiak, Charycka, Gumkowska, 2016, s. 9; Zajda, 2017a). Z każdą z organizacji pozarządowych próbowano się skontaktować (trzykrotnie dzwoniło do organizacji w różnych dniach i godzinach). Przed włączeniem danego podmiotu do operatu losowania weryfikowano, czy (zdaniem przedstawicieli organizacji) jego aktywność wiąże się z rozwiązywaniem problemów

społecznych i czy na terenie gminy istnieje inna organizacja nowego typu, z którą potencjalnie ten podmiot mógłby podjąć współpracę. Około jednej piątej podanych w bazie numerów telefonów było błędnych, to jest albo ankieterzy dodzwaniali się do innych osób (najczęściej fizycznych), niemających żadnego związku z organizacjami pozarządowymi, albo numery tych telefonów w ogóle nie były aktywne. Dodatkowo przedstawiciele części organizacji, z którymi nawiązano kontakt, zadeklarowali, że nie prowadzą żadnych działań związanych z rozwiązywaniem problemów społecznych. Po usunięciu z operatu wszystkich jednostek nieaktywnych (przynajmniej w okresie badania) oraz niezajmujących się działalnością stanowiącą przedmiot badań, w operacie pozostało 817 jednostek. Ogromny nakład pracy związany ze stworzeniem aktualnej bazy organizacji pozarządowych usytuowanych na obszarze wylosowanych do badania gmin (prowadzących działalność w zakresie rozwiązywania problemów społecznych) sprawił, iż udało się pozyskać materiał aż od 400 organizacji. W konsekwencji przy współczynniku ufności 0,95 i wielkości frakcji 0,5 wielkość błędu maksymalnego wyniosła 4%.

Z przedstawicielami organizacji pozarządowych zostały też przeprowadzone przez telefon wywiady swobodne (co było podyktowane chęcią uniknięcia bardzo dużych kosztów badań w gminach wiejskich, związanych z dojazdami i nakładem czasu pracy ankieterów). Między badaniem ilościowym a jakościowym upłynęło jednak wiele czasu – ilościowe zakończono w maju 2018 roku, a jakościowe rozpoczęto we wrześniu 2019 roku. Dezaktualizacji uległa zatem stworzona baza organizacji. Wiele podmiotów nie odbierało połączeń, numery telefonów zmieniły właściciele, respondenci deklarowali brak czasu na udział w badaniu, bywało, że nie przypominali sobie swojego udziału w jego poprzedniej części, nie chcieli rozmawiać o swojej działalności lub (co zaskakujące) podkreślali, że zawiera ona z trudem wypracowane elementy autorskiego *know-how*, którym nie zamierzają dzielić się z innymi (zwłaszcza nieodpłatnie). W monografii zaprezentuję rezultaty przeprowadzenia ośmiu wywiadów swobodnych – po dwa z każdej kategorii najczęstszych obszarów aktywności badanych NGOów.

Operat losowania dla lokalnych grup działania zbudowano na podstawie danych z bazy LGD 2014–2020 prowadzonej przez Krajową Sieć Obszarów Wiejskich (Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich, b.r.). Mając listę gmin wylosowanych do badania, tworzone operaty lokalnych grup działania, które obejmowały je swoim wsparciem. Na obszarze badanych gmin funkcjonowało 235 organizacji tego typu. Badania przeprowadziłam na próbie 174 przypadków. Wymagana wielkość próby dla populacji 235 organizacji, przy współczynniku ufności 0,95, wielkości frakcji 0,5 oraz błędzie maksymalnym 5% wynosiła 146. Dzięki zwiększeniu wielkości próby błąd maksymalny wyniósł 4%.

W celu pozyskania informacji umożliwiających odpowiedź na pytania badawcze dotyczące problemów społecznych, w odpowiedzi na które LGD wdrażały innowacje społeczne, specyfiki alternatywnych w skali obszaru partnerstwa

praktyk rozwiązywania tych problemów oraz efektów wdrożonych innowacji społecznych przeprowadziłam z przedstawicielami wybranych LGD wywiady swobodne. Z każdego województwa wylosowałam jedną lokalną grupę działania. Ze względu na konieczność anonimizacji danych w monografii nie zostaną podane ich nazwy (zostały one zastąpione literami alfabetu, które pozwalają na przyporządkowanie danej LGD do województwa – zob. tabela 5.1).

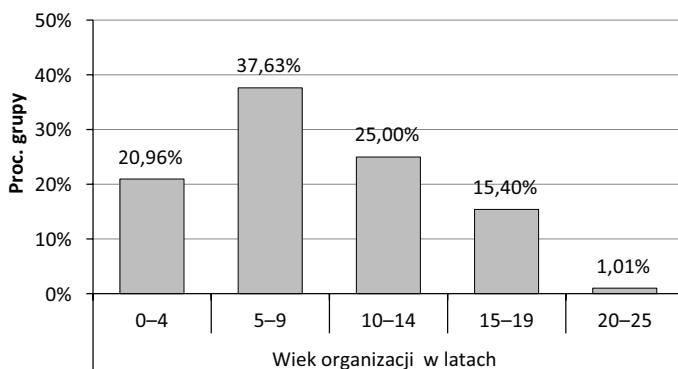
W okresie przeznaczonym na badanie (to jest w listopadzie 2020 roku) nie udało mi się zrealizować czterech wywiadów (te LGD wstrzymały bądź w ogóle nie rozpoczęły projektów współpracy ze względu na pojawienie się pandemii, a jednocześnie nie zrealizowały projektów własnych, których celem było rozwiązywanie problemów społecznych mieszkańców obszaru partnerstwa). Ponadto nie udało mi się w ogóle nawiązać kontaktu z jedną grupą. Przedstawiciele dwóch innych zadeklarowali, iż w projektach własnych i projektach współpracy nie podejmują działań na rzecz rozwiązywania problemów społecznych. Udział w wywiadach swobodnych wzięło zatem dziewięciu respondentów. Analiza materiału empirycznego pozyskanego dzięki zastosowaniu techniki analizy treści oraz wywiadu swobodnego w odniesieniu do tych lokalnych grup działania pozwoliła mi udzielić odpowiedzi na zadane pytania badacze. W związku z tym zrezygnowałam z dobierania dodatkowej próby. Jak zauważa bowiem Sławomir Pasikowski:

[...] w tego rodzaju badaniach, co trzeba mocno podkreślić, przecież nie o wielkość próby chodzi, lecz o jej możliwości w zakresie dostarczania wiarygodnych informacji na temat zjawisk i właściwości charakteryzujących zbiorowość, z której ta próba pochodzi. Liczy się więc dążenie do podnoszenia stopnia wysycenia danych empirycznych informacjami o właściwościach zbiorowości, którą badacz się interesuje (Pasikowski, 2015, s. 203).

3.4. Charakterystyka badanych organizacji i reprezentujących je respondentów

Badane organizacje pozarządowe działały nie dłużej niż 25 lat, najczęściej 5–9 lat (37,63%).

Główną dziedziną ich działania była edukacja i wychowanie (22%), rozwój lokalny (20%), rzadziej kultura i sztuka (15,5%) oraz usługi socjalne, pomoc społeczna (12,75%).

Rysunek 3.1. Wiek organizacji pozarządowych**Źródło:** opracowanie własne.**Tabela 3.4.** Główna dziedzina działania organizacji pozarządowych

		<i>n</i>	Proc.
Główna dziedzina działania organizacji	Sport, turystyka, rekreacja, hobby	50	12,50
	Edukacja i wychowanie	88	22,00
	Kultura i sztuka	62	15,50
	Usługi socjalne, pomoc społeczna	51	12,75
	Ochrona zdrowia	8	2,00
	Rozwój lokalny	81	20,25
	Ochrona środowiska	11	2,75
	Rynek pracy, zatrudnienie, aktywizacja zawodowa	9	2,25
	Badania naukowe	0	0,00
	Wsparcie NGOśów i inicjatyw obywatelskich	2	0,50
	Prawo, prawa człowieka, działalność polityczna	2	0,50
	Sprawy zawodowe, pracownicze, branżowe	1	0,25
	Ratownictwo, bezpieczeństwo, obronność	1	0,25
	Religia	2	0,50
	Działalność międzynarodowa	1	0,25
	Pozostała działalność	31	7,75
	Ogółem	400	100,00

Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej organizacje miały zarząd składający się z 3–5 osób (69,67%). W większości w jego skład wchodziły te same osoby, które funkcję członka zarządu pełniły już w przeszłości (75,69%).

Tabela 3.5. Charakterystyka zarządu organizacji pozarządowych

		n	Proc.
Liczebność zarządu organizacji	1–2 osoby	34	8,52
	3–5 osób	278	69,67
	6–9 osób	82	20,55
	10 osób lub więcej	5	1,25
Stabilność zarządu organizacji	W większości są to te same osoby co w poprzedniej kadencji	302	75,69
	W większości są to inne osoby niż w poprzedniej kadencji	62	15,54
	Pierwszy zarząd od założenia organizacji	35	8,77

Źródło: opracowanie własne.

Nieco powyżej 40% badanych organizacji korzystało z pomocy wolontariuszy (ich liczba wynosiła nawet 200). Zdecydowanie mniejszy ich odsetek miał (na stałe lub w jakimś momencie swojej działalności) pracowników zatrudnionych na umowę o pracę (14,75%) lub na umowę cywilno-prawną (11,5%). Przeciętna liczba osób wykazujących się ciągłą aktywnością wynosiła 6.

Tabela 3.6. Sposoby zatrudnienia personelu oraz korzystanie z pomocy wolontariuszy w badanych organizacjach pozarządowych

		n	Proc.
Zatrudnianie pracowników na umowę o pracę	Nie	341	85,25
	Tak	59	14,75
Zatrudnienie pracowników na podstawie umów cywilno-prawnych	Nie	354	88,50
	Tak	46	11,50
Korzystanie z pomocy wolontariuszy	Nie	232	58,00
	Tak	168	42,00

Źródło: opracowanie własne.

Badane NGOsy najczęściej miały budżety poniżej 50 tys. zł rocznie (82%), z czego największy odsetek stanowiły organizacje z budżetem do 5 tys. zł (29%).

Tabela 3.7. Budżet organizacji pozarządowych

		n	Proc.
Roczny budżet organizacji	Poniżej 1 tys. zł	66	16,50
	1–5 tys. zł	116	29,00
	Ponad 5 tys. zł – 10 tys. zł	70	17,50
	Ponad 10 tys. zł – 50 tys. zł	77	19,25
	Ponad 50 tys. zł – 100 tys. zł	34	8,50
	Ponad 100 tys. zł – 500 tys. zł	21	5,25
	Ponad 500 tys. zł – 1 mln zł	11	2,75
	Powyżej 1 mln zł	5	1,25

Źródło: opracowanie własne.

Nieco ponad 80% ogółu NGO-sów cechowało się bardzo niskim i niskim poziomem zasobów ludzkich i finansowych, za których wskaźniki uznano: liczbę osób wykazujących się ciągłą aktywnością, zatrudnianie pracowników na umowę o pracę, zatrudnienie personelu na podstawie umów cywilno-prawnych, korzystanie z pomocy wolontariuszy, wielkość rocznego budżetu organizacji. Poziom wysoki i bardzo wysoki zasobów ludzkich i finansowych cechował jedynie 7,6% badanych podmiotów (zob. rysunek 1, aneks).

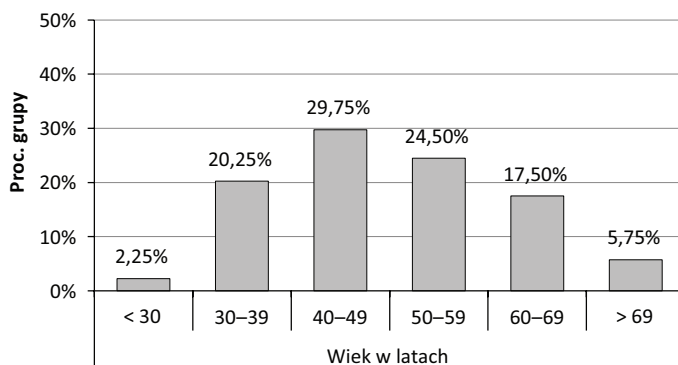
Na temat aktywności organizacji pozarządowych wypowiadali się respondenci, wśród których dominowały kobiety (66,67%), osoby z wykształceniem wyższym magisterskim (67,5%), niezatrudnione w organizacji pozarządowej (53,75%).

Tabela 3.8. Płeć, wykształcenie i status zawodowy przedstawicieli organizacji pozarządowych

		n	Proc.
Płeć	Kobieta	266	66,67
	Mężczyzna	133	33,33
Wykształcenie	Podstawowe i/lub gimnazjalne	1	0,25
	Zasadnicze zawodowe	15	3,75
	Średnie	62	15,50
	Policealne, pomaturalne	20	5,00
	Wyższe licencjackie	33	8,25
	Wyższe magisterskie	269	67,25
Status zawodowy	Zatrudnienie w badanej organizacji pozarządowej	26	6,50
	Zatrudnienie w innej organizacji pozarządowej	10	2,50
	Zatrudnienie poza organizacją pozarządową	215	53,75
	Prowadzenie własnej działalności gospodarczej	73	18,25
	Bezrobocie	9	2,25
	Studiowanie/uczenie się	4	1,00
	Renta/emerytura	61	15,25
	Inne	3	0,75

Źródło: opracowanie własne.

Wiek respondentów był bardzo zróżnicowany – wahał się od 20 do nawet 87 lat. Najczęściej organizacje pozarządowe reprezentowały osoby w wieku 40–49 lat (29,75%).

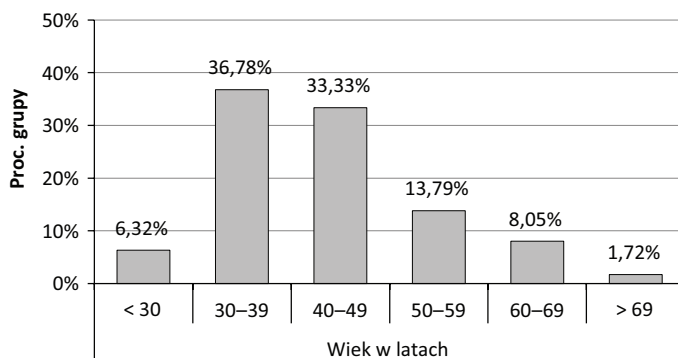

Rysunek 3.2. Wiek przedstawicieli organizacji pozarządowych

Źródło: opracowanie własne.

W wywiadach swobodnych brały udział kobiety – członkinie zarządów organizacji pozarządowych (najczęściej ich prezeski, założycielki), w wieku od 26 do 67 lat, z wykształceniem średnim lub wyższym.

O aktywności LGD wypowiadali się respondenci w wieku 22–71 lat ($M = 43,01$; $SD = 10,35$), najczęściej 30–39 lat (36,78%) i 40–49 lat (33,33%). Dominowały kobiety (ich udział w próbie wynosił 70,7%).

Rysunek 3.3. Wiek przedstawicieli lokalnych grup działania

Źródło: opracowanie własne.

Wykształcenie wyższe miało 92% ogółu badanych, w tym wykształcenie wyższe licencjackie 9,77% i magisterskie 82,18%. Wykształcenie średnie lub policealne/pomaturalne miało 8% reprezentantów lokalnych grup działania. Nikt nie miał wykształcenia podstawowego, gimnazjalnego lub zasadniczego zawodowego.

Tabela 3.9. Wykształcenie przedstawicieli lokalnych grup działania

		<i>n</i>	Proc.
Wykształcenie	Średnie	10	5,75
	Policealne, pomaturalne	4	2,30
	Wyższe licencjackie	17	9,77
	Wyższe magisterskie	143	82,18
	Ogółem	174	100,00

Źródło: opracowanie własne.

Charakterystyce nie poddałam cech samych LGD, przyjmując założenie, iż w niewielkim stopniu będą one różnicowały ich populację.

Do badania jakościowego wylosowałam po jednej lokalnej grupie działania z każdego województwa. Z ich przedstawicielami przeprowadziłam wywiady swobodne przez telefon. Respondentami najczęściej były kobiety – kierowniczki biur LGD, cechujące się wykształceniem wyższym.

Rozdział IV

Innowacje społeczne wdrażane przez wiejskie organizacje pozarządowe

4.1. Przykłady innowacji społecznych wdrażanych przez wiejskie NGOsy

Organizacjom pozarządowym z gmin wiejskich nie było obce wdrażanie lokalnych innowacji społecznych – doświadczenie w tym zakresie zadeklarowała nieco ponad jedna trzecia ich przedstawicieli (tj. 33,25%). Nieco ponad trzy piąte z tych organizacji (dokładnie 66,92%) wdrażało je we współpracy z innymi podmiotami. Współpracowano z przedstawicielami sektora publicznego (do którego należały urzędy gmin, gminne ośrodki pomocy społecznej), spółdzielni socjalnych (reprezentujących sektor ekonomii społecznej), sektora quasi-społecznego (do którego zaliczyłam lokalne grupy działania) oraz sektora społecznego (reprezentowanego przez organizacje pozarządowe różnego typu – zarówno starego, jak i nowego). Na 133 podmioty, które (w świetle opinii ich przedstawicieli) miały doświadczenie we wdrażaniu tych innowacji, 39 (tj. 29,32%) współpracowało w tym zakresie z dwoma sektorami, 36 (tj. 27,07%) z jednym, 12 (9,02%) z przedstawicielami trzech sektorów, a 2 z przedstawicielami aż czterech sektorów. Najczęściej współpracowano z przedstawicielami instytucji publicznych.

Na czym polegały nietypowe, niestandardowe w skali gminy wiejskiej praktyki rozwiązywania problemów społecznych? Jakiego rodzaju efekty przynosiły? Czy podlegały monitoringowi i ewaluacji i czy były upowszechniane? Na te pytania próbowałam udzielić odpowiedzi, analizując osiem przypadków innowacji społecznych wdrażanych przez organizacje pozarządowe z gmin wiejskich w czterech obszarach: edukacji i wychowania, rozwoju lokalnego, kultury i sztuki oraz usług społecznych i pracy socjalnej. Wnioski z tej części badania zawarłam w podrozdziale 4.3.

4.1.1. Innowacje społeczne w obszarze edukacji i wychowania

Do problemów systemu edukacji na obszarach wiejskich zalicza się między innymi ograniczony dostęp dzieci i młodzieży do zajęć dodatkowych zagospodarowujących ich czas wolny oraz brak oferty kształcenia ustawicznego, w tym kierowanej do seniorów¹. Przedszkola i szkoły oferują mało zajęć dodatkowych, pozalekcyjnych, bywa, że w ogóle nie mają ich w ofercie ze względu na ograniczenia finansowe samych placówek oraz rodziców/opiekunów dzieci, których często nie stać na ich opłacanie lub którzy nie mają możliwości dowozić dzieci na te zajęcia, co w kontekście słabości wiejskiej infrastruktury transportu publicznego znacząco ogranicza udział najmłodszych mieszkańców wsi w zajęciach pozalekcyjnych (Gabryelak, 2016, s. 54). Ofertę kształcenia ustawicznego mieszkańcom wsi starają się z kolei przedstawić gminne ośrodki kultury, jednak dotyczy ona przede wszystkim obszaru kultury i sztuki – są to na przykład warsztaty rękodzieła, ale też nauka języków obcych i obsługi komputera (zob. Adamiak i in., 2013).

Pierwsza z poddanych analizie innowacji społecznych została wdrożona przez jedno ze stowarzyszeń z województwa wielkopolskiego. Funkcjonuje ono od 2004 roku dzięki zaangażowaniu nauczycieli jednej ze szkół oraz rodziców uczniów tej szkoły. Działa przede wszystkim na rzecz dzieci i młodzieży. Kieruje do nich ofertę zajęć pozalekcyjnych, organizuje imprezy okolicznościowe, takie jak Dzień Dziecka, półkolonie zimowe oraz letnie. Środki na swoją działalność stowarzyszenie pozyskuje ze składek członkowskich, darowizn, dotacji urzędu gminy, ale też od kilku fundacji firm ubezpieczeniowych. Są one przeznaczone za bezpłatne zajęcia pozalekcyjne, rozwijające głównie kompetencje matematyczne i językowe dzieci i młodzieży. W ramach tych zajęć organizowane są konkursy, prowadzony jest blog matematyczny i spotkania z native speakerem. Stowarzyszenie wspiera jeden z domów dziecka, organizując zbiórki na rzecz jego podopiecznych. Współpracuje przede wszystkim ze szkołami oraz urzędem gminy jako ich organem prowadzącym.

Zdaniem badanej (prezes organizacji) oprócz ograniczonej oferty zajęć pozalekcyjnych dla dzieci i młodzieży z terenu gminy problemem jest niewielka możliwość ich edukowania w zakresie potrzeb osób niepełnosprawnych², czego konsekwencją są ich postawy względem nich – pełne obaw, strachu, ale też braku akceptacji i tolerancji. To z kolei (w jej opinii) wzmacnia obserwowany przez stowarzyszenie na terenie gminy problem wykluczenia społecznego osób niepełnosprawnych, którego przejawem jest ich alienacja społeczna (często utrzymują codzienne relacje tylko z członkami najbliższej rodziny).

1 Do innych problemów tego systemu należą między innymi: dostępność edukacji na poziomie przedszkolnym, ograniczona oferta edukacyjna szkolnictwa średniego, ograniczony dostęp do poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego i edukacyjnego dla najmłodszych dzieci, niższy poziom kwalifikacji nauczycieli, gorsza infrastruktura edukacyjna (Gabryelak, 2016, s. 45).

2 Respondentka użyła takiego określenia, to jest nie posługiwała się terminem „osoba z niepełnosprawnością”.

W celu zmiany postaw dzieci i młodzieży wobec osób z niepełnosprawnościami, zwiększenia poziomu ich wiedzy na temat przyczyn i konsekwencji tych niepełnosprawności stowarzyszenie wdrożyło projekt we współpracy z innymi podmiotami (zaprzyjaźnioną szkołą, ośrodkiem pomocy społecznej). Jego zakres obejmuje zorganizowanie wolontariatu dla uczniów gimnazjum (obecnie już szkoły podstawowej) w domu pomocy społecznej usytuowanym na terenie gminy. Inspiratorką realizacji projektu była jedna z liderek stowarzyszenia, pozostająca z bliskich relacjach osobistych z pracownikiem tej placówki. Z jej inicjatywy nawiązano współpracę, która polega na tym, iż stowarzyszenie edukuje dzieci i młodzież w zakresie potrzeb osób z niepełnosprawnościami i z zasad wolontariatu. Wolontariusze w czasie wolnym od zajęć szkolnych mają możliwość angażować się w pomoc osobom przebywającym w domu pomocy społecznej.

Za projekt (który cały czas trwa) stowarzyszenie zostało nagrodzone przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej. O jego efektach respondentka wypowiadała się w następujący sposób: „Nasze dzieci już nie patrzą dziwnie na te osoby, zaprzyjaźnili się. Efektem jest też integracja szkoły, stowarzyszenia, domu pomocy społecznej, duża przychyłność władz lokalnych, jesteśmy dostrzegani przez urząd marszałkowski i rodziców”. Z biegiem czasu idea wolontariatu w placówce została tak rozpropagowana, iż obecnie ponad połowa uczniów szkoły jest w niego w jakiś sposób zaangażowana.

Druga z analizowanych innowacji społecznych w obszarze edukacji i wychowania dotyczyła problemu doświadczanego przez zbiorowość samotnych wdów po 55. roku życia, to jest ich niesamodzielności w zakresie wykonywania zajęć w gospodarstwie domowym, uważanych za typowo męskie – związanych z elektryką, drobnymi naprawami sprzętu gospodarstwa domowego czy pracami remontowymi. Braki w wiedzy i umiejętnościach były dotkliwe dla tych kobiet zwłaszcza w sytuacji, kiedy ich kontakty z rodziną i sąsiadami były ograniczone. Warto nadmienić, iż jeszcze w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku na wsi dominował model rodziny wielopokoleniowej, gdzie wspólne zamieszkiwanie miało charakter zinstytucjonalizowany (Zalewska, 2010, s. 141). Proces przekształcenia rodzin wiejskich rozpoczął się później niż rodzin miejskich, na co wpływ miało również objęcie rolników indywidualnych ubezpieczeniem emerytalnym dopiero w 1977 roku (umożliwiającym im niezależnienie się od pomocy materialnej dorosłych dzieci). Za konsekwencję przekształceń rodziny uważa się rozluźnianie więzi między starszym a młodszym pokoleniem (Czapiewska, 2019, s. 166), choć – co zauważa Maria Halamska – na wsi:

[...] znacznie częściej niż w mieście spotykamy rodziny wielopokoleniowe, które często mieszkają w jednym budynku (domu), ale prowadzą odrębne gospodarstwa domowe. Tej cechy nie należy traktować wyłącznie jako przejawu niższego standardu życia, ale jako przejaw wpływu tradycji na styl życia (Halamska, 2013, s. 30).

Jak dodaje badaczka, specyfika wiejskich społeczności nadal wiąże się z utrzymywaniem bliższych niż w mieście kontaktów z sąsiadami i znajomymi. Tu cały czas obserwuje się mniejszy udział osób samotnych, nieposiadających przyjaciół (Halamska, 2013, s. 37; zob. Grotowska-Leder, 2008; Omyła-Rudzka, 2019, s. 2–4).

Innowację społeczną w odpowiedzi na niesamodzielność wdów po 55. roku życia w zakresie wybranych aspektów prowadzenia gospodarstwa domowego wdrożyło stowarzyszenie utworzone w 2016 roku z inicjatywy pracowników gminnego ośrodka kultury z województwa podkarpackiego. Obejmuje ono wsparciem osoby dorosłe, w tym seniorów, kierując do nich ofertę kulturalną, edukacyjną i sportową, integrując ich, przeciwdziałając ich osamotnieniu i niesamodzielności. Stowarzyszenie organizuje bezpłatne warsztaty z rękodzieła artystycznego, warsztaty plastyczne, zajęcia gimnastyczne z elementami tańca, wyjazdy do obiektów kultury (w tym do bibliotek i muzeów), wycieczki krajoznawcze, imprezy okolicznościowe, zabawy taneczne. Zaprasza również prelegentów, w tym z uczelni wyższych, do prowadzenia wykładów z zakresu psychologii oraz wychowania dzieci i młodzieży. Organizowało także warsztaty z ekonomii społecznej, wizażu i stylizacji dla senierek. Stowarzyszenie współpracuje z innymi podmiotami z terenu gminy, działającymi na rzecz seniorów, to jest ośrodkiem kultury, kołami gospodyń wiejskich oraz jedną grupą nieformalną. Na działalność przeznacza składki członkowskie, dotacje urzędu gminy, pozyskuje środki od lokalnej grupy działania oraz z Funduszu Inicjatyw Obywatelskich (FIO).

Projekt został zrealizowany w 2019 roku z inicjatywy liderki stowarzyszenia. Zakresem obejmował warsztaty dla 20 wdów po 55. roku życia z tzw. samochodowego kompendium wiedzy, w czasie których mechanik samochodowy zapoznawał je z najczęstszymi prostymi usterkami samochodowymi, informował o możliwościach samodzielnego radzenia sobie z nimi, inni specjaliści uczyli podstaw elektryki (drobnych napraw sprzętów gospodarstwa domowego, wymiany oświetlenia), stolarki (tu poruszano kwestie samodzielnego wykonania przedmiotów codziennego użytku typu półka, wieszak, drobnych napraw mebli). Uczestniczki brały również udział w warsztatach z kosmetyki i wizażu oraz spotkaniach integracyjnych. Opisując projekt, respondentka podkreśliła:

Czegoś takiego nie było w naszej gminie, spotkało się to z ogromnym zainteresowaniem. To nas przerosło, nie mogliśmy przyjąć tylu osób, było ich więcej niż miejsc i te zajęcia pomogły. Pokazaliśmy, że można się zorganizować, zrobić coś samemu. Są efekty trwałe w postaci nowych umiejętności. Wzmocniło się poczucie wartości tych pań.

Projekt zrealizowano dzięki niewielkim środkom pozyskanym z FIO. Stowarzyszenie planuje realizację podobnego projektu, tym razem kierowanego do samotnych wdowców. Innymi słowy, planuje kontynuować działania na rzecz wdrażania nietypowej praktyki na terenie gminy, jaką jest kształcenie ustawiczne

grupy starszych mieszkańców, w obszarze, który najczęściej w ogóle jest pomijany w takiej edukacji, to jest prowadzenia gospodarstwa domowego z uwzględnieniem ograniczeń nakładanych przez kulturowe definicje ról społecznych. Przedmiotem kształcenia ustawicznego takich osób na terenie gminy nie były (przed wdrożeniem projektu) obowiązki dnia codziennego, a zwłaszcza te, które kulturowo są przypisywane przede wszystkim jednej z płci, na zasadzie antagonizmu: kobiecie gotowanie i męskie majsterkowanie.

4.1.2. Innowacje społeczne w obszarze rozwoju lokalnego

Dwa analizowane przypadki innowacji społecznych w obszarze rozwoju lokalnego dotyczyły problemu dezintegracji więzi społecznych. Nie jest on ani nowy, ani specyficzny dla mieszkańców wsi. W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż jest konstytutywny dla ponowoczesnego społeczeństwa, i najczęściej ocenia się go negatywnie, choć niektórzy badacze podkreślają również jego pozytywne konsekwencje. Władysław Jacher (1993, s. 19) pisał: „[...] rozluźnienie [...] związków społecznych nie musi prowadzić jedynie do czegoś negatywnego. Przeciwnie, taka dezintegracja jest czymś pozytywnym, prowadzi bowiem do emancypacji osobowości”. Jak zauważają Mirosława Marody i Anna Giza-Poleszczuk, trudno w ogóle zweryfikować tezę dotyczącą rozpadu więzi społecznych i postępującego procesu indywidualizacji, tym bardziej iż samo pojęcie indywidualizacji: „[...] dziedziczy [...] wszystkie problemy związane z pojęciem więzi, stając się wręcz jego zwierciadlanym odbiciem” (Marody, Giza-Poleszczuk, 2006, s. 23). Z jednej strony indywidualizacja jest waloryzowana pozytywnie, jako że oznacza uwalnianie się jednostki z więzów wspólnoty, jest celem, do którego jednostki powinny wręcz dążyć. Jak podkreślają autorki:

[...] więź społeczna w swojej postaci tradycyjnej – a zatem w postaci takich właśnie silnie odczuwanych, uświadamianych i skierowanych afirmatywnie na grupę stosunków społecznych, charakterystycznych dla społeczności przednowoczesnych – była trwałym elementem wyposażenia psychicznego jednostki „sterowanej tradycją”, realizując się w działaniach nawykowych, o niskim stopniu refleksyjności (Marody, Giza-Poleszczuk, 2006, s. 34).

Wzrost refleksyjności oznacza zatem zmianę w doświadczaniu wspólnoty, możliwość krytycznego odniesienia się do niej, indywidualizacji i aprobowania więzi, które łączą z nią jednostkę, lub ich modyfikację, a czasami zerwanie. Z drugiej strony indywidualizacja jest efektem procesów strukturalnych, na które jednostki nie mają wpływu. Jak zauważają Marody i Giza-Poleszczuk (2006, s. 34), upodmiotowienie jednostki intensyfikuje zjawisko anonimowości i generuje zanik małych wspólnot terytorialno-sąsiedzkich, co może wiązać się z powstawaniem innych rodzajów wspólnot, w tym doraźnych, bazujących na ulotnych i dość nietrwałych oddziaływaniach społecznych (Marody, Giza-Poleszczuk,

2006, s. 46). Wspólnotowość wiejska niejedno zatem ma imię, a terytorium nadal jest ważnym elementem jej budowania. Jak podkreśla Paweł Starosta:

[...] przestrzenne poczucie tożsamości nie musi być tak zdekontekstualizowane, jak zakładają teoretycy późnej nowoczesności [...] Ludzie nadal identyfikują się z miejscem, w którym mają możliwość zarówno przetrwać, jak i wypocząć po wyczerpującej podróży przez kontynenty (Starosta, 2003, s. 137).

Więź z miejscem zamieszkania (zob. Michalska, 2002; Knapik, 2018) przejawia się w komponencie sieciowym kapitału społecznego, wyrażonym liczbą różnorodnych sformalizowanych i niesformalizowanych aktywności jego mieszkańców (zob. Rymśka, 2006, s. 201). Jego poziom w wiejskich społecznościach jest oceniany jako dość niski, choć – jak zauważają badacze – wcale nie niższy od poziomu typowego dla społeczności miejskich (jeśli wziąć pod uwagę nie tylko liczbę działających sformalizowanych organizacji pozarządowych, ale również specyficzną dla wsi społeczną aktywność niesformalizowaną) (Matysiak, 2019, s. 29; Fedyszak-Radziejowska, 2020, s. 68).

Pierwsza z innowacji społecznych została wdrożona przez stowarzyszenie z jednej z gmin wiejskich województwa łódzkiego. Funkcjonuje ono od 2008 roku i działa przede wszystkim na rzecz mieszkańców jednej ze wsi gminy oraz usytuowanej tam szkoły podstawowej. Jego cele dotyczą różnych aspektów rozwoju lokalnego, w tym podnoszenia poziomu edukacji, podtrzymywania tradycji ludowych, promowania zasobów lokalnych, pomocy rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej, upowszechniania kultury fizycznej, integracji lokalnej społeczności. Jest ono członkiem jednej z lokalnych grup działania, współpracuje z innym stowarzyszeniem z terenu gminy, które działa na rzecz rozwoju wszystkich usytuowanych tam szkół.

Stowarzyszenie we współpracy z urzędem gminy organizuje sobótkę świętojańską, której program obejmuje występy lokalnych artystów i zespołów, w tym zespołów szkolnych i orkiestry dętej, pokazy strażackie, konkursy sportowe z nagrodami, pokazy kulinarne połączone z degustacją produktów lokalnych, zabawę taneczną. Co roku zaprasza również przedstawicieli samorządu gminnego, radnych, sołtysów, duchownych, członków ochotniczej straży pożarnej oraz dwóch organizacji pozarządowych spoza gminy, z którymi utrzymuje kontakt – towarzystwa naukowego oraz towarzystwa miłośników regionu – do udziału w spotkaniu noworocznym. Część artystyczną wypełniają tu występy uczniów szkoły, a stowarzyszenie składa sprawozdanie ze swojej działalności.

Do nierutynowych, nietypowych działań podejmowanych przez organizację (w porównaniu do działań innych podmiotów z terenu gminy) respondentka zaliczyła jeden projekt, opisując go w następujący sposób:

Mieliśmy projekt z edukacji obywatelskiej, żeby ludzi wyciągnąć z domu, żeby się integrowali, żeby wiedzieli, co się dzieje we wsi, co jest ważne, co powinniśmy razem zrobić, czym się zająć. Przyjeżdżali trenerzy, to było w szkole, tu są sale, żeby porozmawiać z mieszkań-

cam, jakie mamy zasoby, jak zaangażować ludzi. Pojechaliśmy też zobaczyć na Litwie, jak robili rewitalizację, porównać to, czym my dysponujemy jako wieś, jak my tu żyjemy i oni opowiadali, jak u siebie mają. Później poprawiliśmy centrum wsi, tak estetycznie, posadziliśmy razem kwiaty, drzewka, było spotkanie międzypokoleniowe, tak by zaangażować w życie wsi dzieci i dziadków, wszystkich. Dzieci rysowały pocztówki, takie duże obrazy ze swojej wsi, to co było dla nich najciekawsze, a starsi mogli im podpowiadać, tak żeby powstała praca międzypokoleniowa, żeby dzieci poznały historie lokalne, przekaz starszych, jak to kiedyś było.

Jak podkreśliła respondentka: „Jak pamiętam, to tego w gminie nie było, to jest nietypowe”. Projekt odpowiadał na problem dezintegracji więzi społecznych mieszkańców gminy. Jak wskazała badana: „Kiedyś ludzie więcej się spotykali, sąsiad chodził do sąsiada, teraz jest telewizor”. Wdrożone działania stanowiły alternatywę dla rutynowych praktyk rozwiązywania tego problemu, jakimi są organizowanie sobótki czy festynów wiejskich. Warto nadmienić, iż zdaniem niektórych badaczy rola takich działań w zakresie tworzenia nowych więzi społecznych jest dość ograniczona. Wynika to ze sposobu odbioru ich poszczególnych elementów, jako że współczesna rozrywka jest w dużej mierze doświadczana indywidualnie lub w niewielkich zbiorowościach, bazujących na istniejących więziach rodzinnych i przyjacielskich (Burdyka, 2017, s. 88). Innymi słowy, zaproponowana praktyka realnego włączania mieszkańców gminy w diagnozę zasobów lokalnych czy poprawę estetyki gminy miała stanowić uzupełnienie dla zrutynizowanych imprez lokalnych, których efektywność oddziaływania na integrację lokalnej społeczności nie była oceniana wysoko, mimo iż stowarzyszenie było organizatorem niektórych z nich.

Stowarzyszenie wdrażało projekt w nieformalnej współpracy ze szkołą – dyrekcja wyraziła zgodę na nieodpłatne użyczenie sal. Grupę docelową określono bardzo szeroko – w działaniach projektu uczestniczyli zarówno uczniowie szkoły, jak i seniorzy. Mimo iż było to przedsięwzięcie jednorazowe, to zdaniem respondentki przyczyniło się do integracji mieszkańców wsi oraz dodatkowo do wzmocnienia ich więzi z terytorium, jako że istotnym jego elementem była diagnoza zasobów lokalnych, w tym zasobów historycznych, związanych z lokalnymi wydarzeniami. Ponadto, jak wskazała badana: „Świadomość się podniosła, zyskała szkoła, bo była wypromowana, dzieci też się nauczyły czegoś innego, niż jest w szkole”.

Druga z innowacji społecznych w obszarze rozwoju lokalnego została wdrożona przez stowarzyszenie działające od 2013 roku na terenie jednej z wielkopolskich gmin wiejskich. Jego celem jest wzrost zaangażowania społecznego młodzieży, wzmacnianie więzi sąsiedzkich i międzypokoleniowych oraz kształtowanie więzi mieszkańców gminy z terytorium, z wykorzystaniem jego zasobu lokalnego, jakim jest pomidor (na terenie gminy znajduje się zakład przetwórstwa owocowo-warzywnego). Zasób ten nie zawsze był waloryzowany przez mieszkańców wyłącznie pozytywnie, jako że bywali oni nazywani przez osoby zamieszkujące ościennie gminy „pomidorami”.

Stowarzyszenie zrealizowało kilka projektów, współpracując z różnymi podmiotami lokalnymi, w tym z urzędem gminy, który kilka lat temu skierował do niego (podobnie jak i do innych podmiotów) zaproszenie do udziału w szkoleniach dotyczących pozyskiwania środków na działalność organizacji pozarządowych oraz z zasad realizacji zadania publicznego. Przez sześć lat organizacja razem z tą instytucją (oraz gminnym ośrodkiem kultury i kołami gospodyń wiejskich) współorganizowała tzw. dni gminy, połączone ze świętem pomidora. Współpraca zakończyła się, kiedy prezes stowarzyszenia przestała pracować w urzędzie gminy.

Stowarzyszenie promuje koła gospodyń wiejskich na wojewódzkich i krajowych imprezach, organizuje warsztaty kulinarne dla mieszkańców gminy, w tym warsztaty łączące pokolenia, wydało kilka publikacji z przepisami członkiń kół gospodyń wiejskich, w tym publikację o kuchni PRL-u, zawierającą nie tylko przepisy kulinarne, ale również wspomnienia mieszkańców gminy z tego okresu i czarno-białe zdjęcia z wykorzystaniem zgromadzonych eksponatów – przedmiotów codziennego użytku z tamtego okresu. Publikacja powstała z projektu finansowanego z FIO. W jego ramach stworzono również w miejscowej bibliotece tzw. żywy skansen, gdzie uczniowie ze szkół z terenu gminy mogli oglądać zgromadzone eksponaty, uczestniczyć w przygotowywaniu przez członkinie koła gospodyń wiejskich potraw popularnych w tamtym okresie i wysłuchiwać ich opowieści związanych z PRL-em.

Za działanie nietypowe w skali gminy został uznany projekt wdrażany przez stowarzyszenie dzięki środkom pozyskanym z programu Równać Szanse Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności. Jego geneza jest związana z podjęciem współpracy liderki stowarzyszenia z jedną ze szkół podstawowych (kiedyś gimnazjum) z terenu gminy, w czasie której zaobserwowała niewykorzystany potencjał młodzieży do działania, w tym do działania społecznego związanego z rozwojem gminy. Prezes stowarzyszenia podjęła starania na rzecz pozyskania środków na realizację projektu, który zakładał nie tyle wdrażanie działań dla młodzieży (w wieku 13–19 lat), ile działań stworzonych przez nią. Innymi słowy, nie były to zajęcia pozalekcyjne dla młodzieży, ale działania tworzone przez młodzież, ukierunkowane na promocję pomidora jako zasobu lokalnego i budowanie więzi mieszkańców z terytorium z jego wykorzystaniem. Piętnastoosobowa grupa młodych mieszkańców gminy (uczęszczających do świetlicy środowiskowej) stworzyła spot reklamowy. Liderka stowarzyszenia (korzystając ze swoich kontaktów z miejsca pracy) zaprosiła do współpracy znanego polskiego reżysera paradokumentów. Spot przyczynił się do promocji gminy:

To my zadbałimy o tę bardzo dużą promocję, a nie gmina. Mieszkańcy zaczęli się identyfikować z miejscowością, w której mieszkamy, to, że nie wstydzą się, jak mówią do nas pomidory w terenie. Ta złość zaczęła się zamieniać na podziw, że chcą o sobie czytać, mówić głośno i chwalić się swoimi działaniami.

Wdrożona praktyka została uznana za nietypową w porównaniu do zrutyinizowanych, powszechnych na terenie gminy działań na rzecz wzmocnienia więzi mieszkańców z nią. W opinii badanej wcześniej dokonywało się to dzięki festynom, dniom gminy połączonym ze świętem pomidora, czyli wydarzeniom jednodniowym. Stworzony produkt oddziałuje (za pośrednictwem mediów) na mieszkańców gminy w sposób ciągły. Jest skierowany także do osób zamieszkujących w innych jednostkach terytorialnych, również ościennych. Tak więc nietypowość praktyki polega na rozpatrywaniu problemu lokalnego w szerszym, to jest pozalokalnym kontekście i proponowaniu rozwiązania, które w sposób ciągły oddziałuje na niego.

4.1.3. Innowacje społeczne w obszarze kultury i sztuki

Dziedzictwo kulturowe, które – co zauważa Katarzyna Hełpa-Liszkowska (2013, s. 8) – stanowi: „[...] historię miejsc i ludzi, którzy w tych miejscach żyją” (zob. Duriasz-Bułhak, Połomski, Potok, 2011, s. 9), choć jest zastane, a w przypadku kultury materialnej namacalnie istniejące, bywa różnie postrzegane i waloryzowane. Obejmuje dorobek kultury materialnej i niematerialnej, w skład którego wchodzi:

[...] obrzędy, rytuały, zwyczaje, sposoby gospodarowania i wytwarzania przedmiotów, sposoby uprawy ziemi i hodowli czy wytwarzanie dzieł o walorach artystycznych, a także folklor muzyczny, taneczny i słowny (w tym gwary, legendy, mowy obrzędowe) oraz tradycje życia rodzinnego, sąsiedzkiego i wspólnotowego (Hełpa-Liszkowska, 2013, s. 8; zob. Duriasz-Bułhak, Połomski, Potok, 2011, s. 10–14).

Jak podkreślają Cezary Obracht-Prondzyński i Piotr Zbieranek:

[...] podlega ono nieustannej reinterpretacji i selekcji, zapominaniu (porzucaniu), ale i pomnażaniu, wzbogacaniu. Jest więc czymś zastanym, ale nie zastygłym. Podlega dynamicznym zmianom, dzięki czemu może być istotnym zasobem, służącym wzmocnieniu rozwoju lokalnego i regionalnego (Obracht-Prondzyński, Zbieranek, 2018, s. 133).

W ostatnich latach dziedzictwo kulturowe zaczyna być postrzegane przez władze lokalne i regionalne jako zasób (Murzyn-Kupisz, 2010, s. 61) możliwy do wykorzystania w różny sposób, między innymi w zależności od jego wyceny³.

3 Warto dodać, iż dziedzictwo kulturowe jest istotnym zasobem dla rozwoju turystyki kulturowej, do której elementów zalicza się produkty tradycyjne oraz wioski tematyczne. Powstawanie tych drugich nie zawsze wiąże się jednak z potrzebą dywersyfikacji działalności gospodarczej w gminie wiejskiej i generowania nowych źródeł pozyskiwania dochodu dla miejscowej ludności (najczęściej tylko dodatkowego). Równie ważne, a czasami nawet ważniejsze jest stworzenie w ich ramach nowej płaszczyzny dla współpracy mieszkańców i ich identyfikacji z miejscem zamieszkania (Hełpa-Liszkowska, 2013, s. 14). Dziedzictwo kulturowe stanowi również chętnie wykorzystywane źródło inspiracji dla współczesnych

Tej, jak zauważa Zbigniew Kobyliński (2011, s. 25–27), można dokonać na podstawie analizy popytu i podaży, ale też możliwe jest przyjęcie założenia, iż każdy element dziedzictwa kulturowego jest bezcenny⁴.

Zainteresowaniu władz lokalnych dziedzictwem kulturowym sprzyjają zmiany, jakie zaszły w Polsce po 1989 roku, których konsekwencjami były: decentralizacja zarządzania kulturą (oznaczająca włączenie w ten proces samorządów lokalnych), pluralizm mecenatu (oznaczający zwiększenie różnorodności podmiotów indywidualnych i zbiorowych, pełniących funkcję opiekuna i animatora kultury) oraz jej komercjalizacja (uwypuklająca rolę konsumentów kultury w jej podaży). Jak dodaje Izabella Bukraba-Rylska (2004, s. 97–98), ujednolicenie oferty kulturalnej z okresu PRL-u zastąpiła możliwość jej tworzenia dla potrzeb konkretnych społeczności lokalnych. Różne są przy tym modele ich życia kulturalnego. Może ono bowiem (Bukraba-Rylska, 2004, s. 104–105):

- 1) bazować na gotowym kanonie kultury ludowej;
- 2) asymilować inne tradycje i włączać je do swojej;
- 3) preferować treści kultury ogólnonarodowej i wysokiej lub
- 4) na nowo sięgać do lokalnych zasobów kulturowych, przywracając społeczną pamięć dziejów.

W jaki sposób badane organizacje pozarządowe z gmin wiejskich próbowały rozwiązywać (czy też zminimalizować) problem zanikającego dziedzictwa kulturowego i na czym polegały alternatywne w skali lokalnej praktyki w tym zakresie?

Pierwszą innowację społeczną wdrażało stowarzyszenie z województwa kujawsko-pomorskiego, istniejące od 2010 roku i skupiające przede wszystkim nauczycieli. Stowarzyszenie utrzymuje się ze składek członkowskich oraz pozyskiwanych niewielkich grantów, przede wszystkim z Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności (program Równać Szanse). Podejmuje działania na rzecz kreowania współpracy instytucji i organizacji z terenu gminy, to jest szkół i ośrodków pomocy społecznej, jako że – zdaniem respondentki – takiej współpracy brakuje: „My teraz zainicjowaliśmy w szkole spotkania oświaty i ośrodka pomocy, by określić obszary współpracy, żeby zachęcić do niej, bo szkoły ze sobą rywalizują, a my chcemy, żeby współpracowały”. Stowarzyszenie organizowało warsztaty

artystów oraz projektantów przedmiotów codziennego użytku, na przykład w stylu rustykalnym. Rękodzieło wykorzystujące regionalne wzory obecne na meblach, tkaninach, biżuterii staje się niezwykle cenionym produktem pobudzającym artystów do odszukiwania elementów kultury materialnej i niematerialnej lub tworzenia czegoś nowego, wyłącznie nawiązując do pewnego wyobrażenia na jej temat (Brzezińska, 2009, s. 162–163).

- 4 Zbigniew Kobyliński (2011, s. 25–26) zwraca również uwagę na możliwość wyceny dziedzictwa kulturowego na podstawie kryterium jego funkcjonalności, użyteczności odnoszonej do przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. W tym rozumieniu wartość elementu dziedzictwa kulturowego jest pochodną możliwości jego spożytkowania w badaniach naukowych, procesie edukacji, na rzecz podtrzymywania postaw solidarności społecznej, uzasadniania politycznych decyzji, rozwoju turystyki czy współczesnego designu itd.

iluzji, których celem było nabycie podstawowych umiejętności w tym zakresie przez młodzież w wieku 13–17 lat oraz wzrost potrzeby twórczego spędzania czasu wolnego i podniesienie poczucia własnej wartości (warsztaty zakończono pokazem artystycznym kierowanym między innymi do przedstawicieli lokalnych instytucji). Organizowało również warsztaty dziennikarskie dla młodzieży, związane z pozyskiwaniem informacji dotyczących ich gminy i tworzeniem internetowego programu informacyjnego. Stale współpracuje ze szkołami z terenu gminy oraz urzędem gminy, jako że jego liderka zawodowo jest związana z gminnym centrum oświaty.

Za innowację społeczną został uznany projekt, w którym podjęto próbę podniesienia wiedzy młodzieży i mieszkańców gminy na temat lokalnego dziedzictwa kulturowego. Zakresem obejmował on organizację warsztatów dla młodzieży na temat zasobów kulturowych i historycznych gminy:

Młodzież się spotykała z mieszkańcami gminy, umawialiśmy spotkanie, że ktoś coś ciekawego wie, były wywiady, niektóre są nagrane, oprócz wywiadów były zbierane pamiątki i zdjęcia. Powstała wirtualna mapa gminy, ją trzeba dalej uzupełnić i każdy może zrobić to sam, żeby ją uzupełniać. Była uroczystość podsumowująca, mieszkańcy tam byli zaproszeni i starsi na zebraniach sołeckich otrzymali mapę w formie papierowej, bo nie korzystają z internetu. Innowacyjna była formuła podsumowania tego projektu w formule spotkania autorskiego, był pokaz filmu i młodzież odpowiadała na pytania dotyczące swoich prac. Było widać, że to było dla nich duże doświadczenie, poczucie ważności, że z tym filmem coś się dzieje dalej.

Projekt trwał kilka miesięcy. Był wdrażany przez stowarzyszenie we współpracy z sołtysami wszystkich wsi oraz ze szkołami z terenu gminy. Nie była to jednak współpraca, którą łatwo było nawiązać. Jak podkreśliła respondentka: „Były trudności, nie było hurraoptymizmu w naszych szkołach. Trzeba było pojeździć, porozmawiać, zachęcić do udziału, a później zaczęło nam brakować kasy i dobrze by było, żeby projekt się nie zakończył”. Jego efektem był wzrost wiedzy młodzieży, ale też innych mieszkańców gminy na temat zasobów dziedzictwa kulturowego – materialnych i niematerialnych:

Powstał duży materiał o tych miejscach związanych z tradycją naszej gminy, nawet młodzież dotarła do takiej informacji, o której nikt nie wiedział, że w czasie wojny zostali rozstrzelani jeńcy, którzy chcieli uciec z jednej z naszych miejscowości i tym się zainteresował historyk, który chce o tym napisać książkę.

Nietypowość wdrożonej praktyki polegała na przeciwdziałaniu zanikaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez jego ciągłą archiwizację, dokumentowanie dokonywane z udziałem mieszkańców gminy. Nie jest to zatem spisywanie zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego dla potrzeb różnego rodzaju dokumentów strategicznych, często tworzonych przez firmy consultingowe, gdzie mieszkańcy w najlepszym przypadku są ich odbiorcami, a nie twórcami.

Druga z innowacji społecznych w obszarze kultury i sztuki została wdrożona przez stowarzyszenie z województwa kujawsko-pomorskiego, istniejące od 2013 roku. Jego cele koncentrują się – po pierwsze – na problematyce rozwoju zrównoważonego oraz ochrony dziedzictwa kulturowego. W myśl statutu działa ono na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, wspiera inicjatywy z zakresu kultury, oświaty i wychowania, promuje kulturę lokalną i regionalną. Podejmuje działania na rzecz rozwoju produktów regionalnych i turystyki. Po drugie, celem tej organizacji jest wspieranie dzieci i młodzieży poprzez pomoc psychologiczno-pedagogiczną, socjalną, organizowanie wypoczynku, zajęć pozalekcyjnych. Jak wskazała respondentka – prezes stowarzyszenia:

My robimy projekty edukacyjne, działania miękkie, w tym dla młodzieży, sportowe, historyczne, dla kobiet jest cykl zajęć aerobiku popołudniami i imprezy środowiskowe, jakiś WOŚP, KOZA (to regionalny zwyczaj) i dużo o historii, i teraz zajęliśmy się ekologią. Mamy też naszą noc muzeów, mamy też biegaczy z różnych części Polski, to jest promocja biegania rodzinnego, a nie wyczynowego.

Stowarzyszenie stale współpracuje z zespołem szkół z terenu gminy, jego organem prowadzącym oraz gminnymi bibliotekami. Zrzesza wielu nauczycieli. Jego liderka odgrywa tę rolę zawodową. To z jej inicjatywy realizowano kilka projektów kierowanych do dzieci i młodzieży, między innymi z programu Równać Szanse. Jeden z nich dotyczył zdrowego stylu życia. W innym poszukiwano pamiątek z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku, w tym dotyczących mody, muzyki, filmu, sposobów spędzania czasu wolnego, lokalnych zwyczajów, przeprowadzano wywiady z seniorami, dotyczące ich młodości, tworzono fotografie w stylu lat sześćdziesiątych, z wykorzystaniem aparatów z tamtego okresu.

Za przykład innowacji społecznej uznano projekt tworzenia muzeum na terenie użytkowanego przez szkołę pałacu. Został on zaplanowany na wiele lat i jest realizowany przede wszystkim środkami własnymi i środkami pozostającymi w dyspozycji szkoły, choć w pewnym okresie stowarzyszenie pozyskało fundusze z Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (działanie 9.5) na digitalizację zbiorów. O projekcie respondentka wypowiadała się w następujący sposób:

Jest muzeum, które założyliśmy, piękne, dużo mamy pamiątek, zbieramy wspomnienia od mieszkańców dotyczące rodziny, która miała pałac. Mamy dużo pamiątek minimum stuletnich. Pałac jest rodziny [tu pada nazwisko rodziny – przyp. K.Z.]. Jeden z nich to był działacz powstania wielkopolskiego. My nawiązaliśmy kontakt z wnuczką, która już zmarła, ona przekazała nam pamiątki. Tworzyliśmy muzeum przez rok, ono się tworzy cały czas, bo ludzie przynoszą stare zdjęcia, jakąś opowieść, nie mamy miejsca na dużo, bo jest 72 mkw do wystawy, ale będziemy myśleć, żeby zaadaptować strych w pałacu, a nikt nie chce pomóc, są ważniejsze rzeczy. Mieszkańcy w tym uczestniczą. Materiały ze szkoły mamy od 1945 r., nawet mamy dziennik i z końca lat czterdziestych nawet zdjęcia, czyli też zajmujemy się historią szkoły, pomalutku, nic na szybko. Mamy wiele perełek, które pozwalają się uczyć historii i są lekcje historyczne od przedszkola.

Zdaniem respondentki efektem procesu tworzenia na terenie szkoły muzeum jest popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy, której konsekwencją jest wzmocnienie więzi mieszkańców z terytorium, które zamieszkują, oraz wzrost ich poczucia wartości jako mieszkańców wsi:

Jest poprawa samooceny, że wieś nie musi być najgorsza, ludzie chętniej patrzą na nasze działania, na szkołę i nauczycieli, poprawiają się relacje, bo widzą, że my coś robimy. Inne gminy nie mają muzeów, to jest bardzo dużo pracy, a ludzie nie chcą za darmo pracować.

Nietypowość wdrożonej praktyki polegała zatem na włączeniu mieszkańców gminy w proces budowania miejsca zbiorowej pamięci, odzwierciedlającego lokalne dziedzictwo kulturowe, w tym historyczne, co przed powstaniem stowarzyszenia nie było praktykowane na terenie gminy.

4.1.4. Innowacje społeczne w obszarze usług socjalnych i pomocy społecznej

Lokalna polityka społeczna (Błędowski, Kubicki, 2014b; Faliszek, 2016) stanowi odpowiedź na doświadczane przez mieszkańców jednostek samorządu terytorialnego problemy. Wśród nich znajdują się między innymi bezrobocie, ubóstwo, sieroctwo, bezdomność, niepełnosprawność, długotrwała lub ciężka choroba, przemoc w rodzinie, trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, alkoholizm, narkomania. Politykę tworzy i realizuje samorząd gminy, wykonując zadania własne (m.in. przyznawanie i wypłata świadczeń, praca socjalna, usługi opiekuńcze) oraz zlecone (m.in. organizacja usług opiekuńczych dla osób z zaburzeniami psychicznymi, wypłata zasiłków celowych związanych z klęską żywiołową lub ekologiczną) (Adamowicz, Borczyńska, 2016, s. 33–34). Zadania własne samorząd może realizować w różny sposób (Theiss, 2017), również we współpracy z innymi podmiotami, na przykład organizacjami pozarządowymi. Jak podkreśla Ewa Kulesza (2013, s. 48): „Udzielanie pomocy społecznej jest tą sferą działania samorządu terytorialnego, gdzie tylko współpraca z podmiotami zaliczanymi do organizacji pozarządowych daje realne szanse na wykonanie wielu zadań”. Organizacje pozarządowe realizują liczne usługi społeczne i socjalne⁵ (Grewiński, 2013; Grewiński, Lizut, 2013; Janoś-Kreśło, 2013; Leś, 2019). Tworzą i prowadzą ośrodki wczesnej interwencji, ośrodki wsparcia, warsztaty terapii zajęciowej, dzienne centra aktywności, środowiskowe domy samopomocy, kluby integracji społecznej (KIS) (Kulesza, 2013, s. 68).

5 Niektórzy badacze traktują usługi socjalne jako kategorię usług społecznych. Paweł Herrmann (2010) uważa, że są to usługi niezbędne do zapewnienia egzystencji. Przegląd definicji usług społecznych i socjalnych czytelnik odnajdzie między innymi w artykule Mirosława Grewińskiego (2013).

Kluby integracji społecznej (podobnie jak centra integracji społecznej) zostały powołane w całym kraju na mocy Ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym jako instytucje reintegracji społecznej i zawodowej⁶. W porównaniu do centrów integracji społecznej dysponują bardziej ograniczonym personelem i ofertą usług (Karwacki, Kaźmierczak, 2018, s. 12). Ich odbiorcami są przede wszystkim osoby nieaktywne zawodowo, wykluczone społecznie, najczęściej stali świadczeniobiorcy pomocy społecznej, bez doświadczenia zawodowego, z deficytem umiejętności wychowawczych⁷ (Karwacki, Kaźmierczak, 2018, s. 12). W celu ich reintegracji społecznej KIS może organizować spotkania z psychologiem, poradnictwo prawne, grupy wsparcia, grupy samopomocowe oraz różne formy spędzania czasu wolnego. Reintegracji zawodowej uczestników KIS mogą służyć: poradnictwo zawodowe, pośrednictwo pracy, programy zatrudnienia tymczasowego, szkolenia zawodowe, straża i praktyki⁸ (Chodyra, b.r., s. 19).

Pierwsza z analizowanych innowacji społecznych polegała na utworzeniu takiego klubu przez organizację pozarządową z województwa kujawsko-pomorskiego. Stowarzyszenie istnieje od 2001 roku. Współpracuje z urzędem gminy oraz z inną organizacją pozarządową z terenu gminy. Jest członkiem ogólnopolskiego partnerstwa zrzeszającego organizacje działające na rzecz rozwoju i edukacji dzieci. Obejmuje wsparciem przede wszystkim dzieci i młodzież z terenu gminy, organizując dla nich już od wielu lat zajęcia pozalekcyjne w świetlicach wiejskich.

- 6 Pierwszy z wymienionych rodzajów reintegracji ma na celu wzmocnienie zdolności uczestnika klubu (czy też centrum) do uczestnictwa w życiu społecznym oraz funkcjonowania w różnych rolach społecznych, w tym członka rodziny i pracownika. Celem drugiej jest podniesienie czy też nabycie wiedzy, umiejętności i zdolności pozwalających na podjęcie aktywności zawodowej (Krzyszkowski, Podkońska, Wasiak, 2018, s. 3; Karwacki, b.r., s. 11–12).
- 7 Podmioty te w różny sposób rozpoznają ich potrzeby. Część z nich dokonuje diagnozy kompleksowej, łącząc ją z opracowaniem kontraktu socjalnego, część rozpoznaje potrzeby i problemy, prosząc osoby zainteresowane skorzystaniem z usług placówki o wypełnienie ankiety, przeprowadzając z nimi wywiady indywidualne, testy psychologiczne, realizując również wywiady środowiskowe. Są również takie kluby, w których diagnozy potrzeb i problemów osób gotowych skorzystać z ich usług ogranicza się do ich rozmowy z koordynatorem placówki (Karwacki, Kaźmierczak, 2018, s. 12).
- 8 Z dotychczas przeprowadzonych badań dotyczących podmiotów reintegracji społecznej wynika, iż instytucje publiczne wykazują krytyczne postawy względem nich. Powodem jest niska efektywność działań klubów i centrów integracji społecznej, wynikająca między innymi z trudności w pracy z odbiorcami ich usług, często trwale zdemotywowanymi do reintegracji społecznej i zawodowej lub z obawy przed utratą świadczeń socjalnych przez pozornie korzystających z tych usług (Krzyszkowski, Podkońska, Wasiak, 2018, s. 28–29). Podobne ograniczenia dla aktywności tych placówek dostrzegają same organizacje pozarządowe (Krzyszkowski, Podkońska, Wasiak, 2018, s. 75). Ponadto wskazują one na specyfikę małych i hermetycznych rynków pracy, jakie funkcjonują często na obszarach wiejskich, na których trudno znaleźć zatrudnienie pomimo podniesienia umiejętności i kwalifikacji zawodowych, co zdecydowanie zniechęca do korzystania z usług klubów i centrów integracji społecznej (Krzyszkowski, Podkońska, Wasiak, 2018, s. 63).

Z myślą o tej grupie docelowej zrealizowało projekt dotyczący zastosowania w edukacji szkolnej e-learningu (pozyskano wsparcie z działania 9.5 PO KL). Propaguje również ideę wolontariatu. W 2011 roku organizowało (dzięki środkom pozyskanym z urzędu gminy) wydarzenie związane z rokiem wolontariatu, w czasie którego wypracowano logo lokalnego wolontariatu. Warto nadmienić, iż w gminie funkcjonuje Gminna Rada Wolontariatu, a sami wolontariusze pomagają w świetlicach wiejskich oraz są zaangażowani w organizację lokalnych imprez. Dzieci i młodzież za pośrednictwem stowarzyszenia uzyskały także wsparcie w ramach projektu (finansowanego ze środków PO KL), którego celem było podniesienie średniej z przedmiotów matematyczno-przyrodniczych w jednej z gminnych szkół, oraz w ramach projektu (finansowanego z niewielkiego grantu pozyskanego od innej organizacji pozarządowej), który obejmował stworzenie fotokomiksu historycznego o jednej ze wsi.

Stowarzyszenie podejmowało również działania na rzecz wsparcia seniorów z terenu gminy, głównie organizując dla nich zajęcia z obsługi komputera. Ma również doświadczenie we wspieraniu podopiecznych jednego ze środowiskowych domów samopomocy. Dzięki środkom z PO KL organizowało dla nich wyjazdy, warsztaty i pomoc psychologa, której celem była integracja z lokalną społecznością i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu.

Za przykład działania nietypowego w skali gminy przedstawicielka stowarzyszenia uznała projekt utworzenia klubu integracji społecznej (środki pozyskano z Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej). Grupą docelową wsparcia badanej organizacji pozarządowej wdrażającej innowację społeczną było dwanaście nieaktywnych zawodowo mieszkanek gminy, korzystających ze świadczeń pomocy społecznej. Zaoferowano im wsparcie psychologiczne, doradztwo zawodowe, nordic walking, fitness. Położono duży nacisk na ich integrację w grupie, nie tylko na indywidualne poradnictwo i właśnie ten element innowacji uwypuklono w czasie wywiadu. Jak wskazała respondentka: „Panie są zadowolone, na początku nie wiedziały, o co chodzi z tym projektem, ale teraz zwiększa się frekwencja i to jest efekt zainteresowania, chwała sobie, że mogą przyjść i mogą porozmawiać o swoich trudnościach”. Jednocześnie podkreśliła, iż trudno było pozyskać osoby chętne do uczestnictwa w zajęciach klubu.

Założonym efektem projektu nie była aktywizacja zawodowa jego uczestników, rozumiana jako podjęcie przez nie pracy, a wykazanie gotowości do jej poszukiwania. Jak podkreśliła respondentka: „Tutaj nie ma ścisłych wskaźników, bardziej chodzi o pobudzenie świadomości, chodzi o motywację, żeby wyszły z domu i zrobiły coś dla siebie, nie ma nacisku, że one muszą pójść do pracy”. Z wiedzy badanej wynika, iż podobne kluby nie powstały na terenie innych, zwłaszcza ościennych gmin wiejskich. Wskazała jednak na funkcjonowanie na terenie Wielkopolski dwóch innych klubów, z których przedstawicielami członkowie stowarzyszenia regularnie się kontaktują, by wymieniać się doświadczeniami. Projekt wdrożono we współpracy z urzędem gminy, który użyczyl lokalu

– świetlicy wiejskiej, oraz z sołtysami, którzy informowali mieszkańców gminy o celach projektu, pomagając przy rekrutacji jego beneficjentek ostatecznych. Innowacja polegała na uzupełnieniu zrutynizowanych praktyk dotyczących rozwiązywania problemu dezaktywizacji społecznej mieszkanki gminy. Przed utworzeniem klubu te praktyki dotyczyły obejmowania tych osób wsparciem urzędu pracy i gminnego ośrodka pomocy społecznej, polegającym głównie na pośrednictwie pracy i udzielaniu świadczeń finansowych. Za najważniejszą usługę świadczoną przez klub została uznana ta związana z integracją bezrobotnych kobiet.

Druga z poddanych analizie innowacji społecznych została wdrożona przez stowarzyszenie założone w 2016 roku przez mieszkankę jednej ze wsi w województwie wielkopolskim.

Jego liderka jest osobą niezwykle doświadczoną w zakresie pomocy osobom z niepełnosprawnością intelektualną. Całe jej życie zawodowe było i jest w jakiś sposób związane z tą problematyką. Była wychowawcą w wojewódzkim państwowym pogotowiu opiekuńczym, nauczycielem w specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, w późniejszym okresie dyrektorem tej placówki. Przez 17 lat była dyrektorem domu pomocy społecznej we wsi, gdzie mieszka i gdzie siedzibę ma założona przez nią organizacja pozarządowa. Jest związana z uczelniami wyższymi, na których pracuje jako wykładowca. Jako trenerka prowadzi także warsztaty z kompetencji społecznych dla osób o różnych rodzajach i stopniach niepełnosprawności. Jest właścicielką firmy szkoleniowej oferującej między innymi szkolenia z zakresu pracy socjalnej.

Założone przez nią stowarzyszenie ma jasno określony cel – jest nim pomoc osobom z niepełnosprawnością intelektualną w usamodzielnianiu się, co wyróżnia je na tle wielu wiejskich stowarzyszeń, których statuty nierzadko są tak konstruowane, by umożliwiać aktywność organizacji na wielu polach, często w zależności od dostępności grantów na działania. Obejmuje ono wsparciem mieszkańców gminy, jak również mieszkańców powiatu, do którego administracyjnie należy gmina. Jego aktywność przeplata się i uzupełnia z działaniami firmy prowadzonej przez liderkę, która świadczy usługi szkoleniowe i doradcze w wielu projektach finansowanych ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (ZPORR, PO KL) oraz ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Za innowację społeczną został uznany projekt realizowany przez organizację w odpowiedzi na problem, o którym respondentka wypowiadała się w następujący sposób:

Jest to brak integracji, wzajemnej samopomocy i brak aktywności, samodzielności osób niepełnosprawnych. Te osoby się chowa do bombonierek, czyli do ośrodków pobytu, to nie ma nic wspólnego z samodzielnością ani z aktywnością. Misją stowarzyszenia jest to, żeby jak najmniej takich osób trafiało do domów pomocy społecznej po ustaniu opieki rodziny.

W innej części swojej wypowiedzi respondentka zauważyła, iż:

Niektórzy nawet twierdzą, że osoby z upośledzeniem nie powinny uczyć się odmawiania, uczyć się wyrażania swoich opinii, a później wszyscy mają pretensje, że wszyscy na nich biorą kredyty, że wpadają w spiralę zadłużeniową, że się ich wykorzystuje na różne sposoby i trafiają do domów opieki.

Stosunek badanej do instytucji domu pomocy społecznej, to jest instytucji, z którą zawodowo była związana aż 17 lat, jest niezwykle krytyczny. Mówiąc o genezie innowacji społecznej, stwierdziła: „Ja wpadłam na ten pomysł, bo byłam przez 17 lat dyrektorem domu pomocy społecznej, po czym jak się stamtąd zwolniłam, to postanowiłam sobie, że ustrzegę jak najwięcej osób przed zamieszkaniami tam”.

W literaturze przedmiotu wiele miejsca poświęca się negatywnej stronie funkcjonowania takich placówek jako (posługując się terminologią Ervinga Goffmana) instytucji totalnych (Goffman, 1975, s. 151–154). Domy pomocy społecznej organizują całe życie ich mieszkańców. Podlegają oni tej samej władzy, są traktowani jednakowo, w ten sam sposób mają zaplanowany cały dzień, wykonują te same czynności na zasadzie przymusu. W instytucjach tych wyraźny jest podział na personel (nadzorców) oraz pensjonariuszy (zob. Jacek, Sarnacka, Miaskowska-Daszkiewicz, 2016). Podmiotowość tych drugich jest ograniczona. W tym kontekście Elżbieta Tarkowska i współautorzy (1994, s. 8) piszą o ekstremalnej zależności i podporządkowaniu mieszkańców domów pomocy społecznej, a Jakub Niedbalski (2019) o redukcji ich potrzeb psychospołecznych oraz ich ograniczonym dostępie do zasobów materialnych i niematerialnych, schematycznym, zestandaryzowanym zaspokajaniu ich potrzeb, zwłaszcza osób z niepełnosprawnością intelektualną, gdy tymczasem mają oni „[...] często wysoce zindywidualizowane potrzeby, podobnie jak i sposoby ich zaspokajania” (Niedbalski, 2019, s. 164; zob. Goffman, 2011). Należy przy tym mieć na uwadze to, iż domy pomocy społecznej różnią się między sobą. Są takie, w których pojawia się pewien stopień ich autonomizacji (domy pomocy społecznej dla seniorów), jednak do tych, w których występuje ona w bardzo ograniczonym zakresie, należą najczęściej domy dla osób z niepełnosprawnością intelektualną (Niedbalski, 2017, s. 333).

Zakres cały czas wdrażanej innowacji obejmował utworzenie w 2017 roku dwóch mieszkań wspomaganych w pobliskim mieście, w których osoby niepełnosprawne z terenu gminy (ale też z innych gmin i miasta wchodzącego w skład jednego powiatu) przygotowują się do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego. Mieszkania zostały wyremontowane przez stowarzyszenie i dostosowane do potrzeb takich osób ze środków pozyskanych w ramach konkursu ogłoszonego przez Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego. O samych mieszkaniach i zasadach ich użytkowania badana wypowiedziała się w następujący sposób:

Prezydent miasta podarował nam dwa mieszkania, zrujnowane. Tych mieszkań nie dał rady wynająć nikomu, bo były zniszczone. My napisaliśmy projekt do Marszałka Województwa, ale chodzi o środki z UE. Za te pieniądze wyremontowaliśmy te dwa mieszkania, wyposażyliśmy i opłacamy kadrę. Te osoby, które korzystają z tych mieszkań, podpisują z nami umowę. To nie jest tak, że my im wszystko дарujemy. Wyżywić muszą się same i zapewnić sobie środki czystości. My mamy umowę na czas nieokreślony i to są w tej chwili funkcjonalne, dobre mieszkania. Stowarzyszenie pokrywa ceny najmu i mediów i wynagrodzenia kadry.

Podopieczni stowarzyszenia, którzy zamieszkują w mieszkaniach wspomnianych, wcześniej nabywają wiedzę, umiejętności i kompetencje niezbędne do samodzielnego funkcjonowania – w czasie organizowanych dla nich warsztatów w stworzonym klubie:

Prowadzimy też klub samodzielności i aktywności dla osób niepełnosprawnych, w którym nie marnujemy czasu na żadne makatki. Uczymy się wszystkiego, co jest potrzebne w domu – od gotowania, kupowania, po naprawianie klamek, malowanie ścian itd. Chcemy, żeby każda osoba niepełnosprawna miała umiejętności potrzebne do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego. Oni przychodzą, kiedy chcą. My przedstawiamy im ofertę, jaki mamy grafik, przez kogo będą te zajęcia prowadzone. Przychodzą różni – ci, którzy nadal mieszkają z rodzicami, ci, którzy całkowicie byli wyizolowani, wykluczeni, ci, którzy nawet na WTZach [Warsztatach Terapii Zajęciowej – przyp. K.Z.] gdzieś są, ale te placówki nie usamodzielniają. Te zajęcia są komplementarne. Nic tutaj nie robi kadra. To nie jest tak, że my przygotowujemy i oni przychodzą na gotowe, jak wynajmujemy pomieszczenia, to razem z nimi malujemy, gipsujemy, domywamy podłogi. Dużo chodzimy w różne miejsca.

Podopieczni stowarzyszenia są również objęci warsztatami socjoterapeutycznymi i z zakresu kompetencji interpersonalnych. Badana podkreśliła, iż:

Nie na tej zasadzie, że ktoś przyjdzie i przedstawi zasady, ale że my bezustannie ćwiczymy, mamy treningi, grupy wsparcia. Cudowne jest to, że przychodzi ktoś upośledzony i mówi, że dzisiaj znowu mnie ktoś przewał, a ja powiedziałem, że sobie nie życzę, żebyś tak do mnie mówił i poszedłem.

Po zakończeniu półrocznego treningu osoba niepełnosprawna intelektualnie nadal zostaje pod opieką stowarzyszenia, które świadczy dla niej również usługi asystenckie w czasie, kiedy już samodzielnie prowadzi gospodarstwo domowe.

Projekt stowarzyszenia jest realizowany już kilka lat. Mówiąc o jego dotychczasowych efektach, respondentka podkreśliła, iż:

Te zajęcia im bardzo dużo dają, jeśli chodzi o psychiczne niezależnienie się, psychiczną suwerenność. Ja nawet się śmiałam ostatnio, że tak cudownie już rozmawiają. Z tego klubu niosą zupełną, żeby mama spróbowała. To im daje poczucie bezpieczeństwa, nie tylko im, ale całej rodzinie.

Warto nadmienić, iż rodzinom osób z niepełnosprawnością intelektualną często towarzyszy chroniczny stres dotyczący ich losu po ustaniu opieki rodzicielskiej na skutek śmierci lub ciężkiej choroby. Częściej diagnozowany (w porównaniu do rodziców osób pełnosprawnych) jest u nich stres intrapsychiczny – to

jest napięcie pojawiające się między innymi w wyniku niemożności pogodzenia się z trudnym doświadczeniem, jakim jest niepełnosprawność dziecka. Częściej takiego stresu doświadczają matki, które w porównaniu do ojców cechuje większa nerwowość, nadmierna drażliwość, silniejszy niepokój (Suwalska-Baraniewicz, Malina, 2013, s. 87). Uczestnictwo dziecka w klubie prowadzonym przez stowarzyszenie oraz korzystanie z mieszkania treningowego mogą wpłynąć na ich zmniejszenie.

Innym efektem wdrażanej innowacji jest zintegrowanie podopiecznych stowarzyszenia, którzy stanowią dla siebie grupę wsparcia, o czym badana wypowiedziała się w następujący sposób:

Udało się zintegrować środowisko osób niepełnosprawnych wokół swoich problemów. Chcieliśmy ich zintegrować w sensie grup towarzyskich, żeby się spotykali poza nami i to się udało. Chodzą do galerii, na piwo, różne rzeczy robią, tak jak my, zwyczajnie, że zwołujemy się z kolegami i coś tam.

Wskazała jednak, iż efekty te trudno osiągnąć, że jest to długi proces:

W restauracji są tacy nadal zblokowani. Oni mi powiedzieli, że to jednak patrzą na nich i pewnie się będą śmiali. Mnie się wydawało, że oni są już całkowicie swobodni, a jednak nie, a chodzimy już prawie trzy lata.

W innej części wypowiedzi respondentka zauważyła:

[...] uczą się różnych rzeczy, a później zamieszkują i im się nie chce, przez pierwsze pół miesiąca zamawiają pizzę, a później nie mają kasy i przypominają sobie te zupy i kotlety, których się uczuli gotować i umieją.

Integrację społeczną osób z niepełnosprawnością intelektualną – zarówno z innymi osobami z niepełnosprawnością (czy też z wieloma niepełnosprawnościami), jak i z osobami pełnosprawnymi – utrudniają ich problemy w komunikowaniu się, percepcji i interpretacji zachowań innych ludzi, zaburzenia koncentracji. Osamotnienie, poczucie izolacji społecznej sprzyjają natomiast zaburzeniom depresyjnym, nasilają niepokój, neurotyzm i psychotyzm. Tworzone sieci wsparcia mogą zapobiec wykształceniu się i stosowaniu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną strategii pasywnej funkcjonowania w społeczeństwie, to jest wycofaniu się z życia publicznego, oraz strategii negatywnej, w którą wpisane są zachowania agresywne (Wojnarska, Zubrzycka, 2016, s. 188–193). W odczuciu respondentki projekt oddziałuje również na samych mieszkańców gminy, którzy powoli zmieniają swoje postawy wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną: „Ja nad tym pracuję wiele lat, żeby niepełnosprawni zaczęli być widziani jako partnerzy, a nie jako biorący, ludzie specjalnej troski, ale jako osoby pracujące z sensem i pięknem”. Zmiana postaw mieszkańców gminy wobec takich osób jest jej zdaniem zauważalna, do czego w większym stopniu przyczyniają się działania stowarzyszenia niż funkcjonującego tam domu pomocy społecznej.

4.2. Monitoring, ewaluacja oraz upowszechnianie innowacji społecznych

Monitoring określa się jako systematyczne i ciągłe zbieranie, analizę i wykorzystanie informacji w celu kontroli zarządzania projektem. Może być on prowadzony zarówno przy wykorzystaniu narzędzi formalnych, takich jak raporty, jak i nieformalnych, tzw. komunikatów nieformalnych. Efektywność monitoringu zależy od jasno określonych (już na etapie przygotowywania projektu) celów oraz od umiejętności i kwalifikacji osób, które są odpowiedzialne za zarządzanie projektem, w tym za zbieranie informacji dotyczących jego wdrażania oraz ich raportowanie (Ministerstwo Gospodarki i Pracy, 2004, s. 33–34). Ewaluacja jest natomiast oceną efektywności, wpływu, realności ekonomicznej i finansowej oraz trwałości projektu w kontekście jego ustalonych celów. W jej ramach dokonuje się przeglądu osiągniętych rezultatów projektu w stosunku do zakładanych, mając na uwadze jego upowszechnienie oraz możliwość zastosowania doświadczeń i wypracowanych w przyszłości rozwiązań, również przez inne podmioty (Ministerstwo Gospodarki i Pracy, 2004, s. 39). Ewaluacja może być przeprowadzana zarówno przez podmioty zewnętrzne, jak i przez te, które wdrażają projekt. Możliwa do zastosowania jest ewaluacja *ex ante*, to jest przed wdrożeniem projektu, *on-going* – w czasie jego realizacji oraz *ex post* – po zakończeniu wdrażania (Krajowa Instytucja Wspomagająca, 2012, s. 4). W kontekście projektów innowacyjnych zaleca się stosowanie ewaluacji bieżącej oraz włączenie do niej docelowych grup wsparcia (Krajowa Instytucja Wspomagająca, 2012, s. 5–6). Jest ona trudna do przeprowadzenia, zwłaszcza w przypadku innowacji procesowych, których efekty nie mogą być ocenione w krótkim okresie. W związku z powyższym nie zawsze można uwzględnić wszystkie kryteria ewaluacji, do których zalicza się (Krajowa Instytucja Wspomagająca, 2012, s. 4):

- 1) trafność – pozwalającą ocenić stopień, w jakim projekt stanowi odpowiedź na potrzeby beneficjentów ostatecznych, czyli grup docelowych wsparcia;
- 2) efektywność – oceniającą realizację uzyskanych efektów do poniesionych nakładów;
- 3) skuteczność – rozumianą jako stopień realizacji założonych celów;
- 4) użyteczność – czyli adekwatność zastosowanych rozwiązań w stosunku do potrzeb grup docelowych;
- 5) trwałość – czyli możliwość oddziaływania projektu między innymi na grupę docelową po jego zakończeniu.

Nie wszystkie organizacje wdrażające innowacje społeczne stosowały formalne narzędzia monitoringu. Częściej pojawiały się one wtedy, kiedy organizacje otrzymywały wsparcie finansowe na wdrożenie projektów od urzędu gminy, urzędu marszałkowskiego, na przykład w ramach środków z Unii Europejskiej, zewnętrznej instytucji grantodawczej. Do tych narzędzi należały raporty i notatki służbowe. Monitoring dokonywano na podstawie zgromadzonych danych

zastanych, głównie list obecności beneficjentów wsparcia oraz dokumentów księgowych poniesionych wydatków. Jak podkreśliła jedna z respondentek: „To był projekt unijny. Boże, to monitorowania było dużo, cztery teczki z dokumentami. Jak mamy pieniądze, to musimy się rozliczyć”. Respondenci, którzy przyznawali, iż wdrażając projekt, nie stosowali formalnych narzędzi monitoringu, wskazywali, iż nie były one potrzebne, jako że są „wyczuleni” na potrzeby grup obejmowanych wsparciem i pozostają z nimi w stałym kontakcie. Ponadto wskazywano, iż działania były wdrażane siłami samych członków organizacji, pracujących społecznie, to jest nieotrzymujących wynagrodzenia za poświęcony czas, a takie nie wymagają sformalizowania, są bowiem podejmowane w tzw. czynnie społecznym, któremu zbiurokratyzowanie powinno być obce. Zarówno monitoring sformalizowany, jak i niesformalizowany skupiały się głównie na kwestii uczestnictwa beneficjentów ostatecznych w oferowanych przez organizację działaniach i związanych z tym wydatków (jeśli były ponoszone). Jak zauważyła jedna z badanych:

To było monitorowanie na bieżąco, jak te prace w ogóle postępują. Młodzież spotykała się w swoich grupach szkolnych i były cztery razy spotkania międzyszkolne, żeby mogli sobie porozmawiać o tym, na jakim etapie są te prace [...]. Nie było specjalnej dokumentacji z monitoringu.

Nie gromadzono, a już na pewno nie archiwizowano informacji na temat różnych aspektów współpracy organizacji pozarządowej z innymi podmiotami zaangażowanymi we wdrażanie innowacji społecznej. Żaden z respondentów nie zgłosił poważniejszych problemów, które były zauważone dzięki monitoringowi projektu.

Wszyscy badani zapewniali, iż organizacja ewaluowała wdrażane projekty. Robiła to samodzielnie, to znaczy nie korzystała z pomocy podmiotów zewnętrznych. Jej efekty (jeśli wdrażanie projektu wiązało się z otrzymaniem dotacji) były prezentowane instytucjom grantodawczym w formie raportu końcowego (tj. urzędowi marszałkowskiemu, Narodowemu Instytutowi Wolności itp.), ale było też, że samym uczestnikom projektu. Jak stwierdziła jedna z respondentek: „Pomagamy uświadomić sobie młodym, co dane działanie im przyniosło. Powstają raporty i rozliczenia z każdego projektu. Jeżeli coś się udało i było fajne, to jest fundamentem przy następnych rzeczach”.

Bazowano na analizie dokumentów zebranych w czasie monitoringu – list obecności, dokumentów księgowych, materiałów faktograficznych, to jest głównie zdjęć uczestników projektów oraz zdjęć stworzonych produktów. W celu jej dokonania przeprowadzano również rozmowy z uczestnikami projektów: „To nie są ankiety, ale na zasadzie obserwacji, rozmów, to są rzeczy bardziej trafne”. Rzadko przeprowadzano ankiety ewaluacyjne. Respondenci stwierdzali na przykład: „Ankiety nie było, ale myślę, że byli zadowoleni”, „Nie prowadzimy ankiet, jesteśmy małą organizacją, najważniejsza jest obserwacja, to jest wystarczające,

nasze wspólne dyskusje przy okazji zebrania członkowskich, nie robimy badań”. Najpełniejszy monitoring i ewaluację przeprowadziło stowarzyszenie, którego podopiecznymi były osoby z niepełnosprawnością intelektualną. W tym przypadku od systematycznych działań w tym zakresie w bardzo dużym stopniu zależy sukces całego projektu:

Ewaluacja jest cały czas. Określone są cele, tworzymy indywidualny plan działania, zapisujemy, czego kto ma się nauczyć w każdej edycji. Śledzimy postępy, na zajęciach socjoterapeutycznych o tym rozmawiamy, czego się nauczyłeś, co jest dla ciebie ważne, jest arkusz samooceny, jeśli chodzi o motywację do aktywności, wiary we własne siły, i ankiety ewaluacyjne, w których oceniamy nas, co było najcenniejsze, a co poszerzyć, zmienić. Mamy socjologa, który nam robi cudowne podsumowania słupkowo i kołowo, wychodzi średnio, nie ma niższego wskazania niż cztery, jeśli chodzi o miękkie wskaźniki. Jak wpisuję rezultaty w PFRON-ie, to zakładamy, że każdy opanuje co najmniej dwie umiejętności, a wychodzą cztery.

W celu upowszechnienia wypracowanych w ramach projektów praktyk rozwiązywania lokalnych problemów społecznych wykorzystywano przede wszystkim Facebooka. Jeśli wdrażano je przy wsparciu urzędu gminy, gminnego ośrodka kultury czy szkoły, to informacje o nim zamieszczano również na ich stronach internetowych. Informacje na temat rezultatów jednego z projektów pojawiały się w radiu i telewizji regionalnej. Do przekazywania wiadomości o rezultatach projektu tylko w dwóch na osiem przypadków zaangażowano samych beneficjentów ostatecznych projektów. W obu przypadkach brali oni udział w krótkich filmach podsumowujących realizację projektu, które po ich zakończeniu nadal można odnaleźć w sieci.

Nie wszyscy badani deklarujący, iż reprezentowana przez nich organizacja wdrażała działania nietypowe w skali gminy, których celem było rozwiązywanie lokalnych problemów społecznych, zapewniali, iż dokładała ona starań do ich upowszechniania. Taki stan rzeczy mógł wynikać po pierwsze z przeświadczenia liderów organizacji o tym, że wdrażane działania nie zasługują na uwagę tych osób, które bezpośrednio nie są nimi objęte, po drugie z przekonania liderów NGO-sów, iż wdrażane działania sprawdzają się tylko na terenie danej gminy, jako że to lokalna specyfika decyduje o ich celach. Tylko jedna respondentka podkreśliła, iż w ościennych gminach planowane jest uruchomienie wolontariatu młodych w domu pomocy społecznej i w tym przypadku można mówić o dyfuzji lokalnej innowacji społecznej (choć w chwili badania jedynie hipotetycznej, mając na uwadze jej deklaracje, a nie stan faktyczny).

Ewaluacja nie obejmowała efektów upowszechnienia realizowanych przez organizacje projektów oraz nie była prowadzona z myślą o wykorzystaniu doświadczeń przez inne podmioty, również tych negatywnych, o których zresztą ankietowanych po prostu nie informowano. Respondenci nie dostrzegali potrzeby odnoszenia się do poszczególnych kryteriów ewaluacji, to jest do trafności (zakładając, że projekty stanowiły odpowiedź na potrzeby beneficjentów ostatecznych) i użyteczności (skoro działania były adekwatne do tych potrzeb).

W dwóch przypadkach (dotyczących problemów dezintegracji więzi społecznej i aktywizacji społecznej mieszkańców) podkreślano natomiast, iż ich skuteczność trudno ocenić, mając na uwadze ich złożoność.

Przeprowadzenie ewaluacji wdrażanych przedsięwzięć stanowiło bardzo trudne wyzwanie dla badanych organizacji pozarządowych. W swoich wypowiedziach respondenci nie odwoływali się do poszczególnych jej kryteriów, a należy zauważyć, iż problematyczne wydają się zwłaszcza kryteria skuteczności i trwałości. O ile zawsze możliwe jest poddanie ocenie poszczególnych usług i produktów wytworzonych w czasie procesu wdrażania innowacji produktowych, o tyle trudno oczekiwać, iż możliwa do zastosowania w przypadku innowacji procesowych będzie ewaluacja *ex post*, odnosząca się do każdej z faz tego procesu. Na rezultaty takich innowacji społecznych czasami trzeba czekać wiele lat.

4.3. Specyfika innowacji społecznych wdrażanych przez wiejskie NGOsy

Jak zauważono, doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznych zadeklarowała nieco ponad jedna trzecia przedstawicieli badanych wiejskich NGOów, co należy uznać za wynik zaskakująco wysoki. Jednak przyjmując założenie, iż proces wdrażania innowacji społecznej jest wieloetapowy, te doświadczenia nie musiały odnosić się do wszystkich jego faz, począwszy od diagnozy problemu, po tworzenie rozwiązań, ich wdrażanie, monitoring i ewaluację oraz dyfuzję. Innymi słowy, nawet jeśli przyjąć, iż za wieloma deklaracjami wdrażania lokalnych innowacji społecznych przez badane NGOsy stoi efekt społecznych oczekiwań⁹ (Matuszewski, 2015), bardzo trudny do wyeliminowania w badaniach ilościowych, zwłaszcza kiedy nie ma miejsca na rozbudowane pytania otwarte weryfikujące odpowiedzi respondentów, to należy przyznać, iż badane organizacje z gmin wiejskich wykazują aktywność w ich wdrażaniu. Jest ona jednak procesem, który nie musi zakończyć się sukcesem, jeśli za taki rozumiemy wdrożenie zaproponowanego rozwiązania, poddanie go monitoringowi, ewaluacji, jego upowszechnienie – warunek dyfuzji.

Osiem opisanych przypadków innowacji społecznych pozwoliło zauważyć, iż wdrażane projekty bardzo często zyskiwały status innowacji społecznej nie dzięki temu, że stanowiły alternatywę dla innych działań podejmowanych na terenie

9 Jak wyjaśnia Paweł Matuszewski (2015, s. 312): „[...] efekt ten polega na celowym udzielaniu przez respondentów nieprawdziwych odpowiedzi ze względu na obawę przed naruszeniem zinstytucjonalizowanych norm społecznych i/lub chęci zachowania pozytywnego obrazu Ja. W praktyce oznacza to, że badani wybierają częściej odpowiedzi pożądate społecznie i rzadziej odpowiedzi społecznie niepożądane”.

gminy przez podmioty tam funkcjonujące w zakresie rozwiązywania jakiegoś problemu społecznego, co dzięki temu, że były alternatywą dla swoistej próżni społecznej, to jest braku aktywności podmiotów lokalnych w tym zakresie. Krytyczny ogląd lokalnej rzeczywistości społecznej, generujący powstanie innowacji, pojawił się bardzo wyraźnie tylko w jednym przypadku.

Zakres wdrażanych innowacji obejmował powstanie konkretnych usług i produktów pod postacią cyklu zajęć dla kobiet, diagnozy zasobów społeczności lokalnej, wirtualnej mapy gminy, promującego ją spotu, muzeum, klubu integracji społecznej, mieszkań treningowych oraz klubu samodzielności dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. Ich odbiorcami byli przede wszystkim beneficjenci ostateczni tych projektów, ale również (choć w mniejszym zakresie) mieszkańcy, którzy mogli doświadczyć zmiany wizerunku gminy, odkrywać jej zasoby kulturowe, ale też obserwować zmiany postaw innych wobec osób z niepełnosprawnościami (np. młodzieży) i sami ich doświadczać. Innymi słowy, analizowane innowacje oddziaływały również na społeczność lokalną.

Wśród wdrażanych innowacji pojawiły się takie, które wyraźnie miały znamiona innowacji procesowych, nierealizowanych w określonym wycinku czasu, ale tworzonych z myślą o pewnym długotrwałym procesie – wolontariat młodzieży w domu pomocy społecznej, wirtualna mapa gminy umożliwiająca jej bieżące uzupełnianie o lokalne zasoby kulturowe, w tym historyczne, muzeum utworzone na terenie szkoły, poświęcone lokalnej społeczności czy w końcu projekt usamodzielnia osób z niepełnosprawnością intelektualną, oddziałujący na zmianę postaw społecznych wobec nich. Innymi słowy, badane wiejskie organizacje pozarządowe wdrażały innowacje produktowe i procesowe.

Wdrażanie innowacji społecznych odbywało się bardzo często przy wykorzystaniu niewielkich środków finansowych i zasobów pracy społecznej członków stowarzyszeń, przede wszystkim ich liderów. To od ich wiedzy, umiejętności i kompetencji, ale również innych zasobów, w tym sieci relacji z podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi, zależało, czy innowacja będzie miała szansę stać się procesową – innymi słowy, czy nawet bez wsparcia finansowego lider i jego organizacja będą kontynuowali wolontariat uczniów w domu pomocy społecznej, wzbogacali zasoby muzeum, świadczyli pomoc osobom z niepełnosprawnościami czy też wykluczonym społecznie kobietom (choć w dwóch ostatnich przypadkach bardzo trudno o systematyczną pomoc bez zasobów umożliwiających chociażby pokrycie kosztów wynajmu lokalu, mediów, wynagrodzenia specjalistów).

Do pojawienia się innowacji społecznych w społeczności lokalnej stosunkowo często przyczyniała się współpraca organizacji pozarządowych z podmiotami lokalnymi – formalna lub nieformalna. Do ich grona zaliczano najczęściej instytucje publiczne – urząd gminy, ośrodek kultury, szkołę. Związki badanych organizacji pozarządowych z tymi instytucjami najczęściej wynikały z funkcji zawodowych pełnionych przez ich liderów. Byli oni ich pracownikami, a podejmowana przez nich aktywność w sferze społecznej niejako dopełniała działania

tych instytucji w obszarze rozwiązywania konkretnych problemów społecznych. Utworzenie organizacji pozarządowej często pozwalało instytucjom pozyskiwać dodatkowe środki finansowe przeznaczane na potrzeby grup docelowych ich działalności. Tak działo się i dzieje zarówno w organizacjach tworzonych przez pracowników instytucji kultury, jak i pracowników oświaty. W ich przypadku stowarzyszenie jest nie tyle traktowane jako formalny partner do współpracy, podmiot niezależny, w jakimś stopniu obcy, ile jako naturalne poszerzenie jej aktywności. Tylko w jednym projekcie doświadczenie zawodowe liderki stowarzyszenia (związane z pracą w instytucji publicznej usytuowanej na terenie gminy) stanowiło wyraźną przesłankę dla krytycznego jej oglądu, którego konsekwencją było założenie stowarzyszenia i realizacja przez nie projektu w zupełnie inny sposób odpowiadającego na potrzeby tej samej grupy docelowej (w tym przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną).

4.4. Cechy organizacji pozarządowych jako potencjał wspierający innowacje społeczne

Poszukiwanie cech wyróżniających organizacje mające doświadczenie we wdrażaniu choć jednej innowacji społecznej wiąże się z aplikacyjnym charakterem badań, w których najważniejsze ze stawianych pytań dotyczy tego, co i w jaki sposób wspierać, by urzeczywistnić normatywne przekonanie o tym, iż wdrażanie bardziej efektywnych praktyk rozwiązywania starych i nowych problemów społecznych jest możliwe. Kilka z tych zmiennych zostało już zidentyfikowanych i opisanych na łamach publikacji naukowych prezentowanych we wcześniejszej części niniejszej monografii (zob. podrozdział 1.5). Badania pozwoliły określić, czy są one znaczące w kontekście wdrażania innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe w polskich gminach wiejskich.

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż organizacje pozarządowe mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie mają, odróżniało podejmowanie różnych form współpracy z podmiotami lokalnymi – KGW, OSP, organizacjami pozarządowymi tzw. nowego typu, spółdzielniami socjalnymi, instytucjami publicznymi, lokalną grupą działania (która daną gminę obejmowała swoim wsparciem) oraz z podmiotami usytuowanymi poza obszarem gminy – zarówno organizacjami pozarządowymi, jak i instytucjami publicznymi.

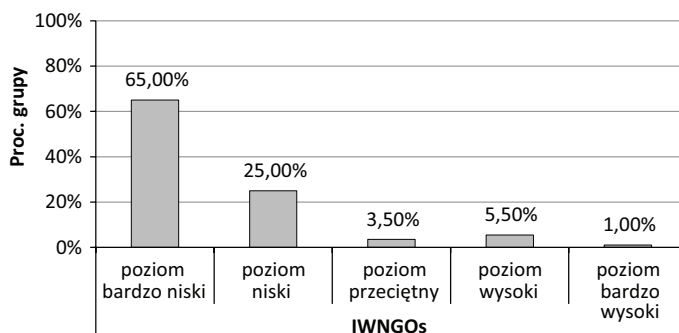
Tabela 4.1. Porównanie organizacji pozarządowych wdrażających innowację społeczną i niewdrażających jej w zakresie analizowanych zmiennych

	Wdrażanie innowacji społecznych		Istotność różnic				
	Nie <i>n</i> = 267	Tak <i>n</i> = 133					
	Średnia ranga	Średnia ranga	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>Z_{popr.}</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
Współpraca organizacji pozarządowych z lokalnymi podmiotami (IW)	191,28	219,00	15295,00	-2,26	-2,37	0,018	-0,12
Współpraca organizacji pozarządowych z NGOami (IWNGOs)	192,50	216,56	15619,00	-1,96	-2,18	0,030	-0,11
Współpraca organizacji pozarządowych z lokalnymi instytucjami publicznymi (IWIP)	190,96	219,65	15208,50	-2,46	-2,48	0,014	-0,12
Współpraca organizacji pozarządowych z NGOami spoza gminy (IWNGOsE)	190,13	221,31	14987,50	-2,54	-3,46	0,001	-0,17
Współpraca organizacji pozarządowych z instytucjami publicznymi spoza gminy (IWIPe)	190,65	220,27	15125,50	-2,41	-3,18	0,001	-0,16
Włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania ich problemów (IWM)	196,57	208,40	16705,00	-0,96	-1,03	0,305	-0,05
Zasoby ludzkie i finansowe organizacji (ZLiF)	190,13	221,32	14986,00	-2,54	-2,63	0,011	-0,13
Wiek organizacji (długość działania)	200,30	194,90	16948,50	0,44	0,44	0,658	0,02

n – liczebność; *U* – statystyka testu U Manna-Whitney’a; *Z_{popr.}* – statystyka *Z* skorygowana ze względu na rangi wiązane; *p* – istotność testu; *r* – wielkość efektu Cohena obliczona na podstawie wartości *Z_{popr.}*.

Źródło: opracowanie własne.

Problem w tym, iż o różne formy współpracy w przypadku wiejskich NGOów nie jest łatwo – 90% badanych organizacji osiągnęło niski lub bardzo niski poziom współpracy z lokalnymi NGOami nowego typu (IWNGOs) (rysunek 4.1). Ten rezultat badania wydaje się dość zaskakujący w kontekście obserwowanej w ostatnich latach intensyfikacji relacji między organizacjami pozarządowymi (Charycka, Gumkowska, 2019c, s. 39–40). Do rzadkości należało w szczególności wspólne tworzenie i wdrażanie z innymi organizacjami pozarządowymi nowego typu różnego rodzaju projektów (tabela 4.2).

Rysunek 4.1. Poziom współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi NGO-sami (IWNGOs)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.2. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych nowego typu z terenu gminy, z którymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	Podmiot lokalny	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	Inne NGOsy	400	0,55	1,05	0,00	8,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	Inne NGOsy	400	0,53	0,90	0,00	5,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	Inne NGOsy	400	0,38	0,76	0,00	4,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; inne NGOsy – organizacje pozarządowe inne niż KGW i OSP.

Źródło: opracowanie własne.

Badane organizacje pozarządowe częściej współpracowały z podobnymi sobie organizacjami (to jest z organizacjami tzw. nowego typu) niż z organizacjami tradycyjnymi. Dla przypomnienia: wartości średniej arytmetycznej (*M*) dla trzech typów współpracy wynosiły w przypadku NGO-sów nowego typu: 0,55; 0,53; 0,38. Dane dla KGW i OSP zaprezentowałam poniżej (tabela 4.3).

Tabela 4.3. Statystyki opisowe liczby podmiotów z terenu gminy, z którymi badane organizacje pozarządowe współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	Podmiot lokalny	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	LGD	400	0,22	0,42	0,00	1,00
	KGW	399	0,56	1,60	0,00	10,00
	OSP	399	0,47	1,25	0,00	10,00
	S.SOC	399	0,08	0,29	0,00	2,00

Tabela 4.3 (cd.)

Forma współpracy	Podmiot lokalny	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	LGD	400	0,23	0,42	0,00	1,00
	KGW	400	0,48	0,99	0,00	5,00
	OSP	400	0,48	0,89	0,00	5,00
	S.SOC	400	0,05	0,21	0,00	1,00
Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	LGD	400	0,23	0,42	0,00	1,00
	KGW	400	0,23	0,49	0,00	2,00
	OSP	400	0,27	0,56	0,00	3,00
	S.SOC	400	0,04	0,20	0,00	1,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; LGD – lokalne grupy działania; KGW – koła gospodyń wiejskich; OSP – ochotnicze straże pożarne; S.SOC – spółdzielnie socjalne.

Źródło: opracowanie własne.

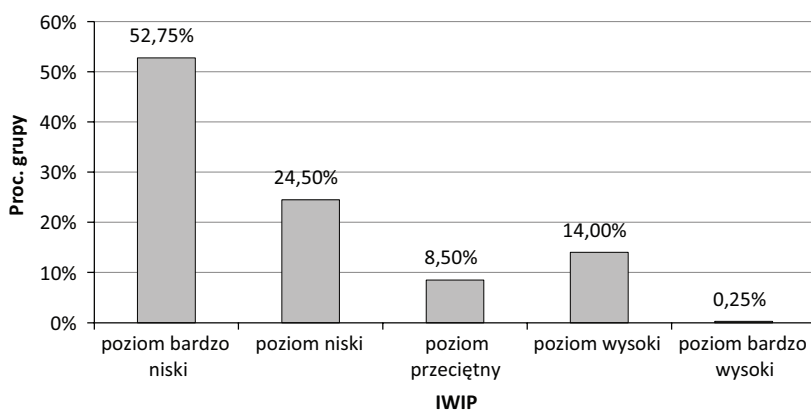
Tej regule towarzyszył jednak jeden wyjątek – badane stowarzyszenia i fundacje częściej tworzyły wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym z kołami gospodyń wiejskich niż z NGOami nowego typu. Można to tłumaczyć potrzebą współpracy w tym zakresie z organizacjami silnie zakorzenionymi w społecznościach, dysponującymi wiedzą na temat lokalnej specyfiki oraz zasobami kapitału społecznego pozwalającymi na przykład nawiązać relacje z podmiotami, które byłyby gotowe wesprzeć wdrażanie innowacji społecznej, a może nawet uczestniczyć w jej wdrażaniu. Ponadto bardzo często w gminie wiejskiej występuje kilka KGW, co zwiększa szanse na znalezienie tego, które będzie zainteresowane podjęciem współpracy. Bez odpowiedzi pozostaje jednak pytanie, dlaczego takich zespołów badane NGOsy nie tworzyły równie często z OSP (kwestia ta powinna zostać pogłębiona w kolejnych badaniach).

Częstszej współpracy badanych podmiotów z NGOami nowego typu mogło sprzyjać poszukiwanie partnerów do aplikowania o środki zewnętrzne. Tworzenie partnerstw, porozumień na potrzeby realizacji projektu zwiększa potencjał wnioskodawcy, kumulując (na zasadzie synergii) zasoby pozostające w dyspozycji wnioskodawców (por. Basaj, Kożuch, 2016, s. 176). Ochotnicze straże pożarne i koła gospodyń wiejskich wydają się podmiotami, które z różnych przyczyn nie muszą być zainteresowane poszukiwaniem dodatkowych środków na działalność, poza tymi, które pozostają w ich zasięgu w związku z realizacją ich celów (na trwałe wpisanych w życie gminy). Mogą zatem być postrzegane przez organizacje pozarządowe nowego typu jako niechętne do współpracy, choć tu należy podkreślić różnicę między KGW a OSP. O ile KGW często (podobnie jak inne organizacje pozarządowe) działają akcyjnie, od wydarzenia do wydarzenia, to OSP widoczne są w lokalnych społecznościach w sposób ciągły, wręcz powszedni. Wsparcie finansowe z wielu źródeł odrywa je od logiki projektowej, a powiązanie z innymi instytucjami kluczowymi dla rozwoju

społeczności lokalnej, takimi jak szkoły, na stałe wiąże je z mieszkańcami i innymi wiejskimi organizacjami i instytucjami. Te cechy OSP powodują, iż badane organizacje pozarządowe częściej to właśnie z nimi, a nie z KGW (jeśli w ogóle) nie tylko wdrażały projekty, ale również je tworzyły.

Nasilenie w ostatnich latach współpracy między organizacjami pozarządowymi Beata Charycka i Marta Gumkowska (2019b, s. 39) tłumaczą zmianą percepcji roli państwa we wspieraniu sektora pozarządowego. Spadł bowiem odsetek organizacji postrzegających je jako instytucję przyczyniającą się do jego rozwoju (w 2015 roku 36% organizacji było zdania, iż „[...] ogólnie rzecz biorąc, działania państwa polskiego sprzyjają rozwojowi sektora pozarządowego”, po trzech latach ten odsetek spadł aż o połowę). Czy w obliczu osłabienia pozycji państwa (m.in. na skutek reformy samorządowej i wpływów globalizacji – Gorlach, Forryś, 2018, s. 125), to jednak samorząd – faktyczny gospodarz terenu, gdyby użyć określenia zaproponowanego przez Jerzego Paryska (2015, s. 27), a personalnie jego przedstawiciele – wójt, radni – są tymi, którzy są postrzegani przez wiejskie organizacje jako podmioty, z którymi warto współpracować nawet częściej niż z innymi NGO-sami?

W świetle rezultatów badania odpowiedź na to pytanie jest twierdząca, mimo iż związki badanych organizacji z lokalnymi instytucjami publicznymi (kierowanym przez wójta urzędem gminy oraz podległym mu ośrodkiem pomocy społecznej) nie były bardzo silne – wysokim i bardzo wysokim poziomem współpracy cechowało się 14,25% NGO-sów (rysunek 4.2). Współpraca, jeśli była podejmowana, to polegała przede wszystkim na realizowaniu przez organizację projektu bez uczestnictwa w jego tworzeniu (tabela 4.4).

Rysunek 4.2. Poziom współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi instytucjami publicznymi (IWIP)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.4. Statystyki opisowe liczby instytucji publicznych z terenu gminy, z którymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	Podmiot lokalny	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	Instytucje publiczne	400	0,71	1,03	0,00	4,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	Instytucje publiczne	400	0,86	1,18	0,00	5,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	Instytucje publiczne	400	0,64	0,96	0,00	4,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

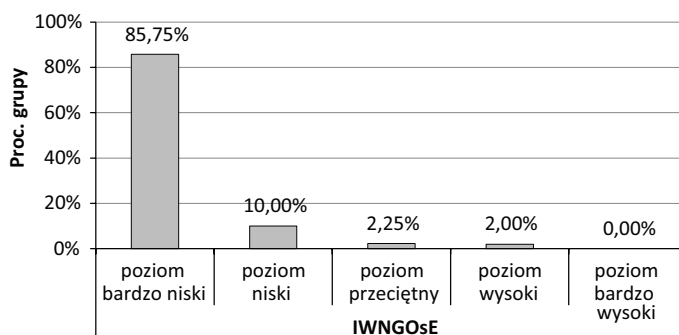
Jak donosi Stowarzyszenie Klon/Jawor (Charycka, Gumkowska, 2019a, s. 60), jedną z barier utrudniających nawiązywanie współpracy między organizacjami a samorządem lokalnym jest ich przekonanie o tym, iż nie mają szans o nią zabiegać (m.in. ze względu na niski poziom swojej profesjonalizacji). Problem jest jednak poważniejszy i dotyczy, co zauważają Joanna Podgórska-Rykała i Marcin Kępa (2020, s. 138), polskiej kultury politycznej, którą charakteryzuje nierówność władzy i obywateli (zob. Grosse, 2010, s. 109–110). Jest ona bardzo dobrze zinternalizowana przez polski sektor pozarządowy, stawiający siebie w pozycji podrzędnej w stosunku do władz samorządowych (zob. Szymankiewicz, 2014). Zresztą przedstawiciele tych dwóch sektorów różnie interpretują istotę partnerstwa. Podgórska-Rykała i Kępa piszą:

Dla przedstawicieli sektora publicznego partnerstwo oznacza raczej zdolność do ustępstw i cierpliwość wobec organizacji pozarządowych, podczas gdy organizacje trzeciego sektora postrzegają je jako kategorię znacznie bardziej rozbudowaną, w której kluczowe miejsce zajmuje sposób zachowania się i działania urzędników (Podgórska-Rykała, Kępa, 2020, s. 172).

Mimo upływu lat i popularyzacji koncepcji współzrządzenia na polskiej wsi (Marks-Krzyszkowska, 2013, s. 314) relacje między sektorem publicznym a pozarządowym nie ulegają znaczącym zmianom. Model paternalistycznego sprawowania władzy, w którym dobry samorząd wspiera nieporadne organizacje (tylko te, których liderzy akceptują lokalny układ władzy, nie stanowiąc konkurencji w kolejnych wyborach samorządowych) nadal funkcjonuje i ma się dobrze. Badane organizacje zapewne w dużej części się w niego wpisują. Poszukując wyjaśnienia dla mimo wszystko dość niskiego poziomu ich współpracy z lokalnymi instytucjami publicznymi, należy mieć na uwadze jeszcze jedno. Mianowicie – na co zwraca uwagę Ewa Cierniak-Szóstak (2011, s. 46–47) – organizacje mogą nie podejmować współpracy z samorządem, obawiając się utraty apolityczności. Można zatem przypuszczać, iż dalekie od niej będą w szczególności organizacje krytycznie nastawione do władz lokalnych, najczęściej pozostające w ich niełasce

i z racji tego i tak odsunięte od zasobów pozostających do dyspozycji samorządu. Przyczyn dezaprobaty dla władz lokalnych może być wiele. Jerzy Parysek (2015, s. 46) wymienia wśród nich doraźny charakter podejmowanych przez władze decyzji oraz ich funkcjonowanie w układach interesów indywidualnych. Znaczące może być również poszukiwanie szybkich i widocznych sukcesów, co z kolei nie sprzyja podejmowaniu współpracy z nowo powstałymi NGO-sami o stosunkowo niewielkich zasobach. Takich organizacji nie brakuje w gminach wiejskich. Ich szanse na współpracę z organami samorządu terytorialnego i lokalnymi instytucjami publicznymi są mniejsze niż organizacji tradycyjnie wpisanych w specyfikę wsi, od pokoleń obecnych w życiu jej mieszkańców.

Sieci współpracy badanych organizacji pozarządowych zamykały się na poziomie gminy, rzadko obejmując NGO-sy spoza jej terenu – bardzo niskim i niskim poziomem współpracy z nimi cechowało się 95,75% badanych organizacji (rysunek 4.3). Dla organizacji zewnętrznych otwierały się przede wszystkim wtedy, kiedy to właśnie te podmioty oferowały organizacjom lokalnym współpracę w ramach realizowanych przez siebie projektów (tabela 4.5).

Rysunek 4.3. Poziom współpracy organizacji pozarządowych z organizacjami pozarządowymi spoza gminy (IWNGOsE)

Źródło: opracowanie własne.

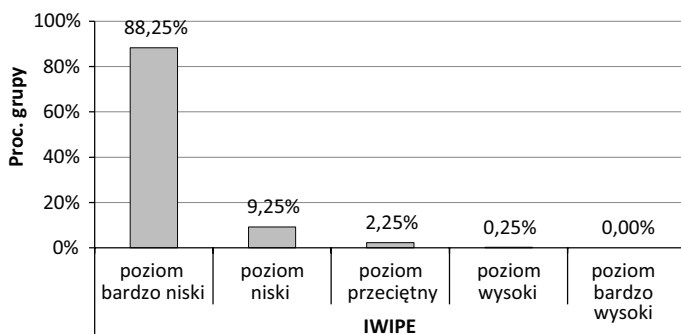
Tabela 4.5. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych spoza gminy, z którymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	399	0,18	0,51	0,00	3,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	400	0,23	0,57	0,00	3,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	400	0,16	0,48	0,00	3,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

Sieci współpracy wiejskich NGOśw rzadko obejmowały również instytucje publiczne spoza gminy. Nie były one podmiotami, z którymi podejmowano różne jej formy – jej niskim i bardzo niskim poziomem cechowało się aż 97,5% ogółu badanych podmiotów (rysunek 4.4). Nieliczne NGOsy tworzyły z instytucjami publicznymi zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym albo wdrażały wspólnie stworzone projekty (tabela 4.6).

Rysunek 4.4. Poziom współpracy organizacji pozarządowych z instytucjami publicznymi spoza gminy (IWIPe)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.6. Statystyki opisowe liczby instytucji publicznych spoza gminy, z którymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	400	0,11	0,32	0,00	2,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	400	0,28	0,64	0,00	4,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	399	0,11	0,32	0,00	2,00

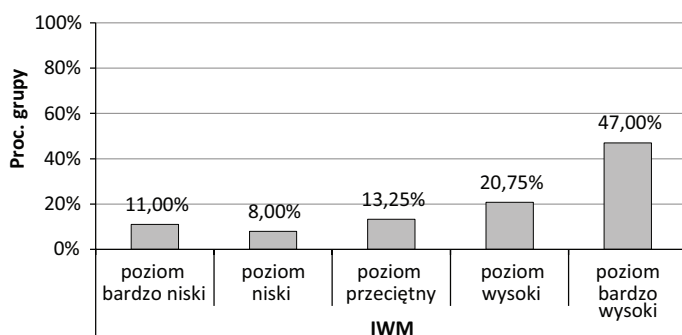
n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż niski poziom współpracy organizacji pozarządowych z instytucjami publicznymi wynika między innymi z deficytów zasobów ludzkich i finansowych. Ich niski poziom rzutuje na skalę podejmowanych działań, która również może być przyczyną relatywnie niskiego poziomu współpracy badanych NGOśw z innymi podmiotami. Realizowanie niewielkich projektów, to znaczy projektów o niskich budżetach, obejmujących działania kierowane do niewielu beneficjentów, krótkich, jeśli chodzi o termin realizacji, może być możliwe nawet dla organizacji działających siłą

sprawcą niewielu członków (niepobierających wynagrodzenia za swoją pracę) i przy niewielkich środkach finansowych pozyskanych albo z puli konkursowej samorządu terytorialnego, albo na przykład z Funduszu Inicjatyw Obywatelskich. Współpraca wydaje się zatem szczególnie pożądana w przypadku przedsięwzięć, które wymagają od organizacji dodatkowych zasobów. Ich zdobycie poprzez nawiązanie bliższych relacji z innymi podmiotami może być jednak postrzegane jako ryzykowne. Efektem współpracy może być bowiem zarówno zrealizowany projekt, jak i konflikt społeczny między współpracującymi organizacjami, negatywnie oddziałujący na rezultaty projektu (Cierniak-Szóstak, 2011) lub wiele innych trudności związanych z dzieleniem się zadaniami. Innymi słowy, współpraca nie zawsze musi się opłacać, to jest organizacje nie zawsze (z bardzo wielu względów, o których była mowa powyżej) muszą być nią zainteresowane, nawet jeśli na obszarze, na którym działają, dostrzegają inne podmioty, z którymi potencjalnie mogłyby wejść w tego rodzaju relację społeczną. W tym momencie warto zauważyć, iż do takich rzadko dostrzeganych podmiotów, z którymi można podjąć różne formy współpracy, badane NGOsy zaliczały lokalne spółdzielnie socjalne (zob. tabela 4.3), co można tłumaczyć ich niewielką liczbą oraz często dość krótkotrwałą obecnością w danej gminie wiejskiej. Interesująca okazała się również ich relacja z lokalnymi grupami działania, podmiotami obejmującymi wsparciem gminę, na której obszarze badane organizacje pozarządowe miały swoje siedziby. Mianowicie różne formy współpracy były z nimi podejmowane rzadziej niż z organizacjami pozarządowymi nowego typu oraz organizacjami tradycyjnymi (zob. tabela 4.3). Zdaje się, iż ten rezultat badania potwierdza specyfikę LGD jako organizacji quasi-społecznych, które w społecznościach lokalnych nie są postrzegane jako przedstawiciele trzeciego sektora, ale jako podmioty działające jak swoiste agencje rozwoju lokalnego, których cechy, w tym wysoki poziom profesjonalizacji, generują brak równowagi między nimi a wiejskimi NGOsami. Innymi słowy, to przede wszystkim LGD zapraszają do współpracy inne organizacje, a nie są przez nie do niej zapraszane.

Do cech wyróżniających organizacje pozarządowe mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej nie zaliczono ich wieku (rozumianego jako długość prowadzenia działalności) oraz ich aktywności w zakresie włączania mieszkańców gminy w proces rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych. Zdecydowana większość ogółu badanych NGOsów – prawie 70% – cechowała się wysokim i bardzo wysokim poziomem włączania mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów (rysunek 4.5).

Rysunek 4.5. Poziom włączania mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów (IWM)

Źródło: opracowanie własne.

Mając na uwadze to, iż wiejskie organizacje pozarządowe najczęściej działają w skali lokalnej, są tworzone przez samych mieszkańców i podejmują aktywność na ich rzecz, włączanie ich w planowanie różnego rodzaju aktywności i ich realizację wydaje się naturalne.

Przeprowadzone badanie pozwoliło udzielić odpowiedzi na postawione pytanie dotyczące cech odróżniających organizacje pozarządowe mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie mają. Dzięki pozyskanemu materiałowi udało się również poddać weryfikacji postawione hipotezy badawcze, o czym szerszej w zakończeniu monografii. Zidentyfikowane cechy organizacji można podzielić na dwie kategorie. Pierwszą stanowią różne formy współpracy z podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi, a drugą ich zasoby ludzkie i finansowe. O ile wspieranie współpracy jest przedsięwzięciem trudnym, które należy zaplanować na lata, jeśli nie na dziesiątki lat, o tyle zwiększenie poziomu zasobów ludzkich i finansowych organizacji pozarządowych wydaje się możliwe w znacznie krótszym okresie. Warto przypomnieć, iż nieco ponad 80% badanych NGO-sów cechowało się bardzo niskim i niskim ich poziomem (zob. strona 84). Należy tu jednak zadać pytania, czy wsparcie przyczyniające się do zatrudnienia płatnego personelu i ekonomizacji organizacji, na przykład w formie prowadzenia przez nią działalności gospodarczej, jest potrzebne, czy obejmować nim cały sektor pozarządowy. Konsekwencje społecznej profesjonalizacji i ekonomizacji organizacji mogą być negatywne. Zatrudnianie stałego personelu może przyczyniać się do traktowania organizacji jak firmy, w której opłacana kadra zarządzająca staje się ważniejsza w podejmowaniu decyzji niż jej członkowie (Heylen, Willems, Beyers, 2020). Za niebezpieczne uważa się również zaadaptowanie przez organizację wzorców działania właściwych dla podmiotów gospodarczych zorientowanych na osiągnięcie jak największego zysku finansowego, którym obcy jest etos nieodpłatnej pracy na rzecz dobra publicznego i które postrzegają odbiorców swoich usług czy nabywców produktów jako klientów (Mulhare, 1999; Eikenberry, 2009). Dodatkowo organizacjom sprzedającym

swoje usługi i produkty na rynku, silnie zainteresowanym pozyskiwaniem środków na działalność, może towarzyszyć nadmierna biurokratyzacja i formalizacja działania, utrudniające elastyczność (Stankiewicz, Seiler, 2013, s. 358; Han, 2017). Wydaje się zatem, iż istnieje granica zwiększania zatrudnienia w organizacji i jej zasobów finansowych (do czego w założeniu powinna przyczynić się jej ekonomizacja), której przekroczenie może wpływać negatywnie na potencjał organizacji pozarządowych do wdrażania innowacji społecznych. Jej określenie wymaga dalszych badań.

Rozdział V

Innowacje społeczne wdrażane przez lokalne grupy działania

5.1. Przykłady innowacji społecznych wdrażanych przez lokalne grupy działania

5.1.1. Kategorie problemów społecznych wyszczególnianych w dokumentach strategicznych lokalnych grup działania

Na podstawie analizy treści dokumentów strategicznych lokalnych grup działania, to jest lokalnych strategii rozwoju na okres programowania 2014–2020, wyróżniono cztery kategorie problemów społecznych, które te organizacje zamierzały rozwiązywać, wdrażając różnego rodzaju projekty. Ich wykaz zaprezentowano w zamieszczonej w aneksie tabeli 30¹.

Pierwszą z nich można określić jako bezrobocie, jego przyczyny i konsekwencje. W odniesieniu do nich w lokalnych strategiach rozwoju używano między innymi takich określeń, jak „duży odsetek osób bezrobotnych wśród grup szczególnie wrażliwych na rynku pracy”, „stosunkowo wysoki odsetek ludności korzystającej z pomocy społecznej”, „relatywnie wysoka liczba rodzin otrzymujących zasiłki rodzinne”, „brak doświadczeń i prowadzonych działań z zakresu ekonomii społecznej”, „niski stopień przedsiębiorczości wśród mieszkańców i lokalnych przedsiębiorców”, „bezrobocie”, „ubóstwo”, „praca w szarej strefie”, „duży odsetek ludności wykluczonej lub zagrożonej wykluczeniem społecznym, wynikający głównie z bezrobocia i ubóstwa”, „trudne warunki życia mieszkańców”, „słabe wsparcie instytucjonalne dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym”, „niedostateczna

1 Lokalne strategie rozwoju, choć przygotowywane zgodnie z wytycznymi jednakowymi dla wszystkich LGD, różnią się co do struktury. Niektóre zawierają część poświęconą diagnozie problemów społecznych, w innych wyszczególnienie problemów znajduje się w części pt. *Matryca logiczna powiązań diagnozy obszaru i ludności, analizy SWOT oraz celów i wskaźników*. W celu ujednolicenia przygotowywanego wykazu problemów zdiagnozowanych przez LGD informacji na ten temat poszukiwałam najczęściej w części zatytułowanej: *Zidentyfikowane problemy/wyzwania społeczno-ekonomiczne*. W jednym przypadku posłużyłam się analizą SWOT.

świadomość i kompetencje mieszkańców obszaru do prowadzenia biznesu”, „odpływ mieszkańców w wyniku migracji”, „słaba współpraca między podmiotami na poziomie regionalnym i ponadregionalnym”².

Drugą kategorię problemów można określić jako niska aktywność społeczna mieszkańców obszaru partnerstwa oraz słaba kondycja organizacji pozarządowych. W tym przypadku w lokalnych strategiach rozwoju używano między innymi takich określeń, jak: „niska aktywność społeczna i obywatelska mieszkańców obszaru”, „mała liczba organizacji pozarządowych i grup nieformalnych działających na rzecz pożytku publicznego”, „brak wiedzy/niskie kwalifikacje osób chcących aktywnie działać”, „małe wsparcie dla lokalnych liderów”, „niski stopień integracji i współpracy wśród mieszkańców i organizacji pozarządowych”, „brak mechanizmów wsparcia aktywności społecznej”, „brak mechanizmów o charakterze doradczo-organizacyjnym i wykorzystania kapitału ludzkiego (lokalnych animatorów/liderów)”, „brak instytucji wspierających organizacje społeczne”, „brak lidera wśród lokalnej społeczności do podejmowania działań na rzecz integracji społeczności lokalnej”, „małe zasoby organizacji pozarządowych”, „niski potencjał organizacji w pozyskiwaniu dotacji”.

Trzecią kategorię problemów społecznych można określić jako dezintegracja więzi społecznych mieszkańców gmin wchodzących w skład partnerstwa, zanikająca tożsamość zbiorowa. W tym przypadku w lokalnych strategiach rozwoju wyszczególniano takie problemy, jak „niska integracja lokalnych społeczności na rzecz dobra wspólnego i/lub włączenia społecznego z zaznaczeniem lokalnej tożsamości”, „brak pomysłu na integrację nowych mieszkańców w kontekście procesów suburbanizacyjnych”, „niski stopień integracji i współpracy wśród mieszkańców i organizacji pozarządowych”, „zanikanie tradycji regionu (kulturowo-historycznych) ze względu na małe (nieemocjonalne) zaangażowanie młodego pokolenia w kultywowanie tradycji”, „niewystarczający poziom więzi społecznych”, „nieutożsamianie się mieszkańców z regionem i niska wiedza o walorach historyczno-kulturowych obszaru”, „zanikanie więzi społecznych i tożsamości regionalnej”, „słabe poczucie związku mieszkańców z miejscem zamieszkania”, „zbyt mało działań integrujących środowisko”.

Ostatnią kategorię tworzą problemy związane z zagospodarowaniem czasu wolnego, w tym z ograniczoną możliwością rekreacji, również z wykorzystaniem zasobów lokalnej kultury. W tym przypadku w dokumentach strategicznych lokalnych grup działania wskazywano między innymi takie problemy, jak „mała urozmaicona oferta wydarzeń kulturalnych”, „organizowanie wydarzeń głównie o tematyce ludowej”, „stosunkowo niski odsetek zadowolonych mieszkańców obszaru LGD z rozwoju oferty czasu wolnego”, „nadal niewystarczająca ilość zagospodarowanych przestrzeni publicznych (skwery, place, miejsca spotkań

2 W większości analizowanych lokalnych strategii rozwoju kategorii problemów społecznych/wyzwań społeczno-ekonomicznych (takiego terminu najczęściej używano w LSR) się powtarzały. Klucz kategoryzacyjny powstał na podstawie analizy wszystkich strategii.

– ławki etc.), pozwalających na spędzanie czasu wolnego mieszkańcom”, „niska jakość infrastruktury turystycznej, kulturalno-społecznej obszaru oraz oferty turystyczno-kulturalnej spełniającej oczekiwania mieszkańców i turystów”, „niski poziom oferty aktywnego spędzania czasu wolnego”, „niedoinwestowanie infrastruktury społeczno-kulturalnej, turystycznej, rekreacyjnej i sportowej”, „niewystarczające działania promocyjne w zakresie walorów historycznych, przyrodniczych i krajobrazowych oraz dziedzictwa kulturowego (w tym kulinarnego)”, „niska ocena oferty spędzania wolnego czasu”.

Z analizy dokumentów strategicznych LGD biorących udział w badaniach jakościowych wynika, iż najczęściej identyfikowały one problem bezrobocia, jego przyczyn i konsekwencji, a najrzadziej dezintegracji więzi społecznych oraz zanikającej tożsamości zbiorowej.

Tabela 5.1. Kategorie problemów wyszczególnianych w lokalnych strategiach rozwoju LGD biorących udział w badaniu jakościowym

Lp.	LGD	Województwo	Kategorie problemów społecznych wyszczególnianych w lokalnych strategiach rozwoju			
			Bezrobocie, jego przyczyny i konsekwencje	Niska aktywność społeczna mieszkańców oraz słaba kondycja organizacji pozarządowych	Dezintegracja więzi społecznych, zanikająca tożsamość zbiorowa	Niewystarczające możliwości zagospodarowania czasu wolnego, rekreacji, również z wykorzystaniem lokalnych zasobów kulturowych
1	A	Mazowieckie	Tak	Tak	Tak	Tak
2	B	Małopolskie	Tak	Tak	Tak	Tak
3	C	Śląskie	Tak	Tak	Tak	Tak
4	D	Wielkopolskie	Tak	Tak	Tak	Tak
5	E	Zachodniopomorskie	Tak	Tak	Nie	Tak
6	F	Łódzkie	Tak	Tak	Nie	Tak
7	G	Podkarpackie	Tak	Tak	Tak	Tak
8	H	Kujawsko-pomorskie	Tak	Nie	Tak	Nie
9	I	Warmińsko-mazurskie	Tak	Tak	Nie	Tak
10	J	Podlaskie	Tak	Nie	Tak	Tak
11	K	Pomorskie	Nie	Nie	Tak	Tak
12	L	Dolnośląskie	Tak	Tak	Tak	Tak
13	M	Opolskie	Tak	Nie	Nie	Nie
14	N	Świętokrzyskie	Tak	Tak	Tak	Tak
15	O	Lubuskie	Tak	Tak	Tak	Tak
16	P	Lubelskie	Tak	Tak	Nie	Tak

Źródło: opracowanie własne na podstawie lokalnych strategii rozwoju.

Lokalne grupy działania nie musiały próbować minimalizować wskazanych problemów społecznych w ramach operacji własnych i projektów współpracy. Mogły stymulować inne podmioty z obszaru partnerstwa do wdrażania przedsięwzięć, które służyłyby tej minimalizacji w ramach projektów grantowych i konkursowych. Na jakie zatem problemy społeczne zwracały uwagę, podejmując działalność własną w projektach współpracy i operacjach własnych? Na czym polegały wdrażane innowacje społeczne? Jakiego rodzaju efekty przyniosły? Na te pytania próbowałam odpowiedzieć, przeprowadzając wywiady swobodne z przedstawicielami lokalnych grup działania.

5.1.2. Innowacje społeczne dotyczące bezrobocia, jego przyczyn i konsekwencji

Rozważając zasadność stosowania alternatywnych praktyk rozwiązywania problemu bezrobocia, należy mieć na uwadze, iż aż dwie trzecie wiejskich miejscowości odczuwa skutki braku miejsc pracy (Wilkin, 2020, s. 28), a ich mieszkańcy w większym stopniu niż mieszkańcy miast są zagrożeni bezrobociem i jego konsekwencjami, takimi jak bieda i ubóstwo, zwłaszcza że rzadziej w porównaniu do mieszkańców miast przysługuje im prawo do zasiłku dla osób pozostających bez pracy (Chmielewska, Zegar, 2020, s. 119). Rolnictwo przestaje stanowić dla nich rodzaj zabezpieczenia socjalnego – maleje znaczenie dochodów z gospodarstwa rolnego, przy wzroście dochodów z pracy najemnej i pracy na własny rachunek (Chmielewska, Zegar, 2020, s. 123–124). Bezrobocie stanowi szczególnie dotkliwy problem, zwłaszcza na wyludniających się obszarach Polski Wschodniej, gdzie do czasu transformacji w rolnictwie dominowały państwowe gospodarstwa rolne (Wilkin, 2020, s. 25) oraz tam, gdzie struktura agrarna jest niekorzystna, to jest gdzie dominują nierentowne małe gospodarstwa rolne (Dudek, 2017). Mieszkańców wsi od lat uznaje się za zagrożonych biedą i ubóstwem w większym stopniu niż mieszkańców miast³ (podobnie jak mieszkańców małych miasteczek i regionów peryferyjnych).

3 Jak podkreśla Elżbieta Tarkowska, bieda i ubóstwo związane są z niskim poziomem wykształcenia i kwalifikacji, młodym wiekiem, niepełnosprawnościami, doświadczeniem chronicznej choroby, uzależnieniami. Dotyczą przede wszystkim rodzin wielodzietnych, ale też niepełnych (np. matek samotnie wychowujących dziecko/dzieci), osób żyjących z niezarobkowych źródeł utrzymania (Tarkowska, 2009, s. 3). Nasila się zjawisko prekariatu, doświadczania biedy przez osoby pracujące za najniższe wynagrodzenie, często na umowy cywilno-prawne, potocznie nazywane śmieciówkami. Bieda dotyka osoby starsze, utrzymujące się z niewysokich rent czy emerytur, ale też młode kobiety dyskryminowane na rynku pracy między innymi ze względu na realizację roli matki lub przeświadczenie pracodawców o tym, że w nieodległej perspektywie będą ją realizować (Kalinowski, 2019, s. 139). Bieda ulega nie tylko feminizacji (kobiety częściej są bezrobotne, w tym częściej długotrwale, dodatkowo zarabiają mniej niż mężczyźni), bywa również dziedziczna. To zjawisko częściej dotyczy córek niż synów, zwłaszcza kiedy rolę matki zaczynają pełnić

Problem bezrobocia jest wielowymiarowy, trudny do rozwiązania. Ma wiele uwarunkowań – począwszy od cech rynku pracy, po cechy osobowe związane z wykształceniem, kwalifikacjami, umiejętnościami, możliwością pogodzenia zatrudnienia z realizacją ról rodzicielskich, gotowością do odgrywania roli osoby samozatrudnionej itp. Zróżnicowane są również jego konsekwencje, których nie można sprowadzać jedynie do ograniczenia realizacji potrzeb materialnych przez osoby nim dotknięte. Jak wskazuje Sławomir Kalinowski (2019, s. 141), bezrobocie ogranicza również aktywność w życiu publicznym, uczestnictwo w kulturze⁴.

Nietypowość wdrażanych praktyk polegała na minimalizowaniu bezrobocia poprzez pobudzenie przedsiębiorczości społecznej mieszkańców obszaru partnerstwa, w tym osób bezrobotnych, w szczególności osób młodych, kobiet oraz osób po 50. roku życia. W tym przypadku respondenci wskazywali, iż wśród obecnych na terenie partnerstwa praktyk rozwiązywania problemu bezrobocia wcześniej nie było takich, które można powiązać z rozwojem sektora ekonomii społecznej (o czym świadczył zwłaszcza brak działających tam spółdzielni socjalnych oraz działalności gospodarczej organizacji pozarządowych z terenu partnerstwa) lub podejmowano je, ale w bardzo ograniczonym zakresie – w jednym przypadku LGD w przeszłości została organem założycielskim dla spółdzielni socjalnej.

Spośród analizowanych projektów współpracy i operacji własnych dwa dotyczyły rozwoju przedsiębiorczości społecznej. W pierwszym przypadku utworzono akademię ekonomii społecznej. Mając na uwadze brak spółdzielni socjalnych na obszarze obejmowanym wsparciem, LGD, realizując projekt, zaprosiła do uczestnictwa w nim spółdzielnie z innych województw – pomorskiego oraz świętokrzyskiego (znalazła przykłady prowadzonej przez nie działalności gospodarczej w internecie – kryterium wyszukiwania był profil działalności, który mógłby zainteresować mieszkańców obszaru). Przedstawiciele spółdzielni zajmujących się wypiekami chleba, rękodziełem, malarstwem i utrzymaniem terenów zielonych spotykali się z osobami bezrobotnymi w celu zaprezentowania im dobrych praktyk swojej działalności. Osoby bezrobotne brały również udział

wcześniej, nie mają wsparcia ze strony rodziców, wykształcenia i kwalifikacji. Jak zauważa Tarkowska: „[...] pozostają na łasce instytucji pomocy społecznej, organizacji charytatywnych i rodziny” (Tarkowska, 2009, s. 4–5). Bieda i ubóstwo dotyczą dzieci, zwłaszcza z rodzin wielodzietnych. Jak dodaje cytowana autorka: „Przez szereg lat dzieci i młodzież stanowiły ponad 40% populacji żyjącej w skrajnym ubóstwie, a stopa skrajnego ubóstwa wśród dzieci przekraczała znacznie odpowiednie wskaźniki dla innych grup wieku” (Tarkowska, 2009, s. 5).

- 4 Należy zauważyć, iż style życia ludności wiejskiej są zróżnicowane i jeśli nie ma ku temu przeszkód związanych z wysokością osiąganego dochodu, ich elementem nie musi być korzystanie z instytucji kultury. Jak zauważa Maria Halamska (2013, s. 32): „[...] mieszkańcy wsi, a w szczególności rolnicy, realizują inny styl życia, gdzie na przykład deklarowane znaczne aspiracje edukacyjne nie idą w parze z gotowością ponoszenia ich kosztów. Wobec tego znacznie mniej przeznaczają na edukację i kulturę”.

w szkoleniu „Menadżer ekonomii społecznej”, w czasie którego podejmowano problematykę podstaw prawnych i finansowych funkcjonowania spółdzielni socjalnych w Polsce. W ramach projektu lokalna grupa działania świadczyła również dla jego beneficjentów ostatecznych indywidualne doradztwo zawodowe. Było ono skierowane do kilku osób. Podobnie zaledwie kilkoro chętnych brało udział w wizycie studyjnej do przedsiębiorstwa społecznego. Zdaniem respondentki nawet tak niewielką liczbę uczestników projektu nie było łatwo zrekrutować. O procesie rekrutacji wypowiadała się w następujący sposób:

Nie było aż takiego odzewu, mieliśmy cykl artykułów w naszym bezpłatnym magazynie i jakaś namiastka tej wiedzy została przekazana mieszkańcom. Przy pierwszej spółdzielni był problem, bo dużo się zgłaszało osób z niepełnosprawnościami, a nie można było. Pomagały GOPSy i znajomi, pocztą pantoflową udało się zrobić rekrutację, choć ciężko było znaleźć te osoby.

Efektem podjętych działań było założenie pierwszej na terenie partnerstwa spółdzielni socjalnej świadczącej usługi w zakresie porządkowania terenów zielonych, to jest usługi czyszczenia, pielęgnacji i konserwacji orlików, boisk szkolnych, placów zabaw, siłowni zewnętrznych, odśnieżania parkingów, chodników. Spółdzielnia zajmowała się również pracami porządkowymi na trasach biegowych i terenach sportów zimowych. Nie wytrzymała jednak próby czasu. Z powodu braku stałych zleceń, mimo zaangażowania samorządów gmin, obecnie przechodzi restrukturyzację. Przy wsparciu lokalnej grupy działania jej członkowie zasilą nowo powstałą (w ramach innego projektu) spółdzielnię świadzącą usługi z zakresu organizacji zajęć dla dzieci w wieku przedszkolnym. W przypadku tej spółdzielni osób chętnych do zaangażowania się w jej działalność było więcej. Członkostwem w niej były zainteresowane nie tylko osoby bezrobotne z wykształceniem pedagogicznym, ale również osoby z niepełnosprawnościami, które nie mogły zaangażować się w aktywność spółdzielni zajmującej się sprzątaniami i pielęgnacją terenów zielonych. Szansy powodzenia spółdzielni upatrywano w kooperacji ze żłobkami i przedszkolami z terenu partnerstwa, dla których LGD jest organem założycielskim.

Lokalna grupa działania ma zamiar kontynuować podjęte w projekcie działania zmierzające do promowania wiedzy o ekonomii społecznej, mając na uwadze to, że temat ten jest z jednej strony jeszcze dość obcy mieszkańcom obszaru partnerstwa, a z drugiej ważny ze względu na cele takiej przedsiębiorczości, w szczególności łączenie celów ekonomicznych (spółdzielnie dostarczają miejsc pracy dla swoich członków) i społecznych (miejsca pracy są tworzone z myślą o osobach z tzw. grup defaworyzowanych na otwartym rynku pracy, np. o osobach z niepełnosprawnościami).

W drugim przypadku projekt współpracy zakładał, po pierwsze, organizację konferencji poświęconej ekonomii społecznej. Jej uczestnikami byli przede wszystkim liderzy organizacji pozarządowych z terenu partnerstwa, przedstawiciele instytucji publicznych działających na rzecz rozwiązywania lokalnych

problemów społecznych (w tym przedstawiciele gminnych ośrodków pomocy społecznej oraz urzędów gmin). Celem było wskazanie dobrych praktyk dotyczących ekonomii społecznej, w tym działalności spółdzielni socjalnych, oraz eliminowanie uprzedzeń związanych z traktowaniem spółdzielni socjalnych przez pryzmat gminnych spółdzielni – GS-ów z okresu PRL-u i spółdzielni inwalidów. Do współpracy w charakterze prelegentów zaproszono organizacje z terenu partnerskiej lokalnej grupy działania, reprezentujące sektor ekonomii społecznej. To właśnie wizyta na obszarze tej lokalnej grupy działania zainspirowała panią prezes do wdrożenia takiego projektu. Jak zauważyła respondentka: „Prezes odwiedzała LGD i widziała spółdzielnie socjalne, które dobrze sobie radzą, i zrodził się pomysł, żeby napisać projekt właśnie z nimi”. Samą konferencję zorganizowano w restauracji usytuowanej na terenie partnerstwa, która funkcjonuje jako spółdzielnia socjalna dobrze znana i ceniona na rynku lokalnym. Organem założycielskim jest dla niej lokalna grupa działania wdrażająca projekt współpracy (pozyskała środki z innego źródła niż PROW i doprowadziła do stworzenia miejsc pracy dla pięciu długotrwale bezrobotnych osób). Konferencję przeprowadzono z wykorzystaniem metody *world café*, co przez jej organizatorów zostało uznane za przykład „[...] innowacyjnego rozwiązania w zakresie wymiany doświadczeń”, jako że uczestnicy konferencji byli nie tylko słuchaczami przyswajającymi prezentowane im treści, ale – podzieleni na kilka zespołów, tzw. stolików – podejmowali dyskusje dotyczące praktycznych aspektów ekonomii społecznej. Miało to stymulować ich zainteresowanie tematem, generować pomysły na nowe spółdzielnie socjalne oraz możliwe formy aktywności gospodarczej organizacji pozarządowych. Po drugie, w ramach projektu powstał zadaszony obiekt dostępny (również po jego zakończeniu) dla wszystkich organizacji z terenu obszaru partnerstwa, zainteresowanych promocją ekonomii społecznej. Po trzecie, wydano podręcznik dobrych praktyk ekonomii społecznej, w którym opisano aktywność podmiotów społecznych prowadzących działalność gospodarczą (głównie z terenu obejmowanego wsparciem przez partnerską lokalną grupę działania). Po czwarte, zorganizowano Targi Ekonomii Społecznej – jednodniowe wydarzenie odbywające się na terenie dwóch partnerstw. Stworzono również portal internetowy, na którym organizacje z tych dwóch obszarów mogły zamieszczać informacje o prowadzonej przez siebie działalności oraz reklamować wytworzone produkty (mimo zakończenia projektu portal nadal funkcjonuje).

Grono beneficjentów ostatecznych projektu było szerokie. Z jednej strony byli to liderzy lokalni – przedstawiciele organizacji pozarządowych i instytucji publicznych, takich jak urzędy gmin oraz gminne ośrodki pomocy społecznej, z drugiej – przedstawiciele grup defaworyzowanych na rynku pracy, to jest osoby bezrobotne, z niepełnosprawnościami oraz kobiety powracające do aktywności zawodowej po przerwie związanej z urlopem macierzyńskim, wychowawczym. Obie zbiorowości uczestniczyły w organizowanych w ramach projektu szkoleniach dotyczących działalności, które mogłyby być prowadzone przez

spółdzielnie socjalne. Obie mogły wziąć udział w wyjeździe studyjnym do partnerskiej lokalnej grupy działania, na której obszarze funkcjonowało kilka spółdzielni socjalnych oraz organizacji pozarządowych prowadzących działalność gospodarczą. Do liderów organizacji pozarządowych i samorządowców kierowano szkolenie, w czasie którego podejmowano problematykę prowadzenia działalności gospodarczej przez podmioty sektora społecznego (m.in. z wykorzystaniem produktów powstałych na warsztatach ceramicznych, koronkarskich i warsztatach z pisania ikon).

Zdaniem respondentki w przyszłym okresie programowania podobne działania będą kontynuowane, jako że rozwój przedsiębiorczości społecznej na obszarze partnerstwa dopiero się rozpoczyna, a jest to długi i trudny proces.

Dwie inne lokalne grupy działania podjęły się zadania minimalizowania bezrobocia poprzez wzmocnienie szeroko rozumianej przedsiębiorczości mieszkańców obszaru, to jest przedsiębiorczości nie tylko społecznej.

W pierwszym projekcie wsparcie skierowano do twórców ludowych, którzy już prowadzili działalność gospodarczą, i tych, którzy byli zainteresowani jej uruchomieniem (a mieli status osoby bezrobotnej lub reprezentowali grupy defaworyzowane, to jest grupę osób młodych lub grupę seniorów). Jak podkreśliła respondentka:

Chcieliśmy wesprzeć tych mieszkańców, pokazać im, że tutaj mogą utworzyć swoje miejsce pracy, bo oni często w domu siedzą, robią coś dla siebie, dla znajomych, a z tego mogą mieć korzyści, chcieliśmy zachęcić młodych, bo z nimi jest problem, do rękodzielnictwa, bo u nas naprawdę jest tego dużo, żeby oni zobaczyli w tym jakiś potencjał na życie, bo nie trzeba malować porcelany, ale mogą to przełożyć na inne produkty użytkowe, że ważny jest aspekt regionalny.

Na podstawie danych, którymi dysponowała LGD po realizacji jednego z projektów w poprzednim okresie programowania (2007–2013), stworzono bazę twórców, choć, co podkreśliła respondentka: „My do tej pory nie szkoliliśmy twórców, nie w zakresie przedsiębiorczości, były tylko podstawy prawne i marketingowe, dawaliśmy im dobre przykłady”. Wśród nich znaleźli się rękodzielnicy malujący wzorem opolskim porcelanę i wykonane z innych materiałów przedmioty użytkowe, na przykład meble. Były to osoby wykorzystujące wzór z opolskiej kroszonki na pracach wykonanych z drewna i gliny, płótna, ale również malarki, cukiernicy specjalizujący się z ozdabianiu wyrobów cukierniczych, hafciarki, producenci ekologicznych mydeł, rękodzielnicy zajmujący się produkcją zabawek, dekoracji różnego rodzaju, w tym dekoracji z papieru, producenci lawendy oraz produktów powstałych z jej wykorzystaniem (olejków i innych kosmetyków oraz syropu).

Beneficjentów projektu objęto cyklem szkoleń, którego celem było nabycie umiejętności i kompetencji związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej. Szkolenia dotyczyły aspektów prawno-podatkowych prowadzenia firmy (podejmowano tu problematykę form jej prowadzenia oraz zasad księgowości),

sprzedaży internetowej, narzędzi internetowych do prowadzenia firmy (programów biurowych i księgowych, edytorów zdjęć, strony WWW i sklepu internetowego, automatyzacji procesów marketingowych), promocji i marketingu z wykorzystaniem mediów społecznościowych i tzw. storytellingu. Przeprowadzono dla nich również warsztat tzw. dobrych praktyk z zakresu produkcji i sprzedaży rękodzieła na świecie oraz warsztat mistrzowski, w czasie którego prezentowano przykład sukcesu produktu lokalnego. Firmie zewnętrznej zlecono diagnozę rynku popytu na produkty tych twórców (czego efektem było opracowanie strategii marketingowej sprzedaży dla dwóch grup cenowych produktu). Stworzono katalog produktu regionalnego, zorganizowano konkurs dla twórców ludowych, w którym nagrodą był zakup przez lokalne grupy działania produktów od laureatów (zostały one rozdyskrebowane jako materiały promocyjne projektu). Stworzono również sklep internetowy administrowany przez jedną z LGD biorących udział w projekcie, również po jego zakończeniu, w którym lokalni twórcy mogą sprzedawać swoje produkty. Dodatkowo stworzono cykl programów zamieszczonych na YouTube, w których promowano twórców ludowych, ukazując specyfikę ich działalności. Zorganizowano jarmark folkloru oraz wizytę studyjną dla beneficjentów ostatecznych projektu w partnerskiej czeskiej lokalnej grupie działania, w czasie której dzielono się doświadczeniami w zakresie promocji i wsparcia produktu regionalnego. O efektach tego wyjazdu respondentka opowiadała w następujący sposób:

Duża wartość dodana, bo twórcy mogli się spotkać, wymienić doświadczeniami, mogli porozmawiać, kto ma jakie problemy przy sprzedaży i kupnie, nawiązywały się relacje, jedna pani powiedziała, że maluje, druga, że wycina coś w drzewie, więc się nawiązała współpraca – że ta pani będzie malowała tej pani coś na drzewie. Ci twórcy się zbliżyli, poznali, wielu z nich nie miało pojęcia, że ktoś obok coś produkuje, co mogą wykorzystywać.

W projekcie wypracowano również markę, którą mogą posługiwać się rękodzielnicy – beneficjenci ostateczni projektu. Zdaniem respondentki projekt być może będzie kontynuowany w przyszłym okresie programowania, choć obecnie żadne prace w tym zakresie nie są prowadzone. Mimo że obejmował wsparciem nową grupę docelową i był bardzo interesujący, nie można go określić mianem innowacji społecznej. Jego celem była aktywizacja zawodowa twórców ludowych poprzez wzrost ich wiedzy, kompetencji i umiejętności w zakresie prowadzenia własnej działalności gospodarczej, a taka praktyka przeciwdziałania bezrobociu od lat jest obecna na obszarze partnerstwa.

Drugi projekt miał na celu wzmocnienie przedsiębiorczości osób aktywnych na rynku pracy, bezrobotnych, ale również dzieci i młodzieży. Grono beneficjentów projektu było w tym przypadku niezwykle szerokie – od dzieci w wieku przedszkolnym, uczniów szkół podstawowych, wygaszanych gimnazjów, szkół średnich, po osoby zamierzające założyć własną działalność gospodarczą, przedsiębiorców i organizacje pozarządowe prowadzące działalność odpłatną.

Dzieci i młodzież objęto wsparciem w ramach cyklu działań, których celem było kształtowanie postaw przedsiębiorczych, kreatywności, umiejętności organizacyjnych, motywacji do rozwoju własnej osobowości. Jak zauważyła respondentka: „Uważamy, że najlepiej jest od samego początku przekazywać te rzeczy związane z przedsiębiorczością, oszczędzaniem, wyrobieniem sobie jakiegokolwiek przedsiębiorczości. Żeby to się odbijało na tym, by te dzieci myślały o własnej działalności”. Ci beneficjenci projektu uczestniczyli w zajęciach edukacyjnych z zakresu ekonomii i przedsiębiorczości, warsztatach z gier strategicznych, konkursach wiedzy o przedsiębiorczości, obozach szkoleniowo-wypoczynkowych oraz wyjazdach wypoczynkowych, w czasie których propagowano ideę oszczędzania i racjonalnego gospodarowania środkami finansowymi, rozwijano zainteresowania dzieci i młodzieży, mając na uwadze możliwość ich wykorzystania w prowadzeniu własnej firmy. Projektodawcom towarzyszyło przekonanie, iż: „To, co żywe, bardziej zostaje w głowie, tak jak nam dorosłym, a pewne rzeczy przez zajęcia w innej formie zostają na dłużej”. Nie wśród wszystkich potencjalnych beneficjentów projekt wywołał zainteresowanie – nie cieszył się popularnością wśród uczniów szkół średnich. Jak przyznała respondentka:

Mieliśmy problem ze szkołami średnimi, musieliśmy z tego zrezygnować, bo nie było chętnych. Szkoły średnie nie chciały za bardzo z nami współpracować. Ta młodzież nie chce uczęszczać na zajęcia pozalekcyjne, które wydają im się zbyteczne. U kilku partnerów były szkoły średnie objęte zajęciami, choć nie były one prowadzone w formie gier strategicznych, ale my musieliśmy zrezygnować i zmienić na szkołę podstawową.

Ta część projektu nie miała znamion innowacji społecznej. Działania na rzecz rozwoju przedsiębiorczości dzieci i młodzieży są bowiem również podejmowane przez szkoły, a pewne jej elementy pojawiają się nawet w wychowaniu przedszkolnym⁵. Z wypowiedzi respondentki nie wynikało, by projekt w jakiś sposób stanowił alternatywę dla cyklu kształcenia przedsiębiorczości, który jest oferowany dzieciom i młodzieży już na etapie edukacji wczesnoszkolnej.

Dla pełnoletnich uczestników projektu stworzono lokalne centra wspierania przedsiębiorczości jako miejsca wsparcia dla osób prowadzących działalność gospodarczą lub planujących ją podjąć oraz organizacji pozarządowych. Odpowiednio zmodernizowano i wyposażono pomieszczenia na potrzeby takich centrów, zakupiono meble oraz sprzęt (komputery, drukarki), przeszkolono obsługujący je personel. Świadczyły one usługi księgowe i marketingowe. Ich odbiorcami byli przede wszystkim przedsiębiorcy działający na lokalnym rynku oraz organizacje pozarządowe, o których aktywności respondentka wypowiadała się tak:

5 Kształcenie przedsiębiorczości na wczesnych etapach edukacji ma miejsce w ramach różnych przedmiotów. Temu zagadnieniu nie jest poświęcony jeden przedmiot – taki pojawia się w szkołach ponadpodstawowych (Rachwał i in., 2018).

Jest u nas tych organizacji, też robią różne projekty i to one potrzebują bardzo usług księgowych. Nie radzą sobie z tą biurokracją. Bardzo chętnie te nasze organizacje z tych usług korzystały. Jak ktoś wiedział, że projekt się skończy, to jak chciał, to mógł o wszystko dopytać czy księgową, czy nas. Jeśli chcieli, to wiedzę zdobyli. Jak rozmawiamy między sobą, to mówimy, że powinny być pieniądze na to, by w takich centrach nadal był księgowy czy prawnik, to jest bardzo potrzebne po zakończeniu tego projektu.

Osoby fizyczne, które miały zamiar otworzyć własną firmę i przygotowały na etapie rekrutacji jej wstępny biznesplan, mogły w ramach projektu uczestniczyć w szkoleniach z zakresu zakładania działalności gospodarczej, w tym z doradztwa księgowego, prawnego, biznesowego i marketingowego. Zainteresowanie tej grupy docelowej w opinii respondentki było duże. Jak stwierdziła: „Zrobiliśmy ogłoszenie i nabór był, i nie było problemów z rekrutacją. Nie było tak, że szukaliśmy osób zainteresowanych, nie było współpracy z GOPS, te osoby przychodziły z prostym biznesplanem, z pomysłem na działalność”. Przedsiębiorcy, przedstawiciele organizacji pozarządowych i osoby zainteresowane otwarciem własnej działalności gospodarczej uczestniczyli również w wyjazdach studyjnych mających na celu zapoznanie się z działalnością wiosek tematycznych na Ukrainie. Wartością dodaną tych wyjazdów była integracja, przyczyniająca się do wzmocnienia kooperacji:

Dla przedsiębiorców było parę wyjazdów, gdzie zobaczyli te biznesy na innych obszarach, jak to się tam prowadzi, jakie to są formy. Ci ludzie nawet z tego samego terenu mieli możliwość porozmawiania, nawiązania współpracy, wcześniej mogli się nie znać, nic o sobie nie wiedzieć. Mogli się traktować jak konkurencja, a teraz mogą razem coś robić.

Z relacji respondentki wynika, iż lokalna grupa działania jest zainteresowana kontynuowaniem projektu, to jest wdrażaniem działań ukierunkowanych na rozwój przedsiębiorczości mieszkańców partnerstwa. Po jego zakończeniu nie monitoruje losów jego beneficjentów, choć docierają do niej sygnały, iż jedna z osób utworzyła własną działalność gospodarczą, a organizacje pozarządowe i osoby planujące ją otworzyć wykazały zainteresowanie udziałem w podobnym przedsięwzięciu.

Nietypowość wdrożonych praktyk w tej części projektu polegała, po pierwsze, na wsparciu osób już prowadzących działalność gospodarczą, a takiej praktyki lokalna grupa działania nie zaobserwowała wcześniej na terenie obejmowanym wsparciem. Po drugie, miała na celu uzupełnienie dotychczasowych praktyk aktywizacji zawodowej, sprowadzonych do pośrednictwa pracy, o aktywność zachęcającą do zakładania działalności gospodarczej. Jak stwierdziła badana: „Ja nie słyszę o tym, żeby urząd pracy szkolił z zakładania firmy”. Organizacje pozarządowe były natomiast wcześniej wspierane przez lokalną grupę.

Projekt współpracy poświęcony wzmocnieniu postaw przedsiębiorczych wśród mieszkańców obszaru partnerstwa zrealizowała jeszcze jedna wylosowana do badania lokalna grupa działania z województwa lubelskiego. Jego zakres

obejmował przeprowadzenie warsztatów kulinarnych, w czasie których wykorzystywano lokalne produkty. Ich uczestnicy byli bardzo zróżnicowani – od przedstawicieli władz samorządowych, instytucji publicznych, liderów organizacji pozarządowych, po osoby zaliczane do tzw. grup defaworyzowanych, to jest głównie kobiety po 55. roku życia:

To była sytuacja spotkania się równego przedstawicieli trzech sektorów, a nie, że ktoś z samorządu jest ważniejszy od osoby bezrobotnej. Było trochę wiedzy praktycznej o zakładaniu działalności gospodarczej. To było ważne dla KGW, bo one chciały wiedzieć, czy mogą sprzedawać swoje produkty, to nie jest proste ze względu na wymogi Sanepidu.

Efektem projektu, którego cel, jak to określiła respondentka, „[...] był dość niepozorny, to było podniesienie świadomości na temat dziedzictwa kulinarnego kresów”, było utworzenie jednego miejsca pracy. Projekt nie miał jednak w opinii badanej znamion innowacji społecznej, podobne działania realizowano bowiem w przeszłości.

5.1.3. Innowacje społeczne dotyczące problemu niskiej aktywności społecznej oraz słabej kondycji organizacji pozarządowych

Spośród lokalnych grup działania realizujących przedsięwzięcia ukierunkowane na rozwiązywanie problemów społecznych w ramach projektów własnych lub projektów współpracy dwie próbowały zminimalizować problem słabej kondycji organizacji pozarządowych. Projekty nie tyle odnosiły się do kwestii niskiej aktywności społecznej mieszkańców obszaru partnerstw, ile właśnie do specyfiki lokalnych organizacji pozarządowych, związanej z niewystarczającym poziomem kompetencji społecznych ich liderów.

Jak podkreślają Beata Charycka, Marta Gumkowska i Magdalena Arczewska (2020a, s. 16): „[...] lider lub liderka to nierzadko człowiek orkiestra: wskazuje cel, zarządza zespołem i finansami, reprezentuje organizację, nawiązuje współpracę i działa na pierwszym froncie”. Mając na uwadze to, iż w wiejskich organizacjach pozarządowych dominującym modelem zarządzania jest model liderski (Charycka, Gumkowska, Arczewska, 2020b, s. 10), to lider jest w nich zaangażowany w zdecydowaną większość podejmowanych działań, wyznacza wizję, strategię działania, decyduje o tym, z kim i jakie utrzymuje relacje społeczne, skąd i w jakim zakresie pozyskuje wsparcie – zarówno materialne, jak i niematerialne. Innymi słowy, to od jego kompetencji, umiejętności i wiedzy zależy funkcjonowanie organizacji. Zważywszy na fakt, iż organizacje pozarządowe (nie tylko wiejskie) zgłaszają problem z zachęceniem swoich członków do aktywnego działania, bardzo często brakuje osób, które lidera, zwłaszcza niewielkiej wiejskiej organizacji, mogłoby zastąpić lub chociażby wesprzeć w działaniach. Dla 48% wiejskich organizacji pozarządowych problemem jest brak następców dla

obecnych liderów (Charycka, Gumkowska, Arczewska, 2020b, s. 13). Jeśli lider doświadcza wypalenia, to zagraża to istnieniu organizacji. Przyczyn wypalenia może być wiele – od stresu związanego z niestabilnością przychodów, presji na efektywność, czyli na składanie wielu projektów, wniosków, by otrzymać choć jeden, po sprawy związane z często trudnymi kontaktami z tzw. otoczeniem organizacji, w tym z władzami samorządowymi i mieszkańcami. Dodatkowo liderzy wiejskich organizacji, zwłaszcza najmniejszych, nie mają szans na skorzystanie z pomocy płatnych pracowników – tych organizacji nie stać na ich zatrudnienie: 43% wiejskich NGOśów działa wyłącznie na podstawie pracy społecznej (Charycka, Gumkowska, Arczewska, 2020b, s. 14). Notabene cały polski sektor pozarządowy doświadcza problemów z zatrudnianiem płatnego personelu. Praca w nim nie cieszy się popularnością, jest niskopłatna – średnie zarobki w sektorze są mniejsze niż w różnego rodzaju przedsiębiorstwach, czasami wręcz poniżej płacy minimalnej i ulegają stagnacji (nieobecnej nawet w sektorze publicznym) (Charycka, Gumkowska, Arczewska, 2020a, s. 13). Do pracy w trzecim sektorze zniechęca również oferta zatrudnienia na umowy cywilno-prawne (potocznie zwane śmieciówkami).

Organizacje pozarządowe niepozyskujące środków finansowych na swoją działalność ze źródeł zewnętrznych (tj. innych niż składki członkowskie) nie inwestują również w rozwój swoich członków, pracowników, wolontariuszy (choć potrzebę udziału w różnych szkoleniach w 2018 roku zadeklarowało 83% organizacji). Żadnych działań na rzecz podniesienia ich wiedzy lub poprawy umiejętności nie podejmuje aż co trzecia z nich (Charycka, Gumkowska, 2019a, s. 34, 66). Problem ten jest szczególnie odczuwany w przypadku wiejskich organizacji pozarządowych, które mają najmniejsze budżety – przeciętnie 25 tys. zł rocznie (Charycka, Gumkowska, 2019a, s. 62). Preferencje szkoleniowe organizacji pozarządowych są zróżnicowane, choć od wielu lat związane przede wszystkim z pozyskiwaniem funduszy na działalność – taką preferencję zadeklarowało w 2018 roku 50% polskich NGOśów. W dalszej kolejności znalazły się takie tematy szkoleń, jak poszerzenie wiedzy dotyczącej specyficznej dziedziny działania organizacji (24% wskazań), budowanie wizerunku organizacji, promocja, współpraca z mediami (18% wskazań), finanse organizacji (18% wskazań), zagadnienia formalnoprawne związane z funkcjonowaniem organizacji pozarządowej (17% wskazań). Mniejszym zainteresowaniem organizacji w 2018 roku cieszyły się szkolenia ze współpracy z biznesem, z zarządzania ludźmi, pozyskiwania nowych wolontariuszy i organizowania ich pracy, działalności gospodarczej i odpłatnej, nowych technologii, budowania relacji z administracją publiczną, diagnozy potrzeb, monitoringu działań, planowania, ewaluacji czy znajomości języków obcych (Charycka, Gumkowska, 2019a, s. 66).

Wśród preferowanych tematów szkoleń nie znalazły się umiejętności interpersonalne. Przyczyn tego stanu rzeczy można upatrywać zarówno w przekonaniu, że ich poziom wśród członków/partnerów organizacji jest na tyle duży, że umożliwia funkcjonowanie organizacji, jak i w przyjmowanym *a priori* założeniu, że trudno

je nabyć, poszerzyć, zmodyfikować w trakcie jednego szkolenia czy nawet ich cyklu. Jak zauważa Kazimierz Czerwiński (2013, s. 128): „Wiele cech to sprawa pewnego talentu, swoistej »iskry bożej«, którą człowiek po prostu ma albo nie”.

Pierwszy z analizowanych projektów stanowił odpowiedź na problem niskich kompetencji społecznych osób zaangażowanych w aktywność organizacji pozarządowych. Wśród nich, co podkreśliła reprezentantka LGD, dominowały ochotnicze straże pożarne oraz młode koła gospodyń wiejskich, to jest organizacje powstałe stosunkowo niedawno, w związku z uchwaleniem (obowiązującej od listopada 2018 roku) ustawy o kołach gospodyń wiejskich. Umożliwia ona rejestrację koła w Krajowym Rejestrze Kół Gospodyń Wiejskich, prowadzonym przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, do czego z kolei zachęca możliwość ubiegania się o wsparcie na działalność statutową w wysokości od 3 do 5 tys. zł. Dla małych wiejskich organizacji jest to kwota znacząca. Jak zauważyła respondentka:

Koła gospodyń to organizacje przeważnie młode, powstałe w związku z nową ustawą, potrzebują dużo, dużo wsparcia edukacyjnego, doradczego, są zmotywowane do działania, ale są młode, więc tego doświadczenia brakuje, wiedzy brakuje. Te stowarzyszenia, które tu są, można by je w większości określić, że są to stowarzyszenia albo uśpione, albo akcyjne, ich działalność jest mocno ograniczona [...].

Potrzebę inwestowania w rozwój kompetencji społecznych liderów organizacji pozarządowych usytuowanych na obszarze partnerstwa badana tłumaczyła kluczową rolę tych osób w ich funkcjonowaniu. W jej opinii niewystarczające kompetencje społeczne skutkują problemami całej organizacji w komunikacji z mieszkańcami, ale również z przedstawicielami samorządu terytorialnego czy sponsorami i darczyńcami. Problemy mogą przerodzić się w konflikty społeczne zniechęcające liderów do działania, o czym mówiła w następujący sposób:

Jak ja mam 10 lat doświadczenia i przeszkolona jestem, no to mniej więcej wiem, jak podchodzić i pracować z mieszkańcami, to wiem, jak rozmawiać z ludźmi, choć nadal potrzebuję wsparcia, to nie koniec, a jak liderowi coś się wydaje – że wie, ale nie jest przeszkolony, to nie wie, jak rozmawiać z ludźmi, to ponoszą go emocje. Praca z ludźmi jest specyficzna, często się zdarza, że organizacja zaraz jest likwidowana, bo ludzie się rozchodzą, bo nie ma kompetentnego lidera i to wynika z braku kompetencji miękkich.

Respondentka zwróciła również uwagę na znaczenie kompetencji społecznych dla współpracy wiejskich organizacji pozarządowych z władzami lokalnymi, często bardzo trudnej ze względu na – szeroko opisywane w literaturze przedmiotu – postrzeganie liderów organizacji jako potencjalnych kontrkandydatów do takich urzędów jak wójt czy radny. Jak stwierdziła:

Liderzy społeczni są negatywnie postrzegani przez otoczenie, przez sektor publiczny są postrzegani jako zagrożenie. Jak to? Jakiś ktoś będzie się tu wtrącał, realizował jakieś działania społeczne? To zaraz będzie startował do rady albo na wójta, jest postrzegany jako konkurencja.

Omawiany projekt został podzielony na cztery etapy. Ich celem było podniesienie kompetencji beneficjentów ostatecznych, związanych z podejmowaniem adekwatnych do potrzeb odbiorców działań społecznych. W czasie realizowanych w jego ramach warsztatów wykorzystywano metodę dramy, w której zachęca się uczestników do wejścia w fikcyjne role społeczne, co pozwala im poczuć emocje każdego z uczestników jakiejś sytuacji, zrozumieć wybrany problem, poszukać jego rozwiązań. W tej metodzie improwizuje się, nie ma scenariusza spotkania, każde może być inne, nie ma też wyraźnego podziału uczestników na aktorów i widzów (Winiarek-Kołucka, 2016, s. 7). Zastosowanie tej metody w opinii respondentki miało znamiona innowacji organizacyjnej. Jak podkreśliła:

To jest coś nowego, tego wsparcia nie ma, różnego, samo przekazanie tej wiedzy to nowatorski sposób, stosujemy metodę dramy. Staramy się, żeby to nie były szablonowe oferty, szukamy nowych ofert dla tych grup, żeby to była nowa metoda przekazania wiedzy, czyli ta drama, żeby to byli fajni trenerzy.

Pomysł zorganizowania wyjazdowych warsztatów był efektem realizacji wcześniejszych działań, o czym rozmówczyni mówiła następująco:

Wnioski wyciągnęliśmy takie, że trzeba tych liderów zamknąć w autobusie i wywieźć, bo ci liderzy mają tak dużo zadań, że a to się spóźniają, a to muszą wyjść wcześniej, a to mają w międzyczasie wiele spraw do załatwienia. Próbuje różnych konstrukcji terminowych, żeby to było możliwe, i w weekend, bo mamy nauczycieli, bo oni nie mogą wziąć urlopu. Rekrutacja jest na dwa, trzy miesiące wcześniej, by ta osoba mogła wziąć urlop, zaangażować babcię, opiekunkę do dzieci, żeby mieli co jeść na kilka dni i wtedy mają spokojną głowę, nawet jak coś się wydarzy, to oni zdalnie nic nie zrobią.

Choć podobnych projektów na obszarze objętym wsparciem lokalnej grupy działania w przeszłości nie realizowano, to podejmowano działania zbliżone – ukierunkowane na podnoszenie kompetencji, umiejętności i wiedzy osób zaangażowanych w aktywność organizacji pozarządowych i grup niesformalizowanych działających na rzecz tzw. dobra wspólnego. Działania szkoleniowe realizowane w przeszłości od prowadzonych w ramach projektu odróżniały się formą organizacyjną (w tych pierwszych nie realizowano szkoleń wyjazdowych ani nie stosowano metody dramy) oraz tematyką (wcześniej przede wszystkim poszerzano wiedzę reprezentantów sektora społecznego na temat możliwości pozyskiwania środków na działalność w ramach osi 4 PROW 2007–2013: „To się zaczęło w zeszłym okresie programowania, choć nie na taką skalę. My mieliśmy szkołę lokalnych liderów, w ramach środków własnych marszałka”). W okresie wdrażania omawianego projektu lokalna grupa działania realizowała również inne przedsięwzięcia – szkolenia skierowane do tej samej grupy docelowej, ale obejmujące inny zakres zagadnień, to jest opracowywanie i realizację projektów społecznych, diagnozę środowiska lokalnego, projektowanie zmiany społecznej, tworzenie i realizację projektów animacyjnych.

Zdaniem respondentki realizowane w ramach omawianego projektu szkolenia odróżniają się od tych, które są oferowane wiejskim organizacjom pozarządowym z terenu partnerstwa przez inne podmioty. Jak stwierdziła:

Szkolenia na rynku dla organizacji to na pewno są: księgowość, kręcenie filmów, wypełnianie wniosków, konstruowanie projektów, wypełnianie sprawozdań zadań zleconych. To jest bardzo praktyczne i one są krótkie i stacjonarne i bardzo standardowe, wychodzi wykładowca czy trener i prowadzi wykład, czasami jest niewielki element warsztatu, ale rzadko. A tutaj problematyka to nowość, te kompetencje miękkie, po drugie sama forma jest szyta na miarę, są dwa terminy, wcześniej rekrutacja, współpraca z odpowiednim podmiotem od dramy, dobre praktyki, warsztatowe zajęcia. Forma jest mocno włączająca uczestników i mocno aktywizująca ich. Jest to innowacja na pewno.

Zdaniem respondentki projekt będzie kontynuowany w przyszłym okresie programowania:

My jesteśmy na początku drogi, dopiero nasze organizacje dostrzegły potencjał w liderach, że trzeba stawiać na liderów. Działamy, licząc na to, że będą efekty, że będą to stabilne organizacje, ale wsparcie będzie potrzebne dalej, chociażby ze względu na to, że liderzy są wymienni, trzeba przekazać komuś pałeczkę. Może inaczej będziemy wspierać, ale zawsze. Ci liderzy społeczni potrzebują wsparcia, to nie jest biznes. Jakbym sama miała jeszcze finansować szkolenia i edukację, to skąd na to wszystko brać? To finansowo jest ciężkie do udźwignięcia.

W kompetencje społeczne liderów wiejskich organizacji pozarządowych inwestowała również LGD z województwa wielkopolskiego. Projekt był skierowany do liderów lokalnych, zarówno członków organizacji pozarządowych, jak i sołtysów, liderów grup nieformalnych, członków komitetów rodzicielskich w miejscowych szkołach. Sam pomysł na niego był efektem obserwacji praktyk mających miejsce na obszarze Wielkopolski. Członkowie i pracownicy LGD zostali zaproszeni do udziału w podobnych szkoleniach, jednak ze względu na brak czasu nie mogli z nich skorzystać. Postanowili zatem stworzyć zbliżoną ofertę kierowaną do wszystkich osób zainteresowanych aktywnością społeczną na terenie partnerstwa i sprowadzić ekspertów, praktyków do siebie. Celem projektu było zwiększenie ich kompetencji związanych z animowaniem lokalnych społeczności i badaniem ich potrzeb. Nie sprowadzono ich do warsztatów z pisania projektów i pozyskiwania środków na działalność. Jak podkreśliła respondentka: „Bycie animatorem lokalnym to nie tylko pozyskiwanie środków”. Z jej relacji wynikało, iż w czasie szkoleń podejmowano następujące kwestie: „Jak być prawdziwym animatorem, jak współpracować z ludźmi, jak zachęcać do działania, jak tworzyć wspólną strategię, chodziło o to, że nic się nie robi w pojedynkę, na czym polega współpraca z ludźmi, jak nawiązywać kontakty, jak ze społecznością wiejską rozmawiać, takie podstawowe zasady bycia liderem, animatorem lokalnej społeczności”. Beneficjenci projektu (25 osób) uczestniczyli w cyklu pięciu szkoleń prowadzonych przez trenerów Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej oraz w wyjazdach studyjnych do wiosek tematycznych usytuowanych

na obszarze województwa dolnośląskiego. Jak stwierdziła badana: „Wioski tematyczne były odwiedzane, bo Wielkopolska jest uboga w wioski, by podsunąć im nowy pomysł na to, co mogą jeszcze zrobić, to nie były warsztaty zakładania wiosek, jak już się tworzy, ale chcieliśmy im pokazać, jak to funkcjonuje”.

Badana uznała projekt za innowację społeczną. W przeszłości na obszarze LGD nie wspierano liderów społecznych w takim zakresie, to jest nie inwestowano w ich szeroko rozumiane kompetencje społeczne przydatne w pracy ze społecznością lokalną. Co prawda lokalna grupa działania podejmowała wcześniej aktywność na rzecz wzmacniania kompetencji lokalnych liderów i osób, które chciały zaangażować się w większym zakresie w pracę społeczną na rzecz społeczności lokalnej, jednak były to wyłącznie szkolenia wyjazdowe, których celem było ukazanie dobrych praktyk aktywności organizacji pozarządowych.

To było innowacyjne, bo ja nie pamiętam czegoś takiego, żeby było, nie szkoliliśmy tak animatorów, wcześniej mieliśmy inne projekty, animatorzy, ludzie, którzy się ujawniali, mieli poznawać na przykładzie dobrych praktyk, jak to działa i było widać, że te osoby były chętne do dalszej współpracy z nami, do dalszego szkolenia, że potrzebują tej wiedzy, żeby nauczyć się jak współpracować, w naszym regionie było to działanie innowacyjne.

Projekt został zakończony, obecnie jest rozliczany. Zdaniem rozmówczyni przyniósł już konkretne efekty. Uczestnicy wykazali aktywność w aplikowaniu o środki, którymi dysponuje LGD w ramach operacji grantowych. Niektórym z nich udało się je pozyskać. Wzmocnieniu uległa aktywność społeczna nowych osób, w tym młodych, które dziś, jako przedstawiciele grup nieformalnych, ubiegają się o środki na działania społeczne. Badana była przekonana o potrzebie kontynuowania projektu. Jej zdaniem ich cykl mógł doprowadzić do usamodzielnienia małych wiejskich organizacji pozarządowych. Jak stwierdziła: „Nasze szkolenie jest po to, żeby ich zachęcać, nie jest to łatwe, ale możliwe do zrobienia i ja się cieszę z tego projektu, bo wyłoniła nam się spora grupa animatorów, osób, które chcą działać”. Reprezentantka LGD nie dostrzegała działań innych podmiotów z terenu partnerstwa, ukierunkowanych na zwiększenie kompetencji społecznych lokalnych liderów.

5.1.4. Innowacje społeczne dotyczące dezintegracji więzi społecznych, zaniku tożsamości zbiorowej

Jak zauważają Marek Szczepański i Anna Śliz (2018, s. 130), tożsamość kulturowa, podobnie jak regionalna i lokalna, są odmianami tożsamości zbiorowej, opartej na przeżywanej i zinternalizowanej tradycji, teraźniejszości i wspólnym dla grupy definiowaniu przyszłości. Tożsamość kulturowa jest „[...] formą tożsamości społecznej wspartą na rdzeniu kulturowym”, natomiast lokalna i regionalna odnoszą się do „[...] wyrażnie zdefiniowanego i delimitowanego terytorium,

regionu (miejsca), jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy nawet topograficznych. To elementy wyróżniające konkretny region spośród wszystkich innych” (Szczepański, Śliz, 2018, s. 131). Wymienione typy tożsamości nie są rozłączne, jako że – przyjmując perspektywę antropologiczną i etnograficzną – dla powstania tożsamości regionalnej/lokalnej istotna jest wspólna świadomość dziedzictwa kulturowego (Szczepański, Śliz, 2018, s. 132). Dziedzictwo kulturowe oddziałuje na system aksjonormatywny mieszkańców danego obszaru, ich poczucie „my”, które można odnieść do zbiorowości zamieszkującej małą ojczyznę, ojczyznę prywatną, gdyby przywołać klasyczne pojęcie autorstwa Stanisława Ossowskiego (1984), zbiorowości złożonej z jednostek, które zinternalizowały w toku socjalizacji i wychowania podobny system aksjologiczny identyfikujący ich (w ujęciu socjologicznym) z terytorium (Szczepański, Śliz, 2018, s. 131).

Jak donoszą badacze problematyki tożsamości zbiorowej, dla późnej nowoczesności (gdyby odwołać się do pojęcia autorstwa Anthony’ego Giddensa) czy ponowoczesności (gdyby przywołać pojęcie Zygmunta Baumana) znamienne są problemy jej zanikania. Przyczyn tego stanu rzeczy, jak zauważa Zbigniew Boksański, można upatrywać w transformacji podziału pracy, przemianach więzi społecznych, wysokim poziomie ruchliwości społecznej, wzrastającej złożoności i zróżnicowaniu struktur społecznych oraz ich nietrwałości generowanej dynamicznymi przemianami społecznymi. Odpowiada za to również globalizacja z przypisanym jej procesem uniwersalizacji kulturowej, wyłanianiem się wielokulturowych i pluralistycznych społeczeństw⁶ (Boksański, 2005, s. 50). Jak podkreśla Tadeusz Paleczny (2008, s. 74): „[...] wszystko to sprawia, że bardziej interesujące i ważniejsze dla tożsamości kulturowej jednostek staje się nie to, co je różni od członków innych grup, lecz to, co je łączy, upodabnia do siebie, co jest elementem wspólnym dziedzictwa i wpływa na ich postawy”.

W jaki sposób tożsamość zbiorową wzmacniały lokalne grupy działania i na czym polegały alternatywne praktyki ukierunkowane na realizację tego celu? Analizie poddano dwa projekty. Pierwszy realizowany był na obszarze cechującym się unikatową gwarą, strojami, architekturą oraz dziedzictwem kulinarnym. W tym przypadku wsparciem objęto edukatorów lokalnych – nauczycieli wychowania przedszkolnego oraz wczesnoszkolnego. Brali oni udział w seminariach i prelekcjach na temat lokalnej kultury i historii. Zostali przeszkoleni w zakresie prowadzenia lekcji dla najmłodszych dzieci (to jest w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym) na temat dziedzictwa kulturowego obszaru.

W celu przygotowania materiałów dydaktycznych LGD zaprosiła do współpracy etnologa, którego zadaniem było przygotowanie przewodnika metodycznego

6 Należy mieć na uwadze, iż globalizacja nie oznacza zaniku lokalności, oddziałują one bowiem na siebie, a proces globalizacji, jak podkreśla Andrzej Majer: „[...] usuwa w pewnej mierze lęk przed traumą globalizacji pojmowanej jako spiętrzona fala zmywająca rozumiałe różnice i wartości lokalnych kultur” (Majer, 2011, s. 41; zob. Starosta, 2000; 2001).

dla nauczycieli, kolorowanek i informacji z gotowymi scenariuszami lekcji, które nauczyciele mogą wykorzystać do pracy w czasie zajęć z zakresu edukacji regionalnej. Jak stwierdziła respondentka:

Mamy opracowane przez etnologa scenariusze lekcji regionalizmu w określonych tematach i one są udostępniane. Te osoby mogą zwrócić się do etnologa z pytaniami. Mamy pokazowy zestaw zabawek ludowych, mamy ptaszki, klepoki, lalki w strojach góralskich, to można od nas wypożyczyć i przeprowadzić zajęcia.

Celem projektu było budowanie tożsamości zbiorowej wśród najmłodszych mieszkańców obszaru. Jak podkreśliła respondentka:

Grupa docelowa to tylko małe dzieci, bo one najmniej wiedzą [...] Nasze dzieci najmłodsze nie wiedzą, że są góralami, a to, że nie mają strojów, to nie znaczy, że w ich żyłach nie płynie krew. Nie ma im kto przekazać tej wiedzy. Oni są z tego terenu i chcemy tę wiedzę, która jest od pokoleń, którą jeszcze się pamięta, bo wszystko zanika, przekazać dalej, choć w pewnym stopniu.

Lokalna grupa działania nie była jedyną organizacją podejmującą aktywność na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego obszaru. Respondentka wskazywała na duże zaangażowanie w tym zakresie zespołów muzycznych i tanecznych z terenu obszaru obejmowanego wsparciem przez lokalną grupę działania, ale też na sprofesjonalizowane organizacje pozarządowe. Wymieniła jedną z nich, bardzo znaną ze względu na samych założycieli, obejmującą wsparciem dzieci i młodzież z tego regionu głównie w zakresie edukacji muzycznej – od gry na różnych instrumentach, po naukę śpiewu. Jak zauważyła badana, o przyznaniu projektowi statusu innowacji społecznej decydował jego zakres, to on stanowił o jego alternatywności w skali obszaru obejmowanego wsparciem przez lokalną grupę działania.

Projekt będzie kontynuowany. Jego efektem mierzalnym są opracowane scenariusze lekcji i liczba przeszkolonych nauczycieli, trudno wskazać jednak efekty odnoszące się do samego wzmacniania tożsamości zbiorowej. Te mogą być osiągnięte dopiero w dłuższym okresie.

Spośród lokalnych grup działania, z których przedstawicielami przeprowadziłam wywiad swobodny, jeszcze jedna realizowała projekt, którego celem było wzmacnianie tożsamości zbiorowej. W każdym roku okresu programowania jedna z gmin należących do partnerstwa organizowała jednodniowe targi – imprezę plenerową, w czasie której gminy wchodzące w skład partnerstwa wystawiały swoje stoiska i prezentowały najcenniejsze zasoby. Targom w każdym roku towarzyszył jeden motyw przewodni związany ze specyfiką gminy. Dla przykładu na obszarze jednej z gmin usytuowany był średniowieczny obiekt, w związku z czym motywem uczyniono średniowiecze – stąd wśród atrakcji targów znalazło się miasto rycerskie, gdzie prezentowano stroje i tradycje epoki. W targach uczestniczyli przedstawiciele władz lokalnych każdej z gmin wchodzących w skład partnerstwa, organizacji pozarządowych oraz mieszkańcy.

W opinii respondentki efektem działań podejmowanych już od zeszłego okresu programowania jest większe zintegrowanie mieszkańców obszaru, jego władz, powstanie poczucia „my”, co przekłada się na współpracę między gminami i wymianę doświadczeń między nimi. Jak stwierdziła: „Choć problem jest bardzo złożony, to po tylu latach można zauważyć ogromną poprawę”. W przyszłości zapewne będzie kontynuowany, co będzie wynikało z – jak to określiła rozmówczyni – „[...] nadrzędnych przepisów, podczas pisania strategii to będzie wymagane, że dalej będzie integracja, to będzie konieczne”. Innymi słowy, w jej opinii procesowość projektu, który – jak twierdzi – nie nosi znamion innowacji społecznej, wynika nie tylko z potrzeb obszaru partnerstwa, ale również z konieczności realizacji zasad związanych z działaniami LGD w przyszłym okresie programowania.

5.2. Specyfika innowacji społecznych wdrażanych przez lokalne grupy działania

Doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej miało 41,95% lokalnych grup działania. Pośród nich aż 82,19% współpracowało w tym zakresie z innymi organizacjami i instytucjami.

Tabela 5.2. Wdrażanie innowacji społecznych przez LGD

		n	Proc.
Wdrażanie innowacji społecznej	Nie	101	58,05
	Tak	73	41,95
	Ogółem	174	100,00
Współpraca przy wdrażaniu innowacji społecznej	Nie	13	17,81
	Tak	60	82,19
	Ogółem	73	100,00

Źródło: opracowanie własne.

Tę współpracę podejmowano maksymalnie z czterema podmiotami reprezentującymi od jednego do trzech sektorów – publiczny, społeczny oraz sektor ekonomii społecznej.

Tabela 5.3. Statystyki opisowe liczby podmiotów, z którymi LGD podejmowały współpracę przy wdrażaniu innowacji społecznych oraz liczba reprezentowanych przez nich sektorów

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
Liczba podmiotów, z którymi podejmowano współpracę przy wdrażaniu innowacji społecznych	73	1,63	2,00	1,09	0,32	0,06	0,00	4,00
Liczba sektorów, do których należały podmioty, z którymi podejmowano współpracę przy wdrażaniu innowacji społecznych	73	1,45	2,00	0,88	-0,29	-0,74	0,00	3,00

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

Odsetek LGD mających doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej okazał się zaskakujący w kontekście oczekiwań związanych z realizacją przez nie zasady innowacyjności. Ta ma jednak wiele znaczeń, to jest wiąże się z wdrażaniem różnego typu innowacji, nie tylko społecznych, czego zresztą dowodzi analiza treści lokalnych strategii rozwoju przyjętych przez LGD na okres programowania 2014–2020 (Zajda, 2021a).

Fakt, iż doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej cechowało 41,95% badanych podmiotów, można tłumaczyć po pierwsze cechą innowacji społecznych, są to bowiem działania nietypowe w skali całego partnerstwa, a po drugie zobligowaniem LGD do inwentaryzacji problemów społecznych mieszkańców obszaru obejmowanego wsparciem (przynajmniej raz w danym okresie programowania). Ich dobra znajomość mogła skutkować większą ostrożnością w określaniu podejmowanych działań mianem innowacji społecznych (zwłaszcza przy jasnej operacjonalizacji tego terminu).

Poddane analizie lokalne grupy działania wdrażały innowacje społeczne w ramach trzech obszarów tematycznych. Pierwszy dotyczył bezrobocia, jego przyczyn i konsekwencji. Tutaj tworzone produkty i usługi w celu rozwoju ekonomii społecznej nieznannej wcześniej mieszkańcom partnerstwa. Wdrażane praktyki rozwiązywania problemu bezrobocia stanowiły alternatywę nie tyle dla już podejmowanych w tym obszarze działań, ile dla ich braku. Lokalnym grupom działania przyświecało założenie, iż rozwój ekonomii społecznej może przyczynić się do minimalizacji problemu bezrobocia mieszkańców wsi, których aktywizacja zawodowa najczęściej dokonuje się poprzez zatrudnienie w jakiejś instytucji czy organizacji lub poprzez tworzenie własnej działalności gospodarczej ukierunkowanej na generowanie zysku finansowego. Ekonomia społeczna uzupełnia te dwie zrutyinizowane formy aktywizacji zawodowej.

Na rzecz minimalizacji problemu bezrobocia mieszkańców obszaru partnerstwa wdrażano również innowację, której celem był rozwój ich przedsiębiorczości. Jej nietypowość polegała, po pierwsze, na utworzeniu centrum wsparcia, czyli produktu i powiązanych z nim usług ukierunkowanych na pomoc już działającym przedsiębiorcom. Po drugie, zrutyinizowaną praktykę aktywizacji zawodowej z wykorzystaniem pośrednictwa pracy uzupełniono o praktykę wsparcia zakładania działalności gospodarczych.

Drugi obszar problemów społecznych, na rzecz minimalizacji których wdrażano innowacje społeczne, dotyczył słabej kondycji organizacji pozarządowych, co przez osoby badane zostało bardzo wyraźnie powiązane z niskim poziomem kompetencji społecznych ich liderów. W tych przypadkach zrealizowane usługi pod postacią szkoleń i wyjazdów studyjnych dla lokalnych społeczników stanowiły alternatywę dla rzeczywistości, w której brakowało takiego wsparcia dla organizacji pozarządowych.

Jedna lokalna grupa działania wdrożyła innowację, której celem było przeciwdziałanie zanikowi tożsamości kulturowej obszaru. Mając świadomość działań podejmowanych w tym zakresie przez inne podmioty, odnosiła się do nich nie tyle krytycznie, negując ich wartość, ile próbując wypełnić zidentyfikowaną przez siebie lukę, uzupełniając praktykę oddziaływania na tożsamość zbiorową mieszkańców obszaru poprzez wspieranie ich uczestnictwa w zespołach tanecznych i muzycznych o zinstytucjonalizowane kształcenie dzieci w zakresie dziedzictwa kulturowego. Żaden z analizowanych projektów nie dotyczył problemu zagospodarowania czasu wolnego.

Wszystkie innowacje miały charakter procesowy i były realizowane we współpracy z innymi podmiotami. Badani mieli pełną świadomość konieczności długofalowego oddziaływania na problemy społeczne, w celu zniwelowania których te innowacje były wdrażane. W związku z powyższym nawet jeśli wdrożony czy wciąż wdrażany projekt miał ramy czasowe, to w świetle ich deklaracji podjęte działania w jakiejś formie będą kontynuowane. Trudno zatem jednoznacznie ocenić efektywność oddziaływania wdrożonych innowacji społecznych na minimalizację problemów społecznych. Można to oczywiście zrobić w odniesieniu do sytuacji beneficjentów ostatecznych wsparcia, to jest na przykład ocenić wzrost ich wiedzy na temat ekonomii społecznej, różnych aspektów prowadzenia działalności gospodarczej czy zasobów dziedzictwa kulturowego obszaru. Niemniej jednak jest to tylko część ewaluacji tych praktyk, które mają potencjał, by w dużo większym zakresie oddziaływać na mieszkańców obszarów partnerstw. Potencjał lokalnych grup działania, związany z zasobami, którymi dysponują, może sprawić, iż te innowacje nie będą innowacjami zanikającymi po zakończeniu projektu, nieoddziałującymi na praktyki rozwiązywania problemów społecznych. Mogą stanowić istotne uzupełnienie dla zrutyinizowanych praktyk w tym zakresie, ale wydaje się, że aby móc ocenić, czy tak się rzeczywiście stanie, potrzeba co najmniej jeszcze jednego okresu programowania.

5.3. Cechy lokalnych grup działania jako potencjał wspierający innowacje społeczne

Lokalne grupy działania zajmują szczególne miejsce wśród wiejskich organizacji aktywnych w zakresie rozwiązywania problemów społecznych. Dysponują bardzo dużymi zasobami finansowymi, pozwalającymi im na realizację projektów minimalizujących te problemy. Cechują się wysokim poziomem zasobów kapitału ludzkiego – członkowie zarządu oraz osoby zatrudnione w tzw. biurach podnoszą swoje kwalifikacje, wiedzę i umiejętności w zakresie szeroko rozumianego rozwoju obszarów wiejskich, dodatkowo uczestniczą w różnego rodzaju sieciach współpracy. Grupy, w strategiach przyświecających ich działaniu, inwentaryzują zasoby partnerstwa, analizują jego mocne i słabe strony, szanse i zagrożenia dla jego rozwoju. Skupiają uwagę na problemach społecznych mieszkańców tego obszaru, zwłaszcza że w okresie programowania 2014–2020 zostały zobligowane do objęcia wsparciem tzw. grup defaworyzowanych na rynku pracy.

Tabela 5.4. Porównanie LGD, które wdrażały innowację społeczną i które jej nie wdrażały

	Wdrażanie innowacji społecznych		Istotność różnic				
	Nie <i>n</i> = 101	Tak <i>n</i> = 73					
	Średnia ranga	Średnia ranga	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>Z_{popr.}</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
Współpraca LGD z podmiotami z obszaru partnerstwa innymi niż NGOsy nowego typu (IW)	79,92	97,99	2921,00	-2,33	-2,44	0,015	-0,18
Współpraca LGD z NGOsamii nowego typu z obszaru partnerstwa (IWNGOs)	83,61	92,88	3293,50	-1,20	-1,26	0,209	-0,10
Współpraca LGD z NGOsamii różnego typu spoza obszaru partnerstwa (IWNGOsE)	85,64	90,08	3498,50	-0,57	-0,68	0,497	-0,05
Współpraca LGD z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (IWIPE)	83,29	93,32	3261,50	-1,29	-1,37	0,171	-0,10
Włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania ich problemów (IWM)	78,83	99,50	2810,50	-2,67	-3,07	0,002	-0,23

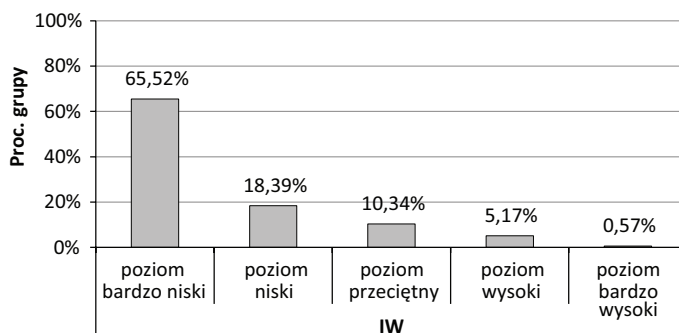
n – liczebność; *U* – statystyka testu *U* Manna-Whitney’a; *Z_{popr.}* – statystyka *Z* skorygowana ze względu na rangi wiązane; *p* – istotność testu; *r* – wielkość efektu Cohena obliczona na podstawie wartości *Z_{popr.}*.

Źródło: opracowanie własne.

Organizacje, które wdrażały innowację społeczną od tych, które takich doświadczeń nie miały, odróżniały dwie zmienne: po pierwsze – współpraca z takimi podmiotami, jak KGW, OSP, spółdzielnie socjalne, po drugie – włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych. Były to więc inne zmienne niż te, które odróżniały organizacje pozarządowe mające doświadczenia we wdrażaniu tej innowacji od tych, które ich nie miały. W ich przypadku do zmiennych różnicujących te dwie zbiorowości należały różne formy współpracy NGOśów z podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi, ale już nie należało włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych.

Poszukując uzasadnienia dla rezultatów badania, można odwołać się do specyfiki tradycyjnych wiejskich organizacji pozarządowych. Ich zakorzenienie w lokalnych społecznościach, obecność na wsi od pokoleń najczęściej wiąże się z posiadaniem sieci kontaktów, które pozwalają dotrzeć nie tylko do liderów społecznych (których te organizacje same zrzeszają), ale i do mieszkańców, którym te organizacje są bardzo dobrze znane. Innymi słowy, nawiązanie współpracy przez LGD z KGW i OSP⁷ zwiększa szanse na dotarcie do grup docelowych wsparcia, to jest do mieszkańców doświadczających problemów społecznych, które za pomocą wdrożonej innowacji mają zostać zminimalizowane. Najwyraźniej LGD, poszukując organizacji, z którymi mogłyby podjąć współpracę, mają na uwadze zasoby inne niż finansowe, których po prostu (w porównaniu do typowych wiejskich organizacji pozarządowych) im nie brakuje, a nawet jeśli, to pozostające w ich dyspozycji kapitały ludzki i społeczny mogą zostać użyte do ich pozyskania. Rezultaty badań wskazują przy tym, iż nawet sporadyczne podejmowanie przez LGD współpracy z organizacjami tradycyjnymi i spółdzielniami socjalnymi mogło zapoczątkować pozyskaniem zasobów ważnych dla wdrażania innowacji społecznych. Bardzo niski odsetek badanych LGD cechował się bowiem wysokim i bardzo wysokim poziomem współpracy z tego rodzaju podmiotami – zaledwie 5,74% (poziom przeciętny tej współpracy charakteryzował 10,34% tych podmiotów, a niski 18,39%) (rysunek 5.1). Współpracę najchętniej podejmowano przy tym z kołami gospodyń wiejskich, które (co zostało zauważone w analizie studiów przypadku) są organizacjami wspieranymi przez LGD (tabela 5.5).

7 Dla przypomnienia: w projekcie badawczym, którego wybrane rezultaty prezentuję w niniejszej monografii, podmioty usytuowane na obszarze gmin i partnerstw terytorialnych podzieliłam na trzy zbiory: 1) organizacje pozarządowe nowego typu (to jest inne niż KGW i OSP), 2) instytucje publiczne oraz 3) inne podmioty (w skład których weszły KGW, OSP, spółdzielnie socjalne oraz LGD). Analizując wdrażanie innowacji społecznych przez LGD, nie badałam ich poziomu współpracy z instytucjami publicznymi z terenu partnerstwa, a z trzeciego zbioru wyłączałam LGD, jako że na terenie partnerstwa jest obecna tylko jedna LGD. W tym zbiorze znajdowały się również spółdzielnie socjalne.

Rysunek 5.1. Poziom współpracy LGD z podmiotami z obszaru partnerstwa (IW)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5.5. Statystyki opisowe liczby podmiotów z terenu partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

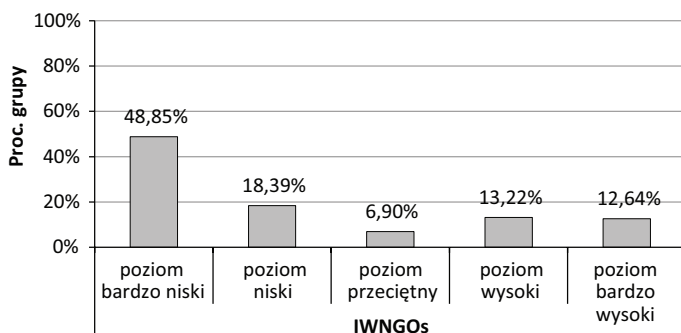
Forma współpracy	Podmiot lokalny	n	M	SD	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	KGW	174	0,48	1,22	0,00	5,00
	OSP	174	0,47	1,24	0,00	7,00
	S.SOC	174	0,01	0,11	0,00	1,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	KGW	174	3,14	6,10	0,00	30,00
	OSP	174	1,68	3,75	0,00	21,00
	S.SOC	174	0,16	0,52	0,00	3,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	KGW	174	2,17	5,20	0,00	30,00
	OSP	174	1,31	3,22	0,00	20,00
	S.SOC	174	0,11	0,45	0,00	3,00

n – liczebność; M – średnia; SD – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; KGW – koła gospodyń wiejskich; OSP – ochotnicze straże pożarne; S.SOC – spółdzielnie socjalne.

Źródło: opracowanie własne.

Mimo iż poziom współpracy LGD z NGO-sami z terenu partnerstwa był wyższy (w porównaniu do poziomu ich współpracy z KGW, OSP i spółdzielniami socjalnymi), to jest poziom wysoki i bardzo wysoki cechował 25,86% badanych LGD, a poziom przeciętny 6,9% (rysunek 5.2), to w świetle rezultatów badań współpraca z NGO-sami nowego typu nie odróżniała lokalnych grup działania mających doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznych od tych, które go nie mają. Warto dodać, iż jeśli podejmowano współpracę, to najczęściej w zakresie realizacji projektów, bez uczestnictwa LGD w ich tworzeniu (tabela 5.6). Jest to rezultat dość zaskakujący i wymagający pogłębienia w kolejnych badaniach. Być może ma związek ze specyfiką projektów, w ramach których współpracowano – mogły to być projekty organizacji pozarządowych z terenu partnerstwa, finansowane za pośrednictwem LGD, które im patronowały, pomagając

w merytorycznym wykonaniu i finansowym rozliczeniu (co jest znamienne dla projektów grantowych). Rzadsza była współpraca LGD z NGO-sami, uwzględniająca również wspólne tworzenie projektu, choć w tym przypadku trudno przesądzać o jej faktycznej formule, o tym, jak w rzeczywistości wyglądała i czy aby nie polegała na przyjmowaniu przez organizacje pozarządowe pomysłów przedstawicieli lokalnych grup działania i traktowania ich jako własne po to, by pozyskać środki na działalność. Jak zauważa bowiem Marek Furmankiewicz (2013), problemem współpracy LGD i organizacji pozarządowych jest brak partnerskich relacji, wynikający między innymi ze zdominowania tych drugich przez władze samorządowe. W takiej sytuacji organizacjom pozarządowym łatwiej ulegać sugestiom podmiotu, który jest postrzegany jako silnie powiązany z władzami lokalnymi – włodarzami lokalnych funduszy rozwojowych – w imię zachowania z nimi dobrych, a przynajmniej poprawnych relacji społecznych, zwłaszcza gdy liczba źródeł finansowania działań organizacji jest dość ograniczona.

Rysunek 5.2. Poziom współpracy LGD z NGO-sami (IWNGOs)

Źródło: opracowanie własne.

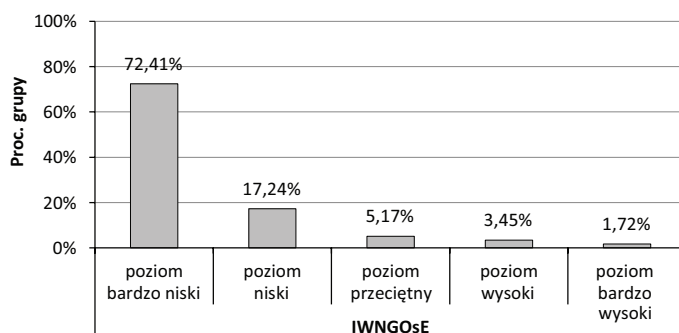
Tabela 5.6. Statystyki opisowe liczby NGO-sów z obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	Podmiot lokalny	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	Inne NGO-sy	174	1,40	2,48	0,00	10,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	Inne NGO-sy	174	2,87	5,49	0,00	35,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	Inne NGO-sy	174	2,01	3,73	0,00	17,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maximum; inne NGO-sy – organizacje pozarządowe inne niż KGW i OSP.

Źródło: opracowanie własne.

W świetle rezultatów badań poziom współpracy lokalnych grup działania z organizacjami pozarządowymi różnego typu usytuowanymi poza obszarem partnerstwa w przypadku 89,65% badanych podmiotów był niski albo bardzo niski (rysunek 5.3). Innymi słowy, rzadko kiedy organizacje te nawiązywały bliskie relacje z NGO-sami spoza obszaru obejmowanego wsparciem, koncentrując się na relacjach z tymi, z którymi (niejako trochę z obowiązku) współpracę powinny podejmować. Najczęściej podejmowano ją w zakresie wspólnej realizacji działań i projektów, ale bez uczestnictwa LGD w ich tworzeniu, natomiast najrzadziej w zakresie współpracy zarówno przy realizacji konkretnych projektów, jak i przy ich tworzeniu (tabela 5.7).

Rysunek 5.3. Poziom współpracy LGD z organizacjami pozarządowymi spoza obszaru partnerstwa (IWNGOsE)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5.7. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych spoza obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	174	0,35	0,83	0,00	3,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	174	0,44	0,93	0,00	3,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	174	0,30	0,75	0,00	3,00

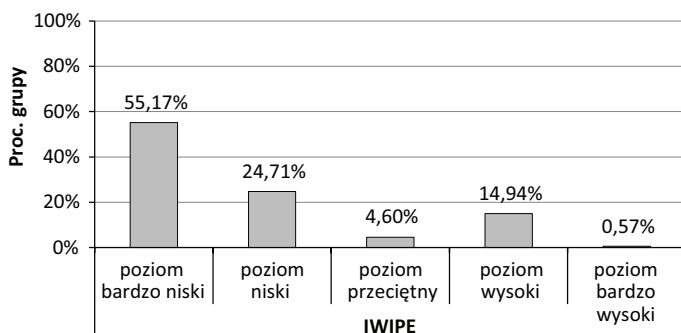
n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie LGD rzadko podejmowały współpracę z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa. Ponad trzy czwarte z nich cechowało się bardzo niskim i niskim jej poziomem (rysunek 5.4). Jeśli współpraca ta była podejmowana, to najczęściej (tak jak w przypadku współpracy LGD z NGO-sami spoza obszaru partnerstwa) w zakresie wspólnej realizacji działań i projektów, ale bez

uczestnictwa LGD w ich tworzeniu, najrzadziej w zakresie współpracy zarówno przy realizacji konkretnych projektów, jak i przy ich tworzeniu (tabela 5.8).

Tak więc lokalne grupy działania nawiązywały relacje z podmiotami spoza obszaru partnerstwa, przede wszystkim wymieniając z nimi różnego rodzaju informacje. Współpraca z zewnętrznymi organizacjami pozarządowymi mogła, po pierwsze, być inspirowana przez sprofesjonalizowane NGOsy, prowadzące działalność ogólnopolską – w tym przypadku LGD mogły pełnić funkcję ich realizatorów na obszarze obejmowanym przez siebie wsparciem. Po drugie, mogły pojawiać się wtedy, kiedy instytucja publiczna zapraszała LGD do współpracy, przydzielając im zadania do realizacji i zasoby odpowiednie do tego, by je wykonać.

Rysunek 5.4. Poziom współpracy LGD z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (IWIPE)

Źródło: opracowanie własne.

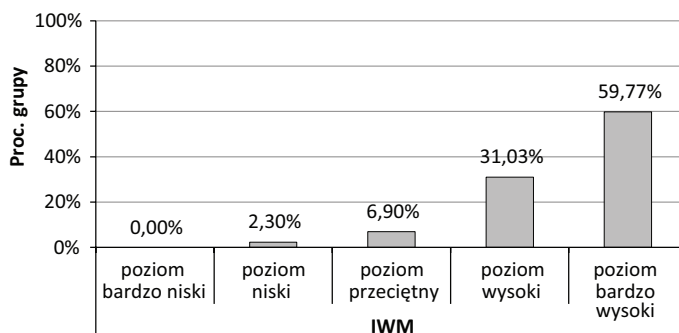
Tabela 5.8. Statystyki opisowe liczby instytucji publicznych spoza obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	174	0,55	0,76	0,00	2,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	174	0,80	1,00	0,00	3,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	174	0,42	0,62	0,00	3,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/ maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

Drugą zmienną odróżniającą lokalne grupy działania mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie mają, było włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych. Ta zależność jest dość zaskakująca i wymaga dalszych pogłębionych badań. Lokalne grupy działania wyróżniał bowiem wysoki poziom włączania mieszkańców w podejmowane działania (rysunek 5.5).

Rysunek 5.5. Poziom włączania mieszkańców partnerstwa w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów (IWM)

Źródło: opracowanie własne.

Fakt ten nie dziwi, mając na uwadze założenia podejścia LEADER, a obecnie Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność oraz związane z tym obowiązki nakładane na lokalne grupy działania chociażby przez urzędy marszałkowskie. Wystarczy wspomnieć, iż opracowywane przez nie strategie rozwoju nie mogły być pozytywnie ocenione bez udokumentowania włączenia mieszkańców obszaru partnerstwa w proces ich tworzenia, a więc diagnozowania problemów społecznych oraz nakreślania celów związanych z ich rozwiązywaniem. Wszelkie działania podejmowane przez te podmioty powinny być poddawane ocenie, również przez ich odbiorców, a na wielu stronach internetowych lokalne grupy działania wręcz zachęcają mieszkańców do systematycznego zgłaszania swoich postulatów i pomysłów. Sposób komunikacji LGD z mieszkańcami szczegółowo określa zresztą tzw. plan komunikacji. W założeniu powinien on uwzględniać różnorodne sposoby pozyskiwania informacji zwrotnej od mieszkańców. Wśród nich mogą znaleźć się badania satysfakcji ze zrealizowanych przedsięwzięć, kampanie informacyjne, konferencje, szkolenia, seminaria, warsztaty tematyczne. Organizacje te mogą publikować artykuły w prasie, wydawać biuletyny, opłacać audycje radiowe, zakładać konta w różnego rodzaju mediach społecznościowych (Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2015, s. 59–60). Zważywszy na fakt, iż wśród badanych LGD nie było podmiotów, które cechowałyby się bardzo niskim poziomem włączania mieszkańców w swoje działania, a poziom niski charakteryzował zaledwie 2,3% badanych organizacji, znaczący dla wdrażania przez nie innowacji społecznych mógł być nie tyle sam fakt włączania mieszkańców w działania na ich rzecz, ile jego formy. Czym innym jest bowiem włączanie mieszkańców w praktyki działania na etapie ich tworzenia pod postacią zaproszenia ich do wypełniania ankiet rozdawanych lub (co jest spotykane najczęściej) zamieszczanych na stronie LGD, a czym innym organizowanie warsztatów, w czasie których te pomysły mogą być wypracowywane. Dodatkowo włączenie mieszkańców obszaru partnerstwa w proces tworzenia praktyki działania nie musi być powiązane z angażowaniem ich

w jej monitoring i ewaluację. One również mogą przybierać bardzo różne formy, których w mojej opinii nie oddadzą materiały zastane (często tworzone z myślą o tym, by wykazać sukces przedsięwzięcia) ani nawet same wywiady pogłębione z przedstawicielami LGD. Z pomocą w rozpoznaniu specyfiki włączania mieszkańców w działania realizowane na ich rzecz może przyjść natomiast technika obserwacji uczestniczącej, pozwalająca odszukać te cechy włączania mieszkańców, które rzeczywiście różnicują lokalne grupy działania i mogą wpływać na to, że jedne z nich będą wdrażać innowacje społeczne, a inne nie. Poznanie faktycznych, a nie deklarowanych obliczy włączania przez LGD mieszkańców obszaru partnerstwa w działania, których celem jest minimalizowanie dotyczących ich problemów społecznych, wymaga zatem zastosowania jakościowych technik badawczych i zakorzenienia badacza w specyfice funkcjonowania danej lokalnej grupy działania.

Pozyskane dane pozwoliły udzielić odpowiedzi na pytanie dotyczące cech, które odróżniały lokalne grupy działania mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie mają. Należały do nich podejmowanie współpracy z organizacjami tradycyjnymi – KGW i OSP oraz ze spółdzielniami socjalnymi. Najwyraźniej to jej efektem było pozyskanie zasobów, które mogły być potrzebne do wdrożenia innowacji społecznej. Nie były to zasoby finansowe, a raczej zasoby kapitału społecznego w postaci sieci relacji z mieszkańcami. Mogły to być również zasoby kapitału ludzkiego pozostające w dyspozycji spółdzielni socjalnych, których (co podkreśliłam w części teoretycznej monografii) nie należy utożsamiać tylko z podmiotami tworzonymi przez osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. Ich założyciele mogą bowiem cechować się wyższym wykształceniem oraz wieloma przydatnymi kompetencjami i umiejętnościami pozwalającymi na wdrażanie nietypowych praktyk działania pod auspicjami spółdzielni socjalnej – podmiotu mającego pewne przywileje obce komercyjnym działalnościom gospodarczym i etos pracy, który może przyciągać młodych, wykształconych, którym bliska jest idea spółdzielczości. Znaczące dla wdrażania innowacji społecznych przez lokalne grupy działania było również włączanie mieszkańców w działania na rzecz dotyczących ich problemów. Specyfika tej relacji wymaga jednak pogłębionych badań z użyciem innych technik badawczych.

Zakończenie

Problematyka wdrażania innowacji społecznych w Polsce jest podejmowana rzadko, zwłaszcza w kontekście rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców wsi. Zdarza się, że publikacje powielają sformułowania nieostre, mieszając cechy różnego typu innowacji. Przegląd bardzo bogatej, głównie anglojęzycznej literatury przedmiotu stał się podstawą do wypracowania w ramach projektu badawczego, którego wybrane rezultaty zaprezentowałam w monografii, autorskiej definicji innowacji społecznych i jej operacjonalizacji w sytuacji, kiedy przykładów badań odnoszących się do specyfiki polskiej wsi brakowało. Zmierzenie się z tą problematyką było skomplikowane, ponieważ innowacje te (wbrew pozorom) są trudne do uchwycenia, jako że często szybko znikają, również z pamięci organizacyjnej instytucji i organizacji. Taco Brandsen i współautorzy (2016b) w jednym ze swoich artykułów piszą o dobrych, złych i okropnych cechach innowacji społecznych (*the good, the bad and the ugly in social innovation*). Wszystkie one znalazły odzwierciedlenie w przeprowadzonych przeze mnie badaniach. Ich wdrażanie powiązałam z pożądaną (przynajmniej przez podmioty je wdrażające) zmianą społeczną w obszarze rozwiązywania problemów społecznych (co oddaje znaczenie określenia *the good in social innovation*). Następnie zwróciłam uwagę na problem ich krótkotrwałości, barier upowszechniania i dyfuzji (*the bad in social innovation*). Wskazałam również na trudności w definiowaniu i operacjonalizacji tego terminu i ich konsekwencje w postaci chociażby jego banalizacji i traktowania go w kategoriach *buzzword* – popularnego sloganu (*the ugly in social innovation*).

Przedmiotem moich rozważań była aktywność na rzecz wdrażania innowacji społecznych dwóch zupełnie odmiennych typów podmiotów zaangażowanych w rozwiązywanie problemów społecznych mieszkańców wsi, to jest organizacji pozarządowych z gmin wiejskich oraz lokalnych grup działania, obejmujących te gminy swoim wsparciem. Podmioty te można uznać za stosunkowo nowych aktorów zmiany społecznej. Wykorzystując różne metody i techniki badawcze, dążyłam do ukazania specyfiki wdrażanych przez nie innowacji społecznych, zwracając uwagę na ich cechy wspólne oraz różnice, a tym samym podejmując refleksję nad ich kondycją na przełomie drugiej i trzeciej dekady XXI wieku. Przyjęłam

założenie, iż refleksyjność ich członków i partnerów znajduje odzwierciedlenie w podejmowanych działaniach, które w świetle przyjętego modelu procesu wdrażania innowacji społecznych powielają typowe, powszechne praktyki rozwiązywania problemów społecznych albo wprowadzają jakąś alternatywę w stosunku do nich. Specyfika gmin wiejskich dała przy tym podstawę, by sądzić, iż zarówno lokalnym grupom działania, jak i organizacjom pozarządowym te zrutynizowane praktyki są dobrze znane. Lokalne grupy działania były i są zobligowane w każdym okresie programowania do inwentaryzacji tych praktyk i projektowania pomysłów na swoją działalność w odniesieniu do nich. Wiedza organizacji pozarządowych na temat tych zrutynizowanych praktyk wynika chociażby z niewielkiego nasycenia gmin wiejskich organizacjami pozarządowymi i instytucjami publicznymi aktywnymi w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych. Przyjęcie założenia o tym, iż innowacje społeczne są efektem wzajemnego oddziaływania podmiotów społecznych oraz społecznej struktury, sprawiło, że dążyłam do poznania kontekstu ich wdrażania.

Celem analizy było – po pierwsze – określenie specyfiki innowacji społecznych wdrażanych w gminach wiejskich przez organizacje pozarządowe oraz lokalne grupy działania (które te gminy obejmowały swoim wsparciem).

Wiejskie NGOsy wdrażały produktowe oraz procesowe innowacje społeczne, choć te drugie rzadziej. Tworzone praktyki rozwiązywania lokalnych problemów społecznych stanowiły alternatywę nie tyle dla nieefektywnych, obecnych tam praktyk działania w zakresie ich rozwiązywania, ile dla ich braku. Wdrażanie innowacji społecznych odbywało się bardzo często przy wykorzystaniu niewielkich środków finansowych i zasobów pracy społecznej członków stowarzyszeń, przede wszystkim ich liderów. Ich realizację wspierała współpraca organizacji z podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi. Wdrażane przez wiejskie NGOsy innowacje społeczne analizowane w ramach studiów przypadku reprezentowały przede wszystkim *bottom-linked social innovations*. Nie oznacza to, iż na polskiej wsi nie pojawiają się innowacje szybko znikające, o znikomym potencjale oddziaływania na lokalne praktyki rozwiązywania problemów społecznych – wręcz przeciwnie, to one zdają się dominować. W badaniach jakościowych trudno jednak do nich dotrzeć, jako że szybko znikają z pamięci organizacyjnej samych NGOsów lub stanowią taki rodzaj doświadczenia, którym ich liderzy po prostu nie chcą się dzielić. Co warto podkreślić, nie tylko tego rodzaju innowacje nie ulegają dyfuzji. Problem z ich upowszechnieniem jest znamieny dla każdego rodzaju innowacji wdrażanych przez wiejskie NGOsy, również tych, które są realizowane we współpracy z innymi podmiotami. Ograniczeniem dla dyfuzji lokalnych innowacji społecznych jest nie tylko kontekst ich wdrażania, który czasami jest na tyle specyficzny, iż trudno go odtworzyć w innej jednostce terytorialnej, ale również brak czy też bardzo ograniczona aktywność podmiotów je wdrażających na rzecz ich upowszechnienia. Bywa, że jest to rzeczywiście trudne, zwłaszcza w przypadku innowacji procesowych. Takich jednak nie brakuje na polskiej wsi (o czym świadczyły między innymi przykłady

wolontariatu młodzieży w domu pomocy społecznej czy projektu usamodzielnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną, oddziałującego na zmianę postaw społecznych wobec nich) i to innowacje procesowe mogą mieć znaczący potencjał w zakresie nie tyle zmiany, ile uzupełnienia lokalnych praktyk rozwiązywania problemów społecznych, tworzenia systemu równoległego do dominującego.

Innowacje społeczne wdrażane przez lokalne grupy działania miały przede wszystkim charakter procesowy. Były to zarówno *bottom-linked social innovations*, jak i *network-based social innovations*. Jak zauważyłam, nawet jeśli wdrożone czy wciąż wdrażane w czasie realizacji badania projekty miały ramy czasowe, to w świetle deklaracji ich przedstawicieli podjęte działania w jakiejś formie będą kontynuowane, zwłaszcza że wcześniej podmioty z terenu partnerstwa nie podejmowały działań, by je zniwelować lub działania te były niewystarczające, co nie znaczy bezwartościowe. Przeprowadzone badania pozwoliły mi zwrócić uwagę na ograniczanie się lokalnych grup działania przede wszystkim do współpracy z podmiotami z obszaru partnerstwa. Niski okazał się poziom ich współpracy z NGO-sami różnego typu oraz instytucjami publicznymi usytuowanymi poza tym obszarem. Fakt, iż 67,24% tych organizacji cechowało się bardzo niskim i niskim poziomem współpracy z organizacjami pozarządowymi nowego typu z obszaru obejmowanego wsparciem, stanowi kolejną przesłankę do wnioskowania o słabości wiejskiego sektora organizacji pozarządowych, której same LGD starają się przeciwdziałać, wdrażając innowacje społeczne.

Drugim celem analizy było zidentyfikowanie cech, pod względem których organizacje pozarządowe mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej różnią się od tych, które go nie mają, oraz cech, pod względem których lokalne grupy działania, które takie doświadczenie mają, różnią się od tych, które nim nie dysponują. W przypadku organizacji pozarządowych przypuszczałam, iż mogą do nich należeć: ich wiek, zasoby ludzkie i finansowe, współpraca podejmowana z różnymi podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi oraz włączanie mieszkańców gminy wiejskiej w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych. W przypadku zbioru lokalnych grup działania były to różne formy współpracy z podmiotami z terenu gmin wiejskich wchodzących w skład partnerstwa terytorialnego (poza instytucjami publicznymi) i spoza tego obszaru oraz włączanie mieszkańców partnerstwa terytorialnego w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych.

Postawiłam następujące hipotezy badawcze:

1. Do cech, które odróżniały organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania posiadające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych NGO-sów i LGD, które nim nie dysponowały, należą:
 - a) podejmowanie przez nie współpracy z innymi podmiotami,
 - b) włączanie mieszkańców gminy/obszaru partnerstwa w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych.

2. Organizacje pozarządowe, które wdrażały innowację społeczną od tych, które nie miały takiego doświadczenia, odróżniały się pozostającymi w ich dyspozycji zasobami ludzkimi i finansowymi.
3. Długość działania nie odróżniała organizacji pozarządowych posiadających doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie miały.

Do cech, które odróżniały organizacje pozarządowe mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej od tych, które go nie miały, należały różne formy współpracy podejmowane z podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi oraz ich zasoby ludzkie i finansowe. Mając powyższe na uwadze, przy weryfikacji (w odniesieniu do organizacji pozarządowych) postawionych hipotez badawczych stwierdziłam, iż nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy 1a oraz hipotez drugiej i trzeciej. Odrzuciłam natomiast hipotezę 1b.

Do cech wyróżniających lokalne grupy działania mające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej należały ich współpraca z takimi podmiotami jak koła gospodyń wiejskich, ochotnicze straże pożarne i spółdzielnie socjalne oraz włączanie mieszkańców obszaru partnerstwa terytorialnego w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych. Mając powyższe na uwadze, przy weryfikacji (w odniesieniu do zbioru lokalnych grup działania) hipotez 1a oraz 1b okazało się, iż nie było podstaw do ich odrzucenia.

Przeprowadzone badania dają podstawę do wyprowadzenia wniosków praktycznych, aplikacyjnych odnośnie do cech organizacji pozarządowych, które mogą wspierać wdrażanie przez nie innowacji społecznych. W kraju postsocjalistycznym, gdzie proces kształtowania się sektora społecznego cały czas trwa i gdzie zmaga się on z deficytami zasobów ludzkich, społecznych i finansowych, nie należy oczekiwać znaczących sukcesów we wdrażaniu innowacji społecznych, jeśli za takie rozumiemy wdrożenie całego cyklu innowacji społecznej. Do zmiany w tym zakresie może przyczynić się, po pierwsze, wzrost poziomu zasobów ludzkich i finansowych organizacji pozarządowych, który może sprzyjać podejmowaniu przez nie długofalowej współpracy z przedstawicielami podmiotów lokalnych i pozalokalnych. Społeczna profesjonalizacja (zatrudnianie personelu) i zwiększanie zasobów finansowych organizacji, na przykład poprzez prowadzenie działalności gospodarczej, wzbudzają jednak wiele kontrowersji. Bywa, że są traktowane jako czynniki destrukcyjne dla „ducha” sektora, zaprzeczenie wartości komunitariańskich, przyczyniające się do przekształcania organizacji pozarządowych w firmy realizujące usługi społeczne.

Po drugie, większej aktywności NGOów w zakresie wdrażania innowacji społecznych może sprzyjać wzrost ich usieciowienia, podejmowanej współpracy z podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi. Jak wykazałam, te organizacje w swoich działaniach na rzecz rozwiązywania lokalnych problemów społecznych często są dość osamotnione. Świat ich interakcji (wykraczających poza wymianę informacji) bardzo często zamyka się na obszarze gminy wiejskiej, gdzie mają siedzibę, a wyjście poza niego musi wiązać się z zaproszeniem do współpracy

przez podmiot zewnętrzny. Potwierdza to konstatacje płynące również z innych badań (zob. Goszczyński, Kamiński, Knieć, 2013, s. 161–162), w świetle których problematyczne są nie tylko relacje między wiejskim sektorem społecznym a sektorem publicznym, ale również relacje między przedstawicielami organizacji pozarządowych, gdzie zamiast współpracy pojawiają się lokalne animozje. Wspieranie współpracy wewnątrz sektora społecznego, zachęcanie organizacji do wymiany swoich zasobów okazuje się zatem równie ważnym wyzwaniem w kontekście wdrażania innowacji społecznych, jak wspieranie ich indywidualnych zasobów, w tym ludzkich i finansowych.

Po trzecie, konieczne wydaje się również wspieranie współpracy międzysektorowej. Utrudniają ją deficyty zasobów organizacji pozarządowych, które sprawiają, iż nie są one postrzegane przez przedstawicieli sektora publicznego w charakterze partnerów, a jedynie podmiotów zależnych, którym (w najlepszym przypadku) można powierzyć wykonanie zadania publicznego lub je wesprzeć poprzez jego dofinansowanie. Realizacja postulatów *good governance* wydaje się w przypadku Polski bardzo odległa. Dla wielu samorządów sukcesem nadal jest mała frekwencja mieszkańców na zebraniach sołeckich lub konsultacjach społecznych, jako że oznacza ona stan stabilizacji i brak konfliktów, które uważa się za główną przesłankę wzrostu zainteresowania mieszkańców sprawami gminy. Inną kwestią są postawy przedstawicieli władz lokalnych wobec liderów społecznych, często postrzeganych w kategoriach konkurentów do władzy, a nie osób pomocnych w rozwiązywaniu lokalnych problemów społecznych. Tym samym z perspektywy władz lokalnych gmin wiejskich akceptacja dla postulatów *good governance* jest warunkowa, to znaczy opatrzona wieloma zastrzeżeniami związanymi z chęcią utrzymania lokalnego *status quo* w obszarze władzy, dla której konkurencją nie powinni być przedstawiciele zyskujących na znaczeniu organizacji pozarządowych. Wzmacnianie potencjału organizacji pozarządowych do wdrażania innowacji społecznych wymaga zatem zaangażowania w ten proces władz lokalnych i samych instytucji publicznych, nie tylko jako podmiotów, które mogą wspierać NGOsy finansowo, ale przede wszystkim jako partnerów do współpracy, gotowych przekazywać ich członkom wiedzę, kompetencje i umiejętności, mając na uwadze ich udział w zarządzaniu rozwojem wsi.

Innowacje wdrażane przez lokalne grupy działania były poświęcone bardzo różnym problemom społecznym: od bezrobocia, jego przyczyn i konsekwencji, przez problemy niskiej aktywności społecznej oraz słabej kondycji organizacji pozarządowych, po kwestie związane z dezintegracją więzi społecznych, zaniemiarą tożsamości zbiorowej. Zdecydowanie wyróżnia je procesowość, podbudowana przekonaniem ich przedstawicieli o tym, iż każdy z problemów społecznych, na rzecz zredukowania którego ta organizacja podejmuje działania, jest złożony i trudny do rozwiązania. Tak więc wymaga podejmowania długofalowej interwencji, w którą wpisane jest realizowanie wielu projektów rozłożonych na lata. Potencjał lokalnych grup działania, związany z zasobami, którymi dysponują, sprawia, że przyjęcie założenia o procesowości podejmowanych

działań jest możliwe, a jego realizacja może sprawić, iż to właśnie innowacje społeczne wdrażane przez te podmioty będą oddziaływały na system rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców partnerstw, ale również na zasadzie jego uzupełnienia o praktyki alternatywne w stosunku do już istniejących, a nie ich zastąpienie. By móc ocenić, czy tak się rzeczywiście stanie, potrzeba co najmniej jeszcze jednego okresu programowania. Innymi słowy, z funkcjonowaniem lokalnych grup działania można wiązać nadzieję na stymulowanie procesu wdrażania innowacji społecznych na polskiej wsi, na realizowanie innowacji produktowych i procesowych przy włączeniu w ten proces samych jej mieszkańców oraz reprezentujących ich (przede wszystkim tradycyjnych) organizacji pozarządowych. Lokalne grupy działania mają potencjał, by aktywizować różnorodne lokalne zasoby i w perspektywie kolejnych lat (razem z samorządem lokalnym) wieś niedoborów inwestycyjnych (w każdym wymiarze życia społecznego) zastępować wsią zróżnicowanych inwestycji, podejmowanych w sposób ciągły, przemyślany i zaplanowany. Elementem tych inwestycji (po okresie bardzo silnego zapotrzebowania na wszelkiego rodzaju infrastrukturę) stają się przedsięwzięcia, których celem jest rozwiązywanie problemów społecznych mieszkańców wsi. Część z nich będzie innowacjami społecznymi, z czasem stanowiącymi alternatywę nie tyle dla społecznej próżni, ile praktyk ich rozwiązywania, postrzeganych jako (w mniejszym czy większym stopniu) nieefektywne. Zauważalnym problemem dotyczącym lokalnych grup działania, który może oddziaływać na ich potencjał współpracy z organizacjami pozarządowymi, jest postrzeganie ich przez pryzmat bardzo silnych relacji z samorządami gmin, ich władzami lokalnymi. Może to skutkować przypisaniem im etykiety organizacji uwikłanych w różnego rodzaju układy lokalne, które w nierówny sposób traktują różnego typu organizacje pozarządowe. W tym kontekście zasadne byłoby zatem podjęcie działań przeciwdziałających temu.

Przed lokalnymi grupami działania stoi ogromne wyzwanie związane z wdrażaniem strategii rozwoju w nowym okresie programowania. W momencie pisania monografii trwają dyskusje dotyczące wysokości środków przeznaczonych na działania LEADER w okresie 2021–2027. Niepokoją informacje o znaczącym ich ograniczeniu, czego konsekwencją będzie zmniejszenie odsetka obszarów wiejskich obejmowanych wsparciem przez te organizacje. Ich aktywność na rzecz wdrażania innowacji społecznych w dużej mierze jest pochodną polityki makrostrukturalnej, priorytetów uznawanych za ważne w danym okresie programowania (m.in. przez instytucje krajowe odpowiedzialne na rozwój wsi). Ograniczanie środków na działania wymusi na lokalnych grupach (tych, które dalej będą funkcjonowały) skupienie uwagi na wybranych przedsięwzięciach, dokonanie selekcji tych, które będą kontynuowane. Czy będą to projekty wprowadzające alternatywne praktyki rozwiązywania problemów społecznych zaplanowane na lata, czy raczej działania skoncentrowane na bieżących potrzebach? W tym momencie trudno przesądzać i właśnie w tym kontekście warto nie tyle rekomendować lokalnym grupom działania, ile instytucjom regionalnym

(urzędowi marszałkowskiemu) i centralnym (Ministerstwu Rolnictwa i Rozwoju Wsi) podjęcie w trudnej nowej rzeczywistości budżetowej wszelkiego rodzaju działań na rzecz wspomagania tych organizacji i ich długofalowego działania zmierzającego do zmiany społecznej odpowiadającej potrzebom lokalnych społeczności, w tym dotyczących rozwiązywania problemów społecznych.

Zmiana społeczna (i to dokonująca się bardzo szybko) jest cechą późnej nowoczesności. Dotyczy każdego rodzaju struktur społecznych. Dzieje się wszędzie, nawet w społecznościach z pozoru w mniejszym stopniu na nią podatnych. Przedstawione przeze mnie rezultaty badania pozwoliły przyjrzeć się aktywności wiejskich organizacji pozarządowych i lokalnych grup działania na rzecz wdrażania innowacji społecznych, to jest praktyk ukierunkowanych na jej wprowadzenie. Złożoność problematyki niewątpliwie wymaga dalszych analiz. Mam nadzieję, że badania, które udało mi się przeprowadzić, będą stanowić inspirację i punkt wyjścia dla kolejnych.

Aneks

Informacja o indeksach dotyczących zbioru organizacji pozarządowych

Indeks współpracy NGOśów z lokalnymi podmiotami (IW)

Indeks współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi podmiotami (IW) zbudowano na podstawie 12 zmiennych wyrażających liczbę podmiotów z terenu gminy, z którymi organizacje pozarządowe podejmowały różne formy współpracy w ostatnich trzech latach.

Statystyki opisowe wskazanych pozycji przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Statystyki opisowe liczby podmiotów z terenu gminy, z którymi organizacje pozarządowe współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	Podmiot lokalny	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	1. LGD	400	0,22	0,42	0,00	1,00
	2. KGW	399	0,56	1,60	0,00	10,00
	3. OSP	399	0,47	1,25	0,00	10,00
	4. S.SOC	399	0,08	0,29	0,00	2,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	1. LGD	400	0,23	0,42	0,00	1,00
	2. KGW	400	0,48	0,99	0,00	5,00
	3. OSP	400	0,48	0,89	0,00	5,00
	4. S.SOC	400	0,05	0,21	0,00	1,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	1. LGD	400	0,23	0,42	0,00	1,00
	2. KGW	400	0,23	0,49	0,00	2,00
	3. OSP	400	0,27	0,56	0,00	3,00
	4. S.SOC	400	0,04	0,20	0,00	1,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; LGD – lokalne grupy działania; KGW – koła gospodyń wiejskich; OSP – ochotnicze straże pożarne; S.SOC – spółdzielnie socjalne.

Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na dużą rozpiętość liczby podmiotów przy jednoczesnym niskim odsetku wskazań na więcej niż 3 podmioty zastosowano wagi punktowe w celu utworzenia indeksu: 0 punktów w sytuacji niewskazania żadnego podmiotu współpracującego z organizacją, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 podmiotu, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 podmiotów oraz 3 punkty w sytuacji wskazania większej liczby podmiotów. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–36. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,22–0,73.

Tabela 2. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IW

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
Liczba LGD, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	2,66	14,80	0,51	0,86
Liczba KGW, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	2,52	12,18	0,71	0,84
Liczba OSP, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	2,53	12,56	0,71	0,84
Liczba S. SOC, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	2,81	16,02	0,25	0,87
Liczba LGD, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	2,66	14,65	0,56	0,85
Liczba KGW, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	2,47	12,27	0,69	0,84
Liczba OSP, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	2,46	12,52	0,69	0,84
Liczba S. SOC, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	2,84	16,19	0,22	0,87
Liczba LGD, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	2,66	14,80	0,50	0,86

Liczba KGW, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	2,65	13,70	0,73	0,84
Liczba OSP, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	2,62	13,71	0,67	0,85
Liczba S. SOC, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	2,84	16,12	0,27	0,87

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,86.

Tabela 3. Statystyki opisowe indeksu IW oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>α</i>
Indeks IW	400	2,88	1,00	4,07	1,76	2,68	0,00	19,00	0,86

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; *Min./Maks.* – minimum/maksimum; *α* – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks współpracy NGOów z lokalnymi NGOami (IWNGOs)

Indeks współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi NGOami (IWNGOs) zbudowano na podstawie liczby innych organizacji pozarządowych, z którymi organizacje w gminach wiejskich współpracowały w ostatnich trzech latach. W analizie wykorzystano trzy zmienne:

- B. Liczba NGOów nowego typu, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym;
- C. Liczba NGOów nowego typu, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu;
- D. Liczba NGOów nowego typu, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu.

W celu utworzenia indeksu zastosowano wagi punktowe: 0 punktów w sytuacji niewskazania żadnego podmiotu współpracującego z organizacją, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 podmiotu, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 podmiotów oraz 3 punkty w sytuacji wskazania większej liczby podmiotów. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–9. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,61–0,79.

Tabela 4. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWNGOs

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
B	0,82	1,71	0,61	0,87
C	0,81	1,63	0,72	0,75
D	0,94	1,77	0,79	0,70

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,84.

Tabela 5. Statystyki opisowe indeksu IWNGOs oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>α</i>
Indeks IWNGOs	400	1,28	0,00	1,88	1,67	2,69	0,00	9,00	0,84

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; *Min./Maks.*

– minimum/maksimum; *α* – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks współpracy NGOów z lokalnymi instytucjami publicznymi (IWIP)

Indeks współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi instytucjami publicznymi (IWIP) zbudowano na podstawie liczby instytucji publicznych, z którymi organizacje w gminach wiejskich współpracowały w ostatnich trzech latach. W analizie wykorzystano trzy zmienne:

- B. Liczba lokalnych instytucji publicznych, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym;
- C. Liczba lokalnych instytucji publicznych, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu;
- D. Liczba lokalnych instytucji publicznych, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu.

W celu utworzenia indeksu zastosowano wagi punktowe: 0 punktów w sytuacji niewskazania żadnego podmiotu współpracującego z organizacją, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 podmiotu, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 podmiotów oraz 3 punkty w sytuacji wskazania większej liczby podmiotów. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–9. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,55–0,83.

Tabela 6. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWIP

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
B	1,31	2,72	0,55	0,90
C	1,20	2,18	0,72	0,75
D	1,36	2,28	0,83	0,63

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,83.

Tabela 7. Statystyki opisowe indeksu IWIP oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	α
Indeks IWIP	400	1,93	1,00	2,23	0,86	-0,53	0,00	9,00	0,83

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; α – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks współpracy NGOów z organizacjami pozarządowymi spoza obszaru gminy (IWNGOsE)

Indeks współpracy organizacji pozarządowych z organizacjami pozarządowymi spoza gminy (IWNGOsE) zbudowano, uwzględniając zmienne wyrażające liczbę organizacji pozarządowych spoza obszaru gminy, w tym również organizacji spoza kraju, z którymi organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach. W analizie wykorzystano trzy zmienne:

- Liczba NGOów spoza gminy, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym;
- Liczba NGOów spoza gminy, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu;
- Liczba NGOów spoza gminy, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu.

W przypadku każdego z trzech rodzajów działań przedstawiciele organizacji wskazywali od 0 do 3 podmiotów spoza gminy. W związku z tym zrezygnowano z przypisywania punktów i wag do odpowiedzi, wskaźnik indeksu stanowiła suma bezwzględnej liczby wskazanych podmiotów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–9. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,44–0,72.

Tabela 8. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWNGOsE

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
B	0,38	0,93	0,44	0,81
C	0,33	0,72	0,60	0,64
D	0,40	0,77	0,72	0,51

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,75.

Tabela 9. Statystyki opisowe indeksu IWNGOsE oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	α
Indeks IWNGOsE	400	0,56	0,00	1,27	2,66	6,92	0,00	6,00	0,75

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks.

– minimum/maksimum; α – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks współpracy NGOśów z instytucjami publicznymi spoza gminy (IWIPE)

Indeks współpracy organizacji pozarządowych z instytucjami publicznymi spoza gminy (IWIPE) zbudowano na podstawie zmiennych wyrażających liczbę instytucji publicznych spoza gminy, z którymi organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach. W analizie wykorzystano trzy zmienne:

- B. Liczba instytucji publicznych spoza gminy, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym;
- C. Liczba instytucji publicznych spoza gminy, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu;
- D. Liczba instytucji publicznych spoza gminy, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu.

W celu budowy indeksu zastosowano wagi punktowe: 0 punktów w sytuacji niewskazania żadnej instytucji współpracującej z organizacją, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 instytucji, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 instytucji oraz 3 punkty w sytuacji wskazania większej liczby instytucji. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–9. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,57–0,59.

Tabela 10. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWIPE

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
B	0,37	0,63	0,57	0,61
C	0,21	0,30	0,59	0,65
D	0,37	0,62	0,57	0,60

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,70.

Tabela 11. Statystyki opisowe indeksu IWIPE oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	α
Indeks IWIPE	400	0,47	0,00	1,01	2,62	7,74	0,00	7,00	0,70

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; α – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks włączania przez NGOsy mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów (IWM)

Indeks włączania mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów (IWM) zbudowano, wykorzystując cztery pytania zawarte w kwestionariuszu wywiadu:

- p8. Czy wśród celów organizacji znajduje się aktywne włączanie mieszkańców gminy w proces planowania działań, które organizacja zamierza realizować na ich rzecz?
- p11. Czy organizacja kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące włączaniu mieszkańców gminy w proces planowania działań, które zamierza realizować na ich rzecz?
- p17. Czy organizacja na bieżąco ocenia swoją aktywność w zakresie włączania mieszkańców gminy w działania realizowane na ich rzecz?
- p20. Czy organizacja udostępnia, przekazuje innym organizacjom wzorce w zakresie włączania mieszkańców gminy w działania realizowane na ich rzecz?

W celu stworzenia indeksu przyznano 0 punktów za odpowiedź NIE oraz 1 punkt za odpowiedź TAK. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–4. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,55–0,63.

Tabela 12. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWM

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
p8	2,06	1,20	0,59	0,73
p11	2,04	1,22	0,59	0,73
p17	2,17	1,07	0,63	0,70
p20	2,28	1,08	0,55	0,75

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,78.

Tabela 13. Statystyki opisowe indeksu IWM oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>α</i>
Indeks IWM	400	2,85	3,00	1,38	-0,93	-0,45	0,00	4,00	0,78

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; *Min./Maks.*

– minimum/maksimum; *α* – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks zasobów ludzkich i finansowych NGOów (IZLiF)

Indeks zasobów ludzkich i finansowych organizacji pozarządowych (IZLiF) stworzono na podstawie zmiennych charakteryzujących kapitał ludzki i finanse badanych organizacji: liczby osób wykazujących się ciągłą aktywnością (p33), zatrudniania pracowników na umowę o pracę (p34_3), zatrudnienia na podstawie umów cywilno-prawnych (p34_4), korzystania z pomocy wolontariuszy (p35_1) i rocznego budżetu organizacji (p36).

Wskazane zmienne wyrażane były na różnych skalach, w związku z tym przeprowadzono procedurę standaryzacji danych. Wskaźnikiem indeksu była średnia przekształconych wartości. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,21–0,53.

Tabela 14. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu ZLiF

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
p33	0,01	7,62	0,25	0,63
p34_3	0,01	5,52	0,51	0,37
p34_4	0,01	5,83	0,43	0,42
p35_1	0,01	7,33	0,21	0,61
p36	0,01	5,46	0,53	0,36

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,65.

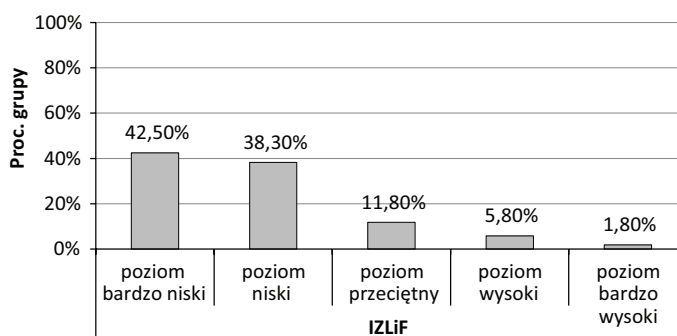
Tabela 15. Statystyki opisowe indeksu ZLiF oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>α</i>
Indeks ZLiF	400	0,00	-0,10	0,60	1,20	1,27	-0,85	2,28	0,65

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; *α* – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Poziom zasobów ludzkich i finansowych NGOów zaprezentowano na rysunku 1.

Rysunek 1. Poziom zasobów ludzkich i finansowych NGOów

Źródło: opracowanie własne.

Informacja o indeksach dotyczących zbioru lokalnych grup działania

Indeks współpracy LGD z podmiotami z terenu partnerstwa innymi niż NGOsy nowego typu (IW)

Indeks współpracy lokalnych grup działania z podmiotami z terenu partnerstwa innymi niż NGOsy nowego typu (IW) zbudowano na podstawie 9 zmiennych wyrażających liczbę podmiotów, z którymi współpracowały one w ostatnich trzech latach. Statystyki opisowe wskazanych pozycji przedstawia tabela 16.

Tabela 16. Statystyki opisowe liczby podmiotów z terenu partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

Forma współpracy	Podmiot lokalny	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	1. KGW	174	0,48	1,22	0,00	5,00
	2. OSP	174	0,47	1,24	0,00	7,00
	3. S.SOC	174	0,01	0,11	0,00	1,00
C. Organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	1. KGW	174	3,14	6,10	0,00	30,00
	2. OSP	174	1,68	3,75	0,00	21,00
	3. S.SOC	174	0,16	0,52	0,00	3,00
D. Organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	1. KGW	174	2,17	5,20	0,00	30,00
	2. OSP	174	1,31	3,22	0,00	20,00
	3. S.SOC	174	0,11	0,45	0,00	3,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; KGW – koła gospodyń wiejskich; OSP – ochotnicze straże pożarne; S.SOC – spółdzielnie socjalne.

Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na dużą rozpiętość liczby podmiotów przy jednoczesnym niskim odsetku wskazań na więcej niż 3 podmioty zastosowano wagi punktowe w celu utworzenia indeksu: 0 punktów w sytuacji niewskazania żadnego podmiotu współpracującego z organizacją, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 podmiotu, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 podmiotów oraz 3 punkty w sytuacji wskazania większej liczby podmiotów. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–36. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,24–0,73.

Tabela 17. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IW

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
Liczba KGW, z którymi LGD tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	3,57	21,21	0,24	0,79
Liczba OSP, z którymi LGD tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	3,59	21,32	0,24	0,79
Liczba S.SOC, z którymi LGD tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	3,93	23,65	0,25	0,79
Liczba KGW, z którymi LGD wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	2,97	15,37	0,66	0,73
Liczba OSP, z którymi LGD wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	3,22	16,21	0,68	0,73
Liczba S. SOC, z którymi LGD wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	3,79	21,56	0,47	0,77
Liczba KGW, z którymi LGD współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	3,24	15,85	0,73	0,71
Liczba OSP, z którymi LGD współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	3,36	16,79	0,68	0,73
Liczba S. SOC, z którymi LGD współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	3,83	22,01	0,45	0,77

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,78.

Tabela 18. Statystyki opisowe indeksu IW oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>α</i>
Indeks IW	174	3,94	2,00	4,88	1,23	0,74	0	22	0,78

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; *α* – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks współpracy LGD z NGOсами z terenu partnerstwa (IWNGOs)

Indeks współpracy lokalnych grup działania z NGOсами z terenu partnerstwa (IWNGOs) zbudowano, mając na uwadze trzy zmienne. Ich statystyki opisowe przedstawia tabela 19.

Tabela 19. Statystyki opisowe liczby NGOсов z terenu partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

Zmienna	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
B. Liczba NGOсов z terenu partnerstwa, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	174	1,40	2,48	0,00	10,00
C. Liczba NGOсов z terenu partnerstwa, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	174	2,87	5,49	0,00	35,00
D. Liczba NGOсов z terenu partnerstwa, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	174	2,01	3,73	0,00	17,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; inne NGOsy – inne organizacje pozarządowe.

Źródło: opracowanie własne.

W celu utworzenia indeksu zastosowano wagi punktowe: 0 punktów w sytuacji niewskazania żadnego podmiotu współpracującego z organizacją, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 podmiotu, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 podmiotów oraz 3 punkty w sytuacji wskazania większej liczby podmiotów. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–9. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria (> 0,2) i wynosiła 0,55–0,72.

Tabela 20. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWNGOs

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
B	1,96	5,58	0,55	0,83
C	1,69	4,60	0,69	0,69
D	1,88	4,72	0,72	0,66

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,81.

Tabela 21. Statystyki opisowe indeksu IWNGOs oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>α</i>
Indeks IWNGOs	174	2,76	2,00	3,19	0,79	−0,80	0,00	9,00	0,81

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; *Min./Maks.* – minimum/maksimum; *α* – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks współpracy LGD z NGOami spoza obszaru partnerstwa (IWNGOsE)

Indeks współpracy lokalnych grup działania z organizacjami pozarządowymi spoza obszaru partnerstwa (IWNGOsE) zbudowano, uwzględniając trzy zmienne. Ich statystyki opisowe przedstawia tabela 22.

Tabela 22. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych spoza obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

Zmienna	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
B. Liczba NGOów spoza obszaru partnerstwa, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	174	0,35	0,83	0,00	3,00
C. Liczba NGOów spoza obszaru partnerstwa, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	174	0,44	0,93	0,00	3,00
D. Liczba NGOów spoza obszaru partnerstwa, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	174	0,30	0,75	0,00	3,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *Min./Maks.* – minimum/maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku każdej z form współpracy przedstawiciele LGD wskazywali od 0 do 3 podmiotów. W związku z tym zrezygnowano z przypisywania punktów i wag do odpowiedzi, wskaźnik indeksu stanowiła suma bezwzględnej liczby wskazanych organizacji. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–9. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,21–0,73.

Tabela 23. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWNGOsE

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
B	0,74	2,59	0,21	0,67
C	0,65	1,58	0,59	0,41
D	0,79	1,80	0,73	0,26

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,67.

Tabela 24. Statystyki opisowe indeksu współpracy IWNGOsE oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	α
Indeks IWNGOsE	174	1,09	0,00	1,96	2,11	1,12	0,00	9,00	0,67

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; α – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks współpracy LGD z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (IWIPe)

Indeks współpracy lokalnych grup działania z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (IWIPe) zbudowano, uwzględniając trzy zmienne. Ich statystyki opisowe przedstawia tabela 25.

Tabela 25. Statystyki opisowe liczby instytucji publicznych spoza obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach

Zmienna	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Maks.
B. Liczba instytucji publicznych spoza obszaru partnerstwa, z którymi organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	174	0,55	0,76	0,00	2,00

C. Liczba instytucji publicznych spoza obszaru partnerstwa, z którymi organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	174	0,80	1,00	0,00	3,00
D. Liczba instytucji publicznych spoza obszaru partnerstwa, z którymi organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	174	0,42	0,62	0,00	3,00

n – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum.

Źródło: opracowanie własne.

Tak jak w przypadku budowy indeksu IWNGOsE zrezygnowano z przypisywania punktów i wag do odpowiedzi, wskaźnik indeksu stanowiła suma bezwzględnej liczby wskazanych organizacji. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–8. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,62–0,74.

Tabela 26. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWIFE

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
B	1,22	2,23	0,62	0,75
C	0,97	1,44	0,74	0,66
D	1,34	2,54	0,67	0,75

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,80.

Tabela 27. Statystyki opisowe indeksu IWIFE oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	α
Indeks IWIFE	174	1,76	1,00	2,06	0,85	–0,47	0,00	8,00	0,80

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; α – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Indeks włączania mieszkańców w działania LGD na rzecz rozwiązywania dotykających ich problemów (IWM)

Indeks włączania mieszkańców w działania LGD na rzecz rozwiązywania dotykających ich problemów społecznych (IWM) zbudowano, wykorzystując cztery pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety:

- p8. Czy wśród celów LGD znajduje się aktywne włączanie mieszkańców partnerstwa w proces planowania działań, które organizacja zamierza realizować na ich rzecz?
- p11. Czy LGD kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące włączaniu mieszkańców partnerstwa w proces planowania działań, które zamierza realizować na ich rzecz?
- p17. Czy LGD na bieżąco ocenia swoją aktywność w zakresie włączania mieszkańców partnerstwa w działania realizowane na ich rzecz?
- p20. Czy LGD udostępnia, przekazuje innym organizacjom wzorce w zakresie włączania mieszkańców partnerstwa w działania realizowane na ich rzecz?

W celu stworzenia indeksu przyznano 0 punktów za odpowiedź NIE oraz 1 punkt za odpowiedź TAK. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–4. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,23–0,29.

Tabela 28. Moc dyskryminacyjna pozycji indeksu IWM

	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
p8	2,51	0,47	0,23	0,54
p11	2,52	0,45	0,29	0,50
p17	2,60	0,32	0,27	0,47
p20	2,82	0,21	0,22	0,39

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,55.

Tabela 29. Statystyki opisowe indeksu IWM oraz wartość współczynnika alfa Cronbacha

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	α
Indeks IWM	174	3,48	4,00	0,73	-1,40	1,67	1,00	4,00	0,55

n – liczebność; *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; Min./Maks. – minimum/maksimum; α – alfa Cronbacha.

Źródło: opracowanie własne.

Kwestionariusz wywiadu z przedstawicielami organizacji pozarządowych

WYDZIAŁ
EKONOMICZNO-
SOCJOLOGICZNY
Uniwersytet Łódzki

Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Socjologii Wsi i Miasta
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41, 90-214 Łódź
tel.: +48 42 635-52-56
faks: +48 42 635-53-09
e-mail: socwim@uni.lodz.pl

Nazwa organizacji	
Adres e-mail organizacji	
Telefon organizacji	
Funkcja respondenta w organizacji	

Aktywność organizacji pozarządowych na rzecz zaspokajania potrzeb mieszkańców wsi

Uniwersytet Łódzki realizuje badanie socjologiczne dotyczące różnych działań prowadzonych przez instytucje i organizacje na rzecz zaspokajania potrzeb mieszkańców wsi. Badanie ma charakter poufny, a uzyskane informacje będą wykorzystywane wyłącznie w celach naukowych, w postaci zbiorczych zestawień statystycznych. Bardzo prosimy o udział w badaniu oraz udzielanie szczerych odpowiedzi.

PRZEDMIOT I SPOSOBY DZIAŁANIA ORGANIZACJI

1. Jakich problemów w największym zakresie doświadczają mieszkańcy gminy? Proszę wskazać nie więcej niż 3 odpowiedzi spośród wymienionych na karcie. (KARTA RESPONDENTA NR 1)

1. Alkoholizm i inne uzależnienia	9. Niepełnosprawność, choroby
2. Bezrobocie	10. Przemoc domowa
3. Bieda, ubóstwo	11. Rozpad rodzin
4. Brak zorganizowanych form spędzania czasu wolnego dla dzieci i młodzieży	12. Wykluczenie edukacyjne dzieci, bariery dostępu do edukacji
5. Emigracje, depopulacja	13. Starzenie się mieszkańców
6. Niedożywienie dzieci	14. Wykluczenie społeczne osób starszych
7. Niewielka gotowość mieszkańców do pomagania sobie nawzajem	15. Zamieranie dziedzictwa kulturowego, niedostateczna wiedza o nim
8. Niewielkie zainteresowanie mieszkańców sprawami dotyczącymi mieszkańców gminy	16. Inne, jakie

2. Czy organizacja zajmuje się rozwiązywaniem któregoś z problemów wymienionych w pytaniu 1?
1. Tak (Którego/których – proszę wskazać numer problemu z poprzedniego pytania)
.....
 2. Nie (Proszę podziękować za udział w badaniu)
3. Czy w celu rozwiązania problemów dotyczących mieszkańców gminy organizacja zrealizowała jakieś działania, które można określić jako nietypowe, niestandardowe, odstające od powszechnie stosowanej praktyki w zakresie ich rozwiązywania na terenie gminy?
1. Tak, organizacja realizowała działania nietypowe
 2. Nie (Proszę przejść do pyt. 5)
4. Czy realizując te działania, organizacja: (Proszę dopytać o wszystkie typy organizacji umieszczone w główce tabeli)

	Tak					Nie
	UG	GOPS	S.SOC	LGD	Inne NGO	
1. informowała którąś z wymienionych organizacji/institucji o ich przebiegu?						
2. wymieniała się z którąś z wymienionych organizacji/institucji komentarzami, wskazówkami, dobrymi radami na ich temat?						
3. współpracowała z którąś z wymienionych organizacji/institucji w czasie ich realizacji w oparciu o porozumienia, listy intencyjne, umowy itp.?						
4. korzystała z zasobów materialnych którejs z wymienionych organizacji/institucji lub sama im ich użyczała (np. pomieszczenia, sprzęt, środki transportu itp.)?						
5. korzystała ze środków finansowych pozyskanych od którejs z wymienionych organizacji/institucji?						
6. finansowała z własnych środków (lub współfinansowała) działania którejs z wymienionych instytucji?						

KONTAKTY ORGANIZACJI POZARZĄDOWEJ Z OTOCZENIEM

W każdym wierszu poniższej tabeli proszę zaznaczyć znakiem X odpowiedź Respondenta.

Etap	Zmienna	Tak	Nie
Diagnoza problemu	5. Czy organizacja zna inne podmioty lokalne (organizacje, instytucje) działające na rzecz mieszkańców gminy, którą obejmuje swoim wsparciem?		
	6. Czy wśród celów organizacji znajduje się nawiązywanie kontaktów z innymi podmiotami lokalnymi w celu pozyskiwania i wymiany informacji na temat sposobów działania na rzecz mieszkańców tej gminy?		
	7. Czy wśród celów organizacji znajduje się budowanie relacji z innymi podmiotami w celu współtworzenia i wspólnego wdrażania usług społecznych oferowanych mieszkańcom tej gminy?		
	8. Czy wśród celów organizacji znajduje się aktywne włączanie mieszkańców gminy w proces planowania działań, które organizacja zamierza realizować na ich rzecz?		
Szukanie rozwiązań	9. Czy organizacja kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące nawiązaniu z innymi podmiotami lokalnymi kontaktów mających na celu wymianę informacji na temat sposobów działania na rzecz mieszkańców gminy?		
	10. Czy organizacja kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące nawiązaniu z innymi podmiotami lokalnymi realnej współpracy w celu współtworzenia i wspólnego wdrażania usług społecznych?		
	11. Czy organizacja kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące włączaniu mieszkańców gminy w proces planowania działań, które zamierza realizować na ich rzecz?		
Wdrażanie	12. Czy organizacja aktualnie utrzymuje z innymi podmiotami lokalnymi kontakty mające na celu pozyskiwanie i wymianę informacji na temat sposobów działania na rzecz mieszkańców gminy?		
	13. Czy organizacja współpracuje z innymi organizacjami przy współtworzeniu i wdrażaniu usług społecznych oferowanych mieszkańcom gminy?		
	14. Czy zazwyczaj organizacja włącza mieszkańców gminy w działania, które realizuje na ich rzecz?		

Ewaluacja	15. Czy organizacja na bieżąco ocenia swoją współpracę z innymi lokalnymi podmiotami (jej jakość, skuteczność)?		
	16. Czy w najbliższym czasie organizacja zamierza nawiązać kontakty z jakimiś lokalnymi podmiotami, z którymi aktualnie nie utrzymuje kontaktów?		
	17. Czy organizacja na bieżąco ocenia swoją aktywność w zakresie włączania mieszkańców gminy w działania realizowane na ich rzecz?		
	18. Czy w najbliższym czasie organizacja zamierza podjąć jakieś dotąd niepodjęmowane działania służące włączaniu mieszkańców gminy w działania realizowane na ich rzecz?		
Dyфуzja	19. Czy organizacja udostępnia, przekazuje innym podmiotom wypracowane przez siebie wzorce współpracy z innymi lokalnymi organizacjami i instytucjami?		
	20. Czy organizacja udostępnia, przekazuje innym organizacjom wzorce w zakresie włączania mieszkańców gminy w działania realizowane na ich rzecz?		

21. Organizacje lokalne na różne sposoby zajmują się pomaganiem mieszkańcom gminy oraz zaspokajaniem ich potrzeb. W tym celu mogą:

- informować się wzajemnie o planowanych kierunkach działalności.
- tworzyć wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym.
- współpracować przy realizacji konkretnych działań, projektów, np. w oparciu o porozumienia i umowy partnerskie.
- współpracować przy tworzeniu i realizacji konkretnych działań, projektów, np. w oparciu o porozumienia/umowy partnerskie.

Proszę podać liczbę i typ organizacji z terenu gminy, z którymi Pana/Pani organizacja utrzymywała kontakty w ramach każdego z wymienionych typów w ostatnich 3 latach. (Proszę dopytać o każdy z wymienionych typów organizacji, mając na uwadze fakt, że jedna organizacja może zostać uwzględniona kilkakrotnie – w więcej niż jednym wierszu, jeśli utrzymywane są z nią kontakty różnego rodzaju, np. A i B, A, B, C itd.)

Organizacje z gminy, z którymi:	LGD	KGW	OSP	S.SOC	Inne NGO
A. organizacja wymienia informacje o planowanych kierunkach działalności					
B. organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym					
C. organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu					
D. organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu					

22. Organizacje pozarządowe mogą również utrzymywać kontakty z organizacjami pozarządowymi spoza gminy, w tym również z organizacjami spoza kraju. Czy w ostatnich 3 latach Pana/Pani organizacja utrzymywała takie kontakty?

1. Tak
2. Nie (Proszę przejść do pyt. 24)

23. Proszę podać pełne nazwy tych organizacji i nazwy gmin, na obszarze których są one usytuowane (Proszę dopytać o wszystkie organizacje spoza gminy, w razie potrzeby wpisując więcej niż jedną nazwę w jednej komórce tabeli)

NGO spoza gminy, z którymi	Nazwy NGOów i gmin		
A. organizacja wymienia informacje o planowanych kierunkach działalności			
B. organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym			
C. organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczyła w ich tworzeniu			
D. organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu			

24. Organizacje pozarządowe mogą również utrzymywać różne kontakty z instytucjami publicznymi (np. UG, GOPS, GOK, ośrodek zdrowia, szkoła) z terenu gminy. Te kontakty mogą polegać na:

- A. informowaniu się o planowanych kierunkach działalności.
- B. tworzeniu wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym.
- C. współpracy przy realizacji konkretnych działań, projektów, np. w oparciu o porozumienia czy umowy partnerskie.
- D. współpracy przy tworzeniu i realizacji konkretnych działań, projektów, np. w oparciu o porozumienia i umowy partnerskie.

25. Czy w ostatnich 3 latach Pana/Pani organizacja utrzymywała takie kontakty?

1. Tak
2. Nie (Proszę przejść do pyt. 27)

26. Proszę podać nazwy tych instytucji (pytając kolejno o każdy typ kontaktów, tj. A, B, C, D, i mając na uwadze, że ta sama instytucja może utrzymywać kontakty różnego rodzaju, a więc może się pojawić kilkakrotnie, tj. zostać odnotowana w więcej niż jednym wierszu).

Instytucja publiczna z gminy, z którą	Nazwy instytucji publicznych				
A. organizacja wymienia informacje o planowanych kierunkach działalności					
B. organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym					
C. organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczyła w ich tworzeniu					
D. organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu					

27. Organizacje pozarządowe mogą również utrzymywać różne kontakty z instytucjami publicznymi spoza gminy (np. z urzędami marszałkowskimi, starostwami powiatowymi, ministerstwami). Czy w ciągu ostatnich 3 lat Pana/Pani organizacja utrzymywała takie kontakty?

1. Tak
2. Nie (Proszę przejść do pyt. 29)

28. Proszę podać nazwy tych instytucji (Proszę dopytać o wszystkie organizacje spoza gminy, w razie potrzeby wpisując więcej niż jedną nazwę w jednej komórce tabeli)

Instytucja publiczna spoza gminy, z którą	Nazwy instytucji publicznych		
A. organizacja wymienia informacje o planowanych kierunkach działalności			
B. organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym			
C. organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczyła w ich tworzeniu			
D. organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu			

OPIS ORGANIZACJI

29. Jaka jest główna dziedzina działania organizacji? Proszę podać tylko jedną. (KARTA RESPONDENTA NR 2)

1. Sport, turystyka, rekreacja, hobby
2. Edukacja i wychowanie
3. Kultura i sztuka
4. Usługi socjalne, pomoc społeczna
5. Ochrona zdrowia
6. Rozwój lokalny
7. Ochrona środowiska
8. Rynek pracy, zatrudnienie, aktywizacja zawodowa
9. Badania naukowe
10. Wsparcie NGOów i inicjatyw obywatelskich
11. Prawo, prawa człowieka, działalność polityczna
12. Sprawy zawodowe, pracownicze, branżowe
13. Ratownictwo, bezpieczeństwo, obronność
14. Religia
15. Działalność międzynarodowa
16. Pozostała działalność

30. Ile osób liczy zarząd organizacji? (Proszę nie odczytywać kafeerii, chyba że Respondent będzie miał problem z samodzielny sformułowaniem odpowiedzi mieszczącej się w przygotowanych kategoriach)

1. 1–2 osoby
2. 3–5 osób
3. 6–9 osób
4. 10 lub więcej osób
5. Nie dotyczy, organizacja nie ma zarządu (Proszę przejść do pyt. 32)

31. Czy w obecnym zarządzie organizacji:

1. w większości są te same osoby co w poprzedniej kadencji?
2. w większości są inne osoby niż w poprzedniej kadencji?
3. jest to pierwszy zarząd od założenia organizacji?

32. Proszę podać liczbę osób, które przynajmniej od czasu do czasu wykazują się aktywnością w działaniach organizacji**33. Proszę podać liczbę osób, które wykazują się ciągłą, wysoką aktywnością w działaniach organizacji****34. Czy organizacja:**

	Tak	Nie
1. opiera się wyłącznie na pracy społecznej?		
2. od czasu do czasu zleca płatną pracę (kilka, kilkanaście razy w ciągu roku lub rzadziej)?		
3. zatrudnia na stałe przynajmniej jedną osobę na podstawie umowy o pracę?		
4. zatrudnia stałych, regularnych pracowników na podstawie umów innych niż umowa o pracę?		

35. Czy organizacja w 2017 r. korzystała z pomocy wolontariuszy?

1. Tak, ilu?
2. Nie

36. Jaki jest roczny budżet organizacji? (Proszę nie odczytywać kafeerii, chyba że Respondent będzie miał problem z samodzielnym sformułowaniem odpowiedzi mieszczącej się w przygotowanych kategoriach)

1. Poniżej 1 tys. zł
2. 1 tys. zł – 5 tys. zł
3. Ponad 5 tys. zł – 10 tys. zł
4. Ponad 10 tys. zł – 50 tys. zł
5. Ponad 50 tys. zł – 100 tys. zł
6. Ponad 100 tys. zł – 500 tys. zł
7. Ponad 500 tys. zł – 1 mln zł
8. Powyżej 1 mln zł

KAPITAŁ LUDZKI RESPONDENTÓW**37. Płeć:**

1. Kobieta
2. Mężczyzna

38. W którym roku się Pan/Pani urodził/a?

39. Jakie ma Pan/Pani wykształcenie?

1. Podstawowe i/lub gimnazjalne
2. Zasadnicze zawodowe
3. Średnie
4. Policealne, pomaturalne
5. Wyższe licencjackie
6. Wyższe magisterskie

Wykaz poszukiwanych informacji dotyczących wdrażania innowacji społecznych przez organizacje pozarządowe z gmin wiejskich

1. Ustalić, czym zajmuje się organizacja, do kogo kieruje swoje działania.
2. Ustalić, na rzecz rozwiązywania jakich problemów mieszkańców gminy organizacja podejmuje działania.
3. Ustalić, czy organizacja wdrażała lub obecnie wdraża działanie nietypowe w skali gminy, służące rozwiązywaniu jakiegoś lokalnego problemu społecznego.
4. Ustalić, na czym polega nietypowość tego działania w skali gminy.
5. Ustalić, czy organizacja to działanie wdrażała/wdraża samodzielnie, czy we współpracy z innym podmiotem z terenu gminy lub spoza gminy.
6. Ustalić, jakie są efekty wdrażania tego działania.
7. Ustalić, czy organizacja monitorowała i ewaluowała to działanie. Jeśli tak, to w jaki sposób?
8. Ustalić, czy i w jaki sposób organizacja upowszechniała/upowszechnia informacje o działaniu, jego efektach.

Kwestionariusz ankiety dla przedstawicieli LGD

WYDZIAŁ
EKONOMICZNO-
SOCJOLOGICZNY
Uniwersytet Łódzki

Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Socjologii Wsi i Miasta
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41, 90-214 Łódź
tel.: +48 42 635-52-56
faks: +48 42 635-53-09
e-mail: socwim@uni.lodz.pl

Nazwa organizacji	
Adres e-mail organizacji	
Telefon organizacji	
Funkcja respondenta w organizacji	

Aktywność lokalnych grup działania na rzecz zaspokajania potrzeb mieszkańców obszaru partnerstwa

Uniwersytet Łódzki realizuje badanie socjologiczne dotyczące różnych działań prowadzonych przez instytucje i organizacje na rzecz zaspokajania potrzeb mieszkańców wsi. Badanie ma charakter poufny, a uzyskane informacje będą wykorzystywane wyłącznie w celach naukowych, w postaci zbiorczych zestawień statystycznych. Bardzo prosimy o udział w badaniu oraz udzielanie szczerych odpowiedzi.

PRZEDMIOT I SPOSOBY DZIAŁANIA LGD

1. **Jakich problemów społecznych w największym zakresie doświadczają mieszkańcy obszaru partnerstwa? Proszę wskazać nie więcej niż 3 odpowiedzi spośród wymienionych.**

1. Alkoholizm i inne uzależnienia	9. Niepełnosprawność, choroby
2. Bezrobocie	10. Przemoc domowa
3. Bieda, ubóstwo	11. Rozpad rodzin
4. Brak zorganizowanych form spędzania czasu wolnego dla dzieci i młodzieży	12. Wykluczenie edukacyjne dzieci, bariery dostępu do edukacji
5. Emigracje, depopulacja	13. Starzenie się mieszkańców
6. Niedożywienie dzieci	14. Wykluczenie społeczne osób starszych
7. Niewielka gotowość mieszkańców do pomagania sobie nawzajem	15. Zamieranie dziedzictwa kulturowego, niedostateczna wiedza o nim
8. Niewielkie zainteresowanie mieszkańców sprawami dotyczącymi mieszkańców gminy	16. Inne, jakie

2. Czy LGD zajmuje się rozwiązywaniem któregoś z problemów wymienionych w pytaniu 1?

1. Tak
2. Nie (*Proszę zakończyć wypełnianie ankiety*)

3. Czy w celu rozwiązania problemów społecznych dotyczących mieszkańców obszaru partnerstwa LGD zrealizowała jakieś działania, które można określić jako nietypowe, niestandardowe, odstające od powszechnie stosowanej praktyki w zakresie ich rozwiązywania na terenie obszaru partnerstwa?

1. Tak, LGD realizowała działania nietypowe
2. Nie (*Proszę przejść do pyt. 5*)

4. Czy realizując te działania, LGD:

	Tak				Nie
	UG	GOPS	S.SOC	Inne NGO	
1. informowała którąś z wymienionych organizacji/institucji o ich przebiegu?					
2. wymieniała się z którąś z wymienionych organizacji/institucji komentarzami, wskazówkami, dobrymi radami na ich temat?					
3. współpracowała z którąś z wymienionych organizacji/institucji w czasie ich realizacji (formalnie lub nieformalnie)?					
4. korzystała z zasobów materialnych którejs z wymienionych organizacji/institucji lub sama im ich użyczała (np. pomieszczenia, sprzęt, środki transportu itp.)?					
5. korzystała ze środków finansowych pozyskanych od którejs z wymienionych organizacji/institucji?					
6. finansowała z własnych środków (lub współfinansowała) działania którejs z wymienionych instytucji					

KONTAKTY LGD Z OTOCZENIEM

W każdym wierszu poniższej tabeli proszę zaznaczyć znakiem X odpowiedź.

Etap	Zmienna	Tak	Nie
Diagnoza problemu	5. Czy LGD zna inne organizacje, instytucje działające na rzecz rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców obszaru partnerstwa?		
	6. Czy wśród celów LGD znajduje się nawiązywanie kontaktów z innymi podmiotami z obszaru partnerstwa w celu pozyskiwania i wymiany informacji na temat sposobów ich działania w zakresie rozwiązywania problemów społecznych jego mieszkańców?		
	7. Czy wśród celów LGD znajduje się budowanie relacji z innymi podmiotami z obszaru partnerstwa w celu współtworzenia i/lub wspólnego wdrażania usług społecznych oferowanych mieszkańcom tego obszaru na rzecz rozwiązywania ich problemów społecznych?		
	8. Czy wśród celów LGD znajduje się aktywne włączanie mieszkańców obszaru partnerstwa w proces planowania działań, które organizacja zamierza realizować na rzecz rozwiązywania ich problemów społecznych?		
Szukanie rozwiązań	9. Czy LGD kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące nawiązaniu z innymi podmiotami z obszaru partnerstwa kontaktów mających na celu wymianę informacji na temat sposobów działania na rzecz rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców obszaru partnerstwa?		
	10. Czy LGD kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące nawiązaniu z innymi podmiotami z obszaru partnerstwa realnej współpracy w celu współtworzenia i/lub wspólnego wdrażania usług społecznych na rzecz rozwiązywania problemów społecznych?		
	11. Czy LGD kiedykolwiek podejmowała jakieś działania służące włączaniu mieszkańców obszaru partnerstwa w proces planowania działań, które zamierza realizować na rzecz rozwiązywania ich problemów społecznych?		
Wdrażanie	12. Czy LGD aktualnie utrzymuje z innymi podmiotami z obszaru partnerstwa kontakty mające na celu pozyskiwanie i wymianę informacji na temat sposobów działania na rzecz rozwiązywania problemów społecznych mieszkańców z tego obszaru?		
	13. Czy LGD współpracuje z innymi podmiotami przy współtworzeniu i/lub wdrażaniu usług społecznych oferowanych mieszkańcom obszaru partnerstwa na rzecz rozwiązywania ich problemów społecznych?		
	14. Czy zazwyczaj LGD włącza mieszkańców obszaru partnerstwa w działania, które realizuje na rzecz rozwiązywania ich problemów społecznych?		

Ewaluacja	15. Czy LGD na bieżąco ocenia swoją współpracę z innymi podmiotami z obszaru partnerstwa (jej jakość, skuteczność)?		
	16. Czy w najbliższym czasie LGD zamierza nawiązać kontakty z jakimiś podmiotami z obszaru partnerstwa, z którymi aktualnie ich nie utrzymuje?		
	17. Czy LGD na bieżąco ocenia swoją aktywność w zakresie włączania mieszkańców obszaru partnerstwa w działania realizowane na rzecz rozwiązywania ich problemów społecznych?		
	18. Czy w najbliższym czasie LGD zamierza podjąć jakieś dotąd niepodjęte działania służące włączaniu mieszkańców obszaru partnerstwa w działania realizowane na ich rzecz?		
Dyфуzja	19. Czy LGD udostępnia, przekazuje innym podmiotom wypracowane przez siebie wzorce współpracy z innymi organizacjami i instytucjami z obszaru partnerstwa?		
	20. Czy LGD udostępnia, przekazuje innym organizacjom wzorce w zakresie włączania mieszkańców obszaru partnerstwa w działania realizowane na ich rzecz?		

21. Organizacje na różne sposoby zajmują się pomaganiem mieszkańcom gmin wchodzących w skład partnerstwa oraz zaspokajaniem ich potrzeb. W tym celu mogą:

- A. informować się wzajemnie o planowanych kierunkach działalności.
- B. tworzyć wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym.
- C. współpracować przy realizacji konkretnych działań, projektów (formalnie i nieformalnie).
- D. współpracować przy tworzeniu i realizacji konkretnych działań, projektów (formalnie i nieformalnie).

Proszę podać liczbę i typ organizacji z terenu obszaru partnerstwa, z którymi LGD utrzymywała kontakty w ramach każdego z wymienionych typów w ostatnich 3 latach. *(Jedna organizacja może zostać uwzględniona kilkakrotnie – w więcej niż jednym wierszu, jeśli utrzymywane są z nią kontakty różnego rodzaju np. A i B, A, B, C itd.)*

Organizacje z obszaru partnerstwa, z którymi:	KGW	OSP	S.SOC	Inne NGO
A. organizacja wymienia informacje o planowanych kierunkach działalności				
B. organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym				
C. organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczyła w ich tworzeniu				
D. organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu				

22. LGD mogą również utrzymywać kontakty z organizacjami pozarządowymi spoza obszaru partnerstwa, w tym również z organizacjami spoza kraju. Czy w ostatnich 3 latach LGD utrzymywała takie kontakty?

1. Tak
2. Nie (*Proszę przejść do pyt. 24*)

23. Proszę podać pełne nazwy tych organizacji i nazwy gmin, na obszarze których są one usytuowane

NGO spoza obszaru partnerstwa, z którymi	Nazwy NGOów i gmin		
A. organizacja wymienia informacje o planowanych kierunkach działalności			
B. organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym			
C. organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczyła w ich tworzeniu			
D. organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu			

24. LGD mogą również utrzymywać różne kontakty z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (np. z urzędami marszałkowskimi, starostwami powiatowymi, ministerstwami). Czy w ciągu ostatnich 3 lat LGD utrzymywała takie kontakty?

1. Tak
2. Nie (*Proszę przejść do pyt. 26*)

25. Proszę podać nazwy tych instytucji

Instytucja publiczna spoza obszaru partnerstwa, z którą	Nazwy instytucji publicznych		
A. organizacja wymienia informacje o planowanych kierunkach działalności			
B. organizacja tworzy wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym			
C. organizacja wspólnie realizuje działania, projekty, ale nie uczestniczyła w ich tworzeniu			
D. organizacja współpracuje zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu			

CECHY RESPONDENTÓW

26. Płeć:

1. Kobieta
2. Mężczyzna

27. W którym roku się Pan/Pani urodził/a?

28. Jakie ma Pan/Pani wykształcenie?

1. Podstawowe i/lub gimnazjalne
2. Zasadnicze zawodowe
3. Średnie
4. Policealne, pomaturalne
5. Wyższe licencjackie
6. Wyższe magisterskie

**Wykaz poszukiwanych informacji dotyczących wdrażania
innowacji społecznych przez lokalne grupy działania**

1. Ustalić, na czym polegał projekt, jaki był jego zakres.
2. Ustalić grupę docelową wsparcia.
3. Ustalić, jakie były efekty wdrożenia projektu.
4. Ustalić, czy w projekcie wdrażano alternatywne w skali partnerstwa praktyki (sposoby) rozwiązywania problemu społecznego.
5. Ustalić, czy praktyki będą kontynuowane po zakończeniu projektu.

Wykaz problemów/wyzwań społeczno-ekonomicznych zidentyfikowanych w lokalnych strategiach rozwoju

Tabela 30. Wykaz problemów/wyzwań społeczno-ekonomicznych zidentyfikowanych w lokalnych strategiach rozwoju

Lp.	Nazwa LGD	Kategorie problemów społecznych wyszczególnianych w lokalnych strategiach rozwoju			
		Bezrobocie, jego przyczyny i konsekwencje	Niska aktywność społeczna, w tym słaba kondycja organizacji pozarządowych	Dezintegracja więzi społecznych, zanikająca tożsamość zbiorowa	Niewystarczające możliwości zagospodarowania czasu wolnego, rekreacji, również z wykorzystaniem lokalnych zasobów kulturowych
1	2	3	4	5	6
1	A	Ograniczone warunki do rozwoju działań, w tym innowacyjnych, pozwalających na tworzenie miejsc pracy na obszarze LGD	Niska aktywność społeczna i obywatelska mieszkańców obszaru LGD	Niska integracja lokalnych społeczności na rzecz dobra wspólnego i/lub włączenia społecznego z zaznaczeniem lokalnej tożsamości	Słaba promocja obszaru pod względem turystycznym i innowacyjnym
		Mało średnich i brak dużych przedsiębiorstw generujących miejsca pracy	Mała liczba organizacji pozarządowych i grup nieformalnych działających na rzecz pożytku publicznego		Niewystarczająca infrastruktura turystyczno-rekreacyjna wykorzystująca walory przyrodnicze, pozwalająca na wzrost atrakcyjności obszaru
		Niewystarczające działania na rzecz rozwoju innowacyjnej przedsiębiorczości	Brak wiedzy/niskie kwalifikacje osób chcących aktyw- nie działać		Niewystarczająca liczba miejsc do integracji, spotkań, aktywności dla mieszkańców

Tabela 30 (cd.)

1	2	3	4	5	6
2	B	Duży odsetek osób bezrobotnych wśród grup szczególnie wrażliwych na rynku pracy	Małe wsparcie dla lokalnych liderów	Brak pomysłu na integrację nowych mieszkańców w kontekście procesów suburbanizacyjnych	Mało urozmaicona oferta wydarzeń kulturalnych, organizowanie wydażeń głównie o tematyce ludowej
		Stosunkowo wysoki odsetek ludności korzystającej z pomocy społecznej			Stosunkowo niski odsetek mieszkańców obszaru LGD zadowolonych z rozwoju oferty czasu wolnego
		Relatywnie wysoka liczba rodzin otrzymujących zasiłki rodzinne			Nadal niewystarczająca ilość zagonospodarowanych przestrzeni publicznych (skwery, place, miejsca spotkań – ławki etc.), pozwalających na spędzanie czasu wolnego mieszkańcom, ale także na budowanie kapitału społecznego, wzajemnych relacji, jak również podnoszących walory estetyczne przestrzeni LGD
		Niska atrakcyjność lokalnego rynku pracy na tle metropolii			Niska jakość infrastruktury turystycznej, kulturalno-społecznej obszaru oraz oferty turystyczno-kulturalnej spełniającej oczekiwania mieszkańców i turystów
3	C	Brak doświadczeń i prowadzonych działań z zakresu ekonomii społecznej	Niski stopień integracji i współpracy wśród mieszkańców i organizacji pozarządowych	Niski stopień integracji i współpracy wśród mieszkańców i organizacji pozarządowych	Niska jakość infrastruktury turystycznej, kulturalno-społecznej obszaru oraz oferty turystyczno-kulturalnej spełniającej oczekiwania mieszkańców i turystów
		Brak na terenie LGD miejsca, z którego mogliby korzystać lokalni producenci, mieszkańcy, grupy nieformalne, np. KGW, turyści, w celu przetworzenia produktów rolnych (brak inkubatora kuchennego)			
3	C	Niski stopień przedsiębiorczości wśród mieszkańców i lokalnych przedsiębiorców	Niski stopień integracji i współpracy wśród mieszkańców i organizacji pozarządowych	Niski stopień integracji i współpracy wśród mieszkańców i organizacji pozarządowych	Niska jakość infrastruktury turystycznej, kulturalno-społecznej obszaru oraz oferty turystyczno-kulturalnej spełniającej oczekiwania mieszkańców i turystów
		Niski stopień przedsiębiorczości wśród mieszkańców i lokalnych przedsiębiorców			

4	D	Niewystarczająca liczba miejsc pracy	Spoleczeństwo jest słabo zintegrowane, mało zaangażowane	Spoleczeństwo jest słabo zintegrowane, mało zaangażowane (dot. zwłaszcza ludzi młodych), podejmuje niewiele działań kolektywnych nastawionych na cel o charakterze dobra wspólnego	Niski poziom oferty aktywnego spędzania czasu wolnego Niedoinwestowanie infrastruktury społeczno-kulturalnej, turystycznej, rekreacyjnej i sportowej, w której daje się odczuć brak rozwiązań innowacyjnych, jak również niski poziom zarządzania tego typu obiektami
5	E	Konieczność poszukiwania pracy poza obszarem LGD Patologie życia rodzinnego Bezrobocie Ubóstwo Praca w szarej strefie Trudności w korzystaniu ze współczesnych rozwiązań społeczeństwa informacyjnego Uzależnienia Istnienie obszarów zdegradowanych społecznie (duża liczba mieszkańców będących w grupach defaworyzowanych); duży odsetek ludności wykluczonej lub zagrożonej wykluczeniem społecznym, wynikającym głównie z bezrobocia i ubóstwa (od 5% do 19% mieszkańców poszczególnych gmin LGD to klienci OPS)	Brak mechanizmów wsparcia aktywności społecznej, co jest szczególnie odczuwalne na obszarach wiejskich, brak mechanizmów o charakterze doradczymo-organizacyjnym oraz wykorzystania kapitału ludzkiego (lokalnych animatorów/ liderów)		Niewystarczające działania promocyjne w zakresie walorów historycznych, przyrodniczych i krajobrazowych oraz dziedzictwa kulturowego (w tym kulinarnego), brak całosezonowej oferty turystycznej

Tabela 30 (cd.)

1	2	3	4	5	6
6	F	Trudne warunki życia mieszkańców, ubożenie społeczeństwa	Mała aktywność mieszkańców z terenu LGD Brak wśród lokalnej społeczności lidera do podejmowania działań na rzecz integracji społeczności lokalnej		Slabo rozwinięta i niewystarczająca infrastruktura turystyczno-rekreacyjna i kulturalna na obszarze LGD Brak oferty, która uwzględniłaby ożywienie istniejących szlaków rowerowych, konnych i pieszych na obszarze LGD Niedostateczna oferta mająca wpływ na rozwój życia kulturalnego na obszarze LGD
7	G	Słabe wsparcie instytucjonalne dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym Niski poziom przedsiębiorczości mieszkańców obszaru LGD oraz niedostateczna świadomość i kompetencje mieszkańców obszaru do prowadzenia biznesu	Małe zasoby organizacji pozarządowych Niski potencjał organizacji w pozyskiwaniu dotacji	Niewystarczający stopień kultywowania tradycji i zwyczajów lokalnych Zbyt mało działań integrujących środowisko	Niski poziom atrakcyjności rekreacyjno-wypoczynkowej Niewystarczająco rozwinięta ogólnodostępna infrastruktura rekreacyjno-kulturalna

8	H	Wysoka stopa bezrobocia Niskie wskaźniki przedsiębiorczości Niewystarczająca liczba instytucji otoczenia biznesu Bardzo zła ocena rynku pracy i zarobków wśród mieszkańców Niewystarczające wsparcie dla tworzenia nowych miejsc pracy Odpływ mieszkańców w wyniku migracji Duże zagrożenie wykluczeniem społecznym na obszarze LSR Niewystarczające kwalifikacje mieszkańców, wymagające podjęcia działań szkoleniowych i edukacyjnych	Konieczność wsparcia procesu integracji mieszkańców		Niska ocena oferty spędzania wolnego czasu
		Wysoka stopa bezrobocia Niskie wskaźniki przedsiębiorczości Bardzo zła ocena rynku pracy i zarobków wśród mieszkańców Niewystarczające kwalifikacje i kompetencje mieszkańców			
9	I		Niewystarczająca aktywność społeczna mieszkańców		

Tabela 30 (cd.)

1	2	3	4	5	6
10	J	Niskie kwalifikacje mieszkańców, nieprzystosowane do rynku pracy; emigracja młodego pokolenia; niski poziom przedsiębiorczości; brak podmiotów ekonomii społecznej ukierunkowanych na reintegrację społeczno-zawodową mieszkańców; duży odsetek osób korzystających z pomocy społecznej Niski poziom przedsiębiorczości na obszarze LGD, brak miejsc pracy; brak lokalnych, tradycyjnych produktów spożywczych w ofercie handlowej mimo dużego potencjału kulinarnego		Zanikanie tradycji regionu (kulturowo-historycznych) ze względu na małe (nieemocjonalne) zaangażowanie młodego pokolenia w kultywowanie tradycji; nie są właściwie ukształtowane podstawy patriotyczne młodego pokolenia	Słabo rozwinięta turystyka poza obszarem, słaba promocja; uboga i mało różnicowana oferta turystyczna, mało atrakcji turystycznych; niedostatecznie i nierównomiernie rozwinięta baza noclegowo-żywieniowa; brak dostępu do infrastruktury rekreacyjnej i sportowej lub jej niska jakość
11	K			Słaba ochrona i niedostateczne propagowanie dziedzictwa kulturowego Kaszub jako elementu decydującego o tożsamości społeczności lokalnej	Brak dostępu mieszkańców i turystów do wysokiej jakości usług turystycznych i okoturystycznych, w tym usług innowacyjnych

12	L	Niski poziom wiedzy i kompetencji w zakresie przedsiębiorczości i prowadzenia działalności gospodarczej oraz brak zaangażowania bezrobotnych w podnoszenie kwalifikacji	Slabo działające i współpracujące organizacje pozarządowe integrujące mieszkańców i wykorzystujące potencjał obiektów użyteczności publicznej	Slabe wykorzystanie potencjału społecznego i niewystarczający poziom więzi społecznych	Niedostateczna infrastruktura rekreacyjna, turystyczna, sportowa i kulturowa
		Emigracja zarobkowa			
		Niskie dochody mieszkańców oraz brak miejsc pracy dla osób z grup defaworyzowanych	Slaba współpraca między podmiotami na poziomie regionalnym i ponadregionalnym	Nieutożsamianie się mieszkańców z regionem i niska wiedza o walorach historyczno-kulturowych obszaru	Brak środków na rozwój zespołów folklorystycznych, artystycznych itp.
		Slaba współpraca między podmiotami na poziomie regionalnym i ponadregionalnym			
13	M	Wyludnianie się obszaru			
		Bezrobocie absolwentów szkół i osób z niepełnosprawnościami			
		Eurosieroctwo			
		Starzenie się społeczeństwa, powodowane również migracją zarobkową osób młodych			
14	N	Umiarkowane zagrożenie ubóstwem			
		Niski poziom przedsiębiorczości wśród mieszkańców	Zniechęcenie mieszkańców – niewystarczające zaangażowanie w inicjatywy oddolne	Zanikanie więzi społecznych i tożsamości regionalnej	Slabo rozwinięta infrastruktura turystyczna i okoturystyczna regionu
		Wysoka stopa bezrobocia			
		Wysoki udział osób w wieku poprodukcyjnym na obszarze LGD			

Tabela 30 (cd.)

1	2	3	4	5	6
15	O	Migracja mieszkańców małych miejscowości w poszukiwaniu lepszego życia Słabo rozwinięta przedsiębiorczość	Niechęć do współpracy	Słabe poczucie związku mieszkańców z miejscem zamieszkania	Słaby dostęp do sportu i rekreacji wśród mieszkańców małych miejscowości Mała liczba obiektów infrastruktury rekreacyjnej w małych miejscowościach
16	P	Wysoki poziom bezrobocia, zwłaszcza osób 50+ i osób do 35. roku życia Niski poziom przedsiębiorczości	Niska aktywność społeczna młodzieży Niski poziom kapitału społecznego mieszkańców LGD Niski potencjał organizacji pozarządowych		Niewystarczające wyposażenie obiektów kultury i życia lokalnego; istniejące obiekty wymagają remontów Słaba i nieskoordynowana promocja lokalnych atrakcji, dziedzictwa i produktów lokalnych Słabe oznaczenie szlaków turystycznych; zły stan lub niedostateczna infrastruktura turystyczna, niedostateczne oznaczenie miejsc atrakcyjnych turystycznie

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy lokalnych strategii rozwoju.

Wykaz operacji własnych i projektów współpracy LGD

Tabela 31. Wykaz operacji własnych i projektów współpracy LGD

Lp.	Nazwa LGD	Wyszczególnione w LSR projekty własne oraz projekty współpracy
1	2	3
1	A	Wiedza i innowacje (operacja własna) – wprowadzenie ofert edukacyjnych dotyczących innowacyjności, wyjazdy studyjne dla osób zainteresowanych podjęciem działalności gospodarczej, w tym osób z grupy defaworyzowanej Współpraca przy promocji (projekty współpracy) – promocja obszaru, jego zasobów i lokalnej przedsiębiorczości we współpracy z innymi LGD Kompetencje społeczne (projekt własny)
2	B	Zwiększenie dostępu do bezpłatnej informacji pomocnej w zakładaniu, prowadzeniu i rozwijaniu działalności gospodarczej (operacja własna) Poszerzanie kompetencji z zakresu zakładania i funkcjonowania podmiotów ekonomii społecznej – promowanie idei i mechanizmów (operacja własna) Wymiana doświadczeń oraz budowanie partnerstw w obszarze ekonomii społecznej (projekt współpracy) Zwiększenie świadomości mieszkańców i turystów w zakresie potencjałów wewnętrznych obszarów partnerskich LGD poprzez promocję lokalnych zasobów turystycznych i kulturowych, połączoną z utworzeniem centrum produktu turystycznego i kulturowego (projekt współpracy) Poprawa oferty turystycznej i kulturowej obszaru partnerskich LGD poprzez realizację przedsięwzięć kulturalno-promocyjnych bazujących na sąsiedzkim, międzyregionalnym i transgranicznym położeniu partnerskich LGD (projekt współpracy)
3	C	Dobre praktyki przedsiębiorczości lokalnej (projekt własny) – wyjazdy szkoleniowe, wizyty studyjne dla potencjalnych wnioskodawców, w tym m.in. osób z grup defaworyzowanych, zainteresowanych rozpoczęciem działalności gospodarczej Inkubator przedsiębiorczości lokalnej (projekt własny) – utworzenie miejsca mającego za zadanie wspieranie przedsiębiorczości lokalnej, ułatwienie warunków powstawania i funkcjonowania małych firm Markowy produkt turystyczny (projekt własny) – kampania promocyjna i przygotowanie spójnej wizualizacji promocyjnej dla obszaru LGD Beskidzkie lekcje historii i kultury (projekt własny) – przeprowadzenie w każdej z 14 gmin seminariów, prelekcji na temat lokalnej kultury i historii Ekorajdy (projekt własny) – zorganizowanie pięciu rajdów, których trasy będą przebiegać przez cenne przyrodniczo obszary LGD Ochrona dziedzictwa przyrodniczego poprzez zwiększanie świadomości ekologicznej i zasad rozwoju zrównoważonego (projekt współpracy) Lokalna tożsamość LGD (projekt współpracy) – zachowanie i ochrona dziedzictwa kulinarnego, podnoszenie wiedzy oraz współpracy społeczności lokalnych w zakresie walorów kulturowych i tradycji kulinarnych, żywienie aktywności i poziomu integracji przedsiębiorców działających w sferze gastronomii Tworzenie rozpoznawalnej marki turystycznej (projekt współpracy)

Tabela 31 (cd.)

1	2	3
4	D	Aktywizacja grup defaworyzowanych (projekt współpracy)
		Promocja walorów turystycznych obszaru objętego LSR (projekt współpracy)
		Aktywna przestrzeń – budowanie więzi i współpracy sektora społecznego (projekt własny)
		Animatorzy lokalni – aktywizacja i szkolenie grupy animatorów (projekt własny)
5	E	Wzmocnienie działań i utworzenie marki turystycznej (operacja własna i projekt współpracy)
		Rozwój i tworzenie innowacyjnych źródeł dochodu w mikroprzedsiębiorstwach, małych przedsiębiorstwach i alternatywnych gospodarstwach rolnych (operacja własna)
		Tworzenie i rozwój infrastruktury turystycznej i sportowej (operacja własna, projekt współpracy)
		Włóczyki jako ważny element wsparcia promocji obszaru (projekt współpracy)
		Targi jako cykl działań wzmacniających poczucie wspólnoty i przynależności do obszaru LGD (operacje własne)
		Łączenie różnych inicjatyw mieszkańców oraz ich prezentacja i promocja (operacja własna)
		Promocja dziedzictwa kulturowego, rybactwa i akwakultury (operacja własna)
		Wspieranie inicjatyw tworzących innowacyjne rozwiązania zagospodarowania przestrzeni społecznych (operacja własna)
6	F	Wzmocnienie komunikacji pomiędzy LGD a mieszkańcami obszaru (operacja własna)
		Stymulowanie rozwoju lokalnego poprzez współpracę zewnętrzną (projekt współpracy, operacja własna)
7	G	Promocja lokalnej przedsiębiorczości (projekt współpracy)
		Promocja i tworzenie warunków do aktywnego trybu życia mieszkańców LGD (projekt współpracy)
8	H	Organizacja działań w zakresie ekonomii społecznej (projekt współpracy)
9	I	Realizacja dwóch projektów współpracy przyczyniających się do aktywizacji i integracji mieszkańców obszaru (dwa projekty współpracy)
		Inkubowanie przedsiębiorczości wiejskiej (projekt współpracy)
		Rozwój i udoskonalanie szlaku rybackiego (projekt współpracy)
10	J	Tworzenie i promocja atrakcji turystycznych na podstawie projektu (projekt współpracy)
		Realizacja dwóch projektów współpracy – międzynarodowy projekt współpracy realizowany z partnerem francuskim oraz krajowy projekt współpracy – motocyklowy szlak sakralny łączący obszary LGD
11	K	Promocja lokalnej grupy działania [...] (operacja własna)

12	L	Aktywizacja i integracja społeczności lokalnej (projekt współpracy)
		Współpraca i partnerstwo na bazie lokalnych zasobów (projekt współpracy)
		Dobro wspólne źródłem aktywizacji społeczności lokalnej (projekt współpracy)
		Tworzenie i rozwijanie oferty regionu na podstawie lokalnych zasobów (projekt współpracy)
		Tworzenie i rozwijanie oferty regionu na podstawie lokalnych zasobów (operacja własna)
12	M	Zachowanie dziedzictwa (operacja własna)
		Popularyzacja lokalnych produktów i usług (projekt współpracy)
		Wzmocnienie kapitału społecznego (operacja własna)
14	N	Kreator przedsiębiorczości (projekt współpracy)
		Integracja branż mających kluczowe znaczenie dla rozwoju obszaru: przetwórstwo przemysłowe, zakwaterowanie i usługi gastronomiczne, działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją (operacja własna)
		Pobudzanie aktywności gospodarczej mieszkańców (operacja własna)
		Starzejące się społeczeństwo szansą dla rozwoju obszaru (operacja własna)
		Integracja i aktywizacja organizacji pozarządowych (operacja własna)
		Promocja produktów lokalnych (operacja własna)
15	O	Wzmocnienie komunikacji pomiędzy LGD a mieszkańcami (projekt współpracy)
16	P	Podniesienie poziomu współpracy lokalnej na rzecz rozwoju i kultywowania lokalnych tradycji (projekt współpracy)
		Stworzenie aplikacji mobilnych i wydawnictw promujących i wspierających rozwój turystyki na obszarze LGD (projekt współpracy)

Źródło: opracowanie własne.

Bibliografia

- Abramowicz J., Borowczak A., Grabowska I., Polańska Z., Popis Z., Kopczyńska M., Krzewski A., Ledzion B. (2019), *Raport końcowy z badania pn. Określenie optymalnego modelu funkcjonowania Lokalnych Grup Działania w nowej perspektywie finansowej oraz ocena jakości i efektywności ich funkcjonowania*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Adamiak P., Biejat M., Charycka B. (2016), *Ochotnicze straże pożarne – lokalne centra kultury. Raport z badań 2016*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa.
- Adamiak P., Dworkowska Z., Herbst J., Przewłocka J. (2013), *Współpraca w obszarze kultury – samorządy, publiczne instytucje kultury, organizacje pozarządowe*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Adamowicz M., Borczyńska I. (2016), *Funkcjonowanie systemu pomocy społecznej w układzie lokalnym na przykładzie gminy Obryte*, „Rozprawy Społeczne”, t. X, nr 1, s. 31–43.
- Adamska M., Bernacik M., Goś-Wójcicka K., Jarębska K., Kamińska I., Kudłacz M., Lenart M., Bohdziewicz-Lulewicz M., Maślankiewicz M., Małodzińska A., Pacut A., Piwowarczyk M., Nałęcz S., Stasiak-Jaśkiewicz U., Sekuła T., Wilk R. (2018), *Spółdzielczość sprzyjająca włączeniu społecznemu i zawodowemu. Raport końcowy*, Główny Urząd Statystyczny, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Aiken G. (2017), *Social Innovation and Participatory Action Research: A way to research community*, „European Public & Social Innovation Review”, vol. 2(1), s. 17–33.
- Alessio J. (2011), *Social Problems and Inequality*, Ashgate, Farnham.
- Anheier H., Krlev G., Preuss S., Mildemberger G., Bekkers R., Mensink W., Bauer A., Knapp M., Wistow G., Hernandez A., Bayo A. (2014), *Social Innovation as Impact of the Third Sector. A deliverable of the project: „Impact of the Third Sector as Social Innovation” (ITSSOIN)*, European Commission – 7th Framework Programme, European Commission, DG Research, Brussels.
- Babbie E. (2005), *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Barley S.R., Tolbert P.S. (1997), *Institutionalization and Structuration: Studying the links between action and institution*, „Organization Studies”, vol. 18, s. 93–117.
- Basaj M., Kożuch B. (2016), *Współdziałanie organizacji pozarządowych*, [w:] E. Bogacz-Wojtanowska, S. Wrona (red.), *Zarządzanie organizacjami pozarządowymi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 165–180.
- Begiej D., Laskowska-Pańków L., Mrozek T., Bogdańska A. (2007), *EQUAL. Projekty i ich realizacja. Opracowanie tekstów*, Krajowa Struktura Wsparcia PIW EQUAL, Warszawa.
- Bekkers V., Tummers L.G., Stuijzand B.G., Voorberg W. (2013), *Social Innovation in the Public Sector: An integrative framework. LIPSE working papers*, Erasmus University, Rotterdam.
- Berelson B. (1952), *Content Analysis in Communication Research*, Free Press, Glencoe.
- Biejał M., Wójcikowska K. (2015), *O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich*, „Więś i Rolnictwo”, nr 1/2(166/2), s. 97–109.
- Bieńkuńska A., Ciecieląg P., Góralczyk A., Haponiuk M., Wieczorkowski R. (2020), *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Biskup E., Mandes S. (2015), *Podsumowanie analizy projektów innowacyjnych*, https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/download/files/Mechanizmy_wspolpracy/produkty_projektu/Analiza_innowacji.pdf (dostęp: 12.05.2020).
- Blicharz J., Kocowski T., Paplicki M. (2019), *Spółdzielnie socjalne przeciw wykluczeniu społecznemu. Raport*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Błażejowska M. (2019), *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na obszarach wiejskich na przykładzie spółdzielni socjalnych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 544, s. 26–36.
- Błąd M. (2008), *Przedsiębiorstwa społeczne na obszarach wiejskich w Polsce*, „Więś i Rolnictwo”, nr 2, s. 57–71.
- Błądowski P., Kubicki P. (2014a), *Kalkulator społeczny jako element projektu „Kalkulator kosztów zaniechania” w lokalnej polityce społecznej*, „Polityka Społeczna”, nr 3, s. 2–5.
- Błądowski P., Kubicki P. (2014b), *Lokalna polityka społeczna wobec nowych wyzwań. Od interwencji do aktywizacji*, „Polityka Społeczna”, nr 3, s. 34–38.
- Bock B. (2016), *Rural Marginalisation and the Role of Social Innovation: A turn towards nexogenous development and rural reconnection*, „Sociologia Ruralis”, vol. 56(4), s. 552–573.
- Bojanowska E., Krzyszkowski J. (2018), *Pomoc społeczna: od opieki do pomocy*, [w:] E. Bojanowska, M. Grewiński, M. Rymśa, G. Uścińska (red.), *Stulecie polskiej polityki społecznej 1918–2018*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, s. 313–344.
- Bokhorst M. (2015), *De koers van zorgcoöperaties; samenwerken zonder te verworden tot parapedaard of werkpaard van de participatiesamenleving*, „Bestuurskunde”, vol. 24(2), s. 27–39.

- Bokszański Z. (2005), *Tożsamości zbiorowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bosworth G., Rizzo F., Marquardt D., Strijker D., Haartsen D., Aagaard Thuesen A. (2016), *Identifying Social Innovations in European Local Rural Development Initiatives*, „Innovation: The European Journal of Social Science Research”, vol. 29(4), s. 442–461.
- Brandsen T., Evers A., Cattacin S., Zimmer A. (2016a), *Social Innovation: A sympathetic and critical interpretation*, [w:] T. Brandsen, A. Evers, S. Cattacin, A. Zimmer (red.), *Social Innovation in the Urban Context*, Springer Open, London, s. 3–18.
- Brandsen T., Evers A., Cattacin S., Zimmer A. (2016b), *The Good, the Bad and the Ugly in Social Innovation*, [w:] T. Brandsen, A. Evers, S. Cattacin, A. Zimmer (red.), *Social Innovation in the Urban Context*, Springer Open, London, s. 303–310.
- Brańka P. (2016), *Innowacje na obszarach wiejskich na przykładzie inicjatyw podejmowanych przez lokalne grupy działania w województwie małopolskim*, „Studia KPZK”, nr 173, s. 125–135.
- Brzezińska A. (2009), *Specjaliści od kultury ludowej?*, „Nauka”, nr 3, s. 155–172.
- Brzozowska J. (2007), *Spółdzielnia jako podmiot ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1(1), s. 33–41.
- Bukraba-Rylska I. (2004), *Kultura w Polsce lokalnej – w mikroskopie i przez lunetę*, „Kultura Współczesna”, t. 4, s. 96–118.
- Bukraba-Rylska I. (2008), *Socjologia wsi polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bukraba-Rylska I. (red.) (2011), *Między interwencją a interakcją. Lokalne grupy działania w społecznościach wiejskich*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Burdyka K. (2017), *Gry i zabawy ruchowe jako element dziedzictwa kulturowego polskiej wsi*, [w:] I. Bukraba-Rylska, M. Wieruszewska, K. Burdyka (red.), *Lokalne dziedzictwo kulturowe w doświadczeniu mieszkańców wsi*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 81–96.
- Cajaiba-Santana G. (2014), *Social Innovation: Moving the field forward. A conceptual framework*, „Technological Forecasting & Social Change”, vol. 82, s. 42–51.
- Cameron J., Gibson K. (2005), *Participatory Action Research in a Poststructuralist Vein*, „Geoforum”, vol. 36, s. 315–331.
- Charycka B., Gumkowska M. (2019a), *Kondycja organizacji pozarządowych. Raport z badań 2018*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Charycka B., Gumkowska M. (2019b), *Między wzrostem a rozwojem. Zmiany w sektorze pozarządowym w Polsce*, „Trzeci Sektor”, nr 48(04), s. 26–40.
- Charycka B., Gumkowska M., Arczewska M. (2019), *Zysk nie tylko społeczny. Działalność ekonomiczna organizacji pozarządowych*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Charycka B., Gumkowska M., Arczewska M. (2020a), *Zatrudnienie. Problemy personelu organizacji pozarządowych z perspektywy pracowniczej*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Charycka B., Gumkowska M., Arczewska M. (2020b), *Oblicza lokalności. Organizacje pozarządowe na wsi*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.

- Chevalier P., Maurel M.C. (2010), *Program LEADER w krajach Europy Środkowej*, „Wież i Rolnictwo”, nr 4(149), s. 26–41.
- Chimiak G. (2016), *The Growth of Non-governmental Development Organizations in Poland and the Cooperation with Polish Aid*, IFiS Publisher, Warsaw.
- Chmielewska B., Zegar J.S. (2020), *Poziom życia na wsi na tle kraju i Unii Europejskiej*, [w:] J. Wiklin, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 115–138.
- Chodyra P. (b.r.), *Kluby Integracji Społecznej – podsumowanie wyników badań*, [w:] A. Karwacki (red.), *Wtórna analiza badań empirycznych dotyczących stanu reintegracji społecznej. Przegląd dotyczy badań zrealizowanych w latach 2004–2017*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa, s. 19–38.
- Chrzanowski M., Zawada P. (2020), *Social Economy and Social Innovations – An impulse for further, wider discussion*, „Journal of Modern Science”, vol. 2(45), s. 279–285.
- Cierniak-Szóstak E. (2011), *Kultura organizacyjna NGO wobec wymagań funduszy strukturalnych*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1(2), s. 41–52.
- Cova B., Svanfeldt Ch. (1993), *Societal Innovations and the Postmodern Aestheticization of Everyday Life*, „International Journal of Research in Marketing”, vol. 10(3), s. 297–310.
- Coyne R. (2005), *Wicked Problems Revisited*, „Design Studies”, vol. 26, no. 1, s. 5–17.
- Creswell J.W. (2013), *Projektowanie badań naukowych: metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Czapiewska G. (2019), *Dialog międzypokoleniowy a aktywizacja społeczna osób starszych w środowisku wiejskim*, „Wież i Rolnictwo”, nr 4(185), s. 165–185.
- Czapiński J., Panek T. (2015), *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Czerwiński K. (2013), *Kilka uwag o kształceniu przyszłych liderów społecznych*, [w:] A. Piasecki (red.), *Lider społeczny w XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków, s. 128–147.
- Czetwertyński S. (2017), *Znaczenie i kondycja ekonomiczna polskich spółdzielni socjalnych*, „Społeczeństwo i Ekonomia”, nr 7, s. 46–60.
- Davies A., Simon J. (2012), *The Value and Role of Citizen Engagement in Social Innovation. Deliverable of the Project: The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe (TEPSIE)*, European Commission – 7th Framework Programme, European Commission, DG Research, Brussels.
- Defourny J., Nyssens M. (2014), *Social Innovation, Social Economy and Social Enterprise: What can the European debate tell us?*, [w:] F. Moulaert, D. MacCallum, A. Mehmood, A. Hamdouch (red.), *The International Handbook on Social Innovation. Collective Action, Social Learning and Transdisciplinary Research*, Edward Elgar, Cheltenham, s. 40–52.
- Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (2015), *Poradnik dla lokalnych grup działania w zakresie opracowania lokalnych strategii rozwoju na lata 2014–2020*, Warszawa.

- Drucker O. (1992), *Innowacja i przedsiębiorczość: praktyka i zasady*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Dudek M. (2017), *Skala i uwarunkowania ubóstwa rodzin rolniczych w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 2(175), s. 7–27.
- Duraj J. (2012), *Przesłanki powstania spółdzielni socjalnych w Polsce i różnicowanie przedmiotu ich działania*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, nr 272, s. 7–24.
- Duriasz-Bulhak J., Połomski K., Potok A. (red.) (2011), *Rzecz o dziedzictwie na wsi. Rady, przykłady, informacje*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Dygoń M., Wolińska I. (2011), *Projekty innowacyjne. Poradnik dla projektodawców Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, Krajowa Instytucja Wspomagająca Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Warszawa.
- EGO – Evaluation for Government Organizations s.c., Ośrodek Ewaluacji Sp. z o.o. (2018), *Raport dla badania pn. „Ewaluacja innowacji społecznych w ramach programu operacyjnego Wiedza, Edukacja, Rozwój”*, <https://www.power.gov.pl/media/56881/Raport.pdf> (dostęp: 11.09.2020).
- Eikenberry A.M. (2009), *Refusing the Market: A democratic discourse for voluntary and non-profit organizations*, „Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly”, vol. 38(4), s. 582–596.
- European Commission (2004), *Project Cycle Management Guidelines*, Brussels.
- European Commission (2013), *Guide to Social Innovation*, Brussels.
- Evers A., Ewert B. (2014), *Introduction*, [w:] A. Evers, B. Ewert, T. Brandsen (red.), *Social Innovations for Social Cohesion. Transnational Patterns and Approaches from 20 European Cities*, European Commission, Brussels, s. 10–24.
- Faliszek K. (2016), *Lokalna polityka społeczna: fakty czy mity*, „Zoon Politikon”, nr 7, s. 279–298.
- Falkheimer J. (2007), *Anthony Giddens and Public Relations: A third way perspective*, „Public Relations Review”, no. 33, s. 287–293.
- Fedyszak-Radziejowska B. (2020), *Sytuacja społeczno-ekonomiczna, postawy i wartości mieszkańców wsi*, [w:] J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2020*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 57–74.
- Franklin A., Kovách I., Csurgó B. (2017), *Governing Social Innovation: Exploring the role of ‘discretionary practice’ in the negotiation of shared spaces of community food growing*, „Sociologia Ruralis”, vol. 57(4), s. 339–458.
- Frączak P., Wygnański J.J. (2008), *Polski model ekonomii społecznej. Rekomendacje dla rozwoju*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Frysztacki K. (2009), *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Frysztacki K. (2019), *Wokół pracy socjalnej. Od koncepcji i teorii do kontekstów empiryczno-aplikacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Furmankiewicz M. (2012), *Partnerstwo międzysektorowe czy kolejne narzędzie władz samorządowych? Ukryty sektor publiczny w lokalnych grupach działania w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(157), s. 112–127.

- Furmankiewicz M. (2013), *Pomiędzy wykluczeniem, niewiedzą a zaangażowaniem. Lokalne grupy działania w ocenie organizacji pozarządowych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, nr 44, s. 159–171.
- Furmankiewicz M. (2018), *Partnerstwa terytorialne na obszarach wiejskich w Polsce. Współzarządzanie czy ukryta dominacja sektora publicznego?*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław.
- Furmankiewicz M., Janc K. (2011), *Wpływ Programu Pilotażowego LEADER+ na aktywność gmin należących do partnerstw terytorialnych w województwie dolnośląskim*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1(150), s. 106–123.
- Furmankiewicz M., Królikowska K. (2010), *Partnerstwa terytorialne na obszarach wiejskich w Polsce w latach 1994–2006*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław.
- Furmankiewicz M., Knieć W., Atterton J. (2015), *Rural Governance in the New EU Member States: The experience of the Polish LEADER+ Pilot Programme (2004–2008)*, [w:] J. Bućek, A. Ryder (red.), *Governance in Transition*, Springer Geography, Dordrecht, s. 133–153.
- Furmankiewicz M., Macken-Walsh Á., Stefańska J. (2014), *Territorial Governance, Networks and Power: Cross-sectoral partnerships in rural Poland*, „Geografiska Annaler: Series B, Human Geography”, vol. 96(4), s. 345–361.
- Futymski A., Kamiński R. (2008), *Budowanie lokalnej strategii rozwoju w ramach osi 4 LEADER. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Gabryelak E. (2016), *Obszary nierówności w zakresie edukacji i próby ich niwelowania przy wykorzystaniu funduszy unijnych na przykładzie województwa łódzkiego*, [w:] E. Psyk-Piotrowska (red.), *Nowe mechanizmy rozwoju obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 41–92.
- Gałęski B. (1971), *Innowacje a społeczność wiejska*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.
- Gaździcka K. (2019), *Identyfikacja efektów wprowadzenia innowacji społecznych oraz ich rola w rozwiązywaniu problemów stojących przed społeczeństwem*, [w:] N. Laurisz, A. Stronczek (red.), *Ekonomia społeczna. Innowacje społeczne*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków, s. 22–31.
- Giddens A. (2001), *Nowe zasady metody socjologicznej*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków.
- Giddens A. (2003), *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturalizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Giddens A. (2005), *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Giddens A. (2006), *Ramy późnej nowoczesności*, [w:] A. Jasińska-Kania, L. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 687–699.
- Gierek P. (2012), *Prestiż zawodu pracownika socjalnego w polskim systemie pomocy społecznej*, [w:] D. Błasik, I. Piątkowska-Lipka (red.), *Rola pracy socjalnej w przeciwdzia-*

- łaniu zjawiska wykluczenia społecznego, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice, s. 33–46.
- Glińska-Neweś A., Karwacki A. (2018), *Innovativeness of Social Economy Entities in Poland: An empirical study from the perspective of Positive Organizational Scholarship*, „Nonprofit Management & Leadership”, vol. 28(3), s. 367–382.
- Główny Urząd Geodezji i Kartografii (2016), *Podział administracyjny Polski 2016*, http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/podzial_administracyjny_polski_2016.pdf (dostęp: 16.02.2016).
- Główny Urząd Statystyczny (2018), *Spółdzielnie socjalne w 2016 r.*, Warszawa.
- Goffman E. (1975), *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 150–177.
- Goffman E. (2011), *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach instytucji totalnych*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- Goleński W. (2019), *Ekonomia społeczna w Polsce – przyczynek do krytyki innowacyjności rozwiązań krajowych*, [w:] N. Laurisz, A. Pacut (red.), *Ekonomia społeczna. Innowacyjność społeczna w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków, s. 23–33.
- Gorlach K. (1995), *Obronić ducha Ameryki: kwestia rolna i socjologia wsi we współczesnych Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Gorlach K., Forýs G. (2018), *Kooperacja i współzarządzanie na obszarach wiejskich w Polsce. Przykład ruchu agroturystycznego*, „Studia Obszarów Wiejskich”, t. 51, s. 119–137.
- Goszczyński W., Kamiński R., Kniec W. (2013), *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji, autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*, Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Toruń–Warszawa.
- Granosik M. (2012), *Mówię, jak jest, robię, co mi każą – o interpretacyjnym rozdarcu współczesnego pracownika socjalnego*, [w:] M. Rymśa (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 187–201.
- Granosik M. (2016), *Od profesjonalnej nadziei do procedur: dyskursywna instytucjonalizacja polskiej pracy socjalnej*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 35(4), s. 43–58.
- Granovetter M. (1973), *The Strength of Weak Ties*, „American Journal of Sociology”, vol. 78(6), s. 1360–1380.
- Grewiński M. (2013), *Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna”, nr 3, s. 24–39.
- Grewiński M. (2017), *Innovative Social Policy – New paradigms and challenges*, [w:] G. Marzano, M. Grewiński (red.), *Introduction to Social Innovation*, Mimesis International, Milano, s. 47–74.
- Grewiński M. (2018), *Cyfryzacja i innowacje społeczne – perspektywy i zagrożenia dla społeczeństwa*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, nr 46(1), s. 19–29.
- Grewiński M., Lizut J. (2013), *Pomoc społeczna jako realizator efektywnych usług socjalnych*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Toruń.

- Grimm R., Fox Ch., Baines S., Albertson K. (2013), *Social Innovation, an Answer to Contemporary Societal Challenges? Locating the concept in theory and practice*, „Innovation: The European Journal of Social Science Research”, vol. 26(4), s. 436–455.
- Grosse T. (2010), *Kształtowanie demokracji w Polsce. Między europeizacją a wpływem kultury politycznej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 1(28), s. 93–128.
- Grotowska-Leder J. (2008), *Sieci społeczne seniorów mieszkających w rejonach niezurbanizowanych w perspektywie teoretycznej i empirycznej*, [w:] J.T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Pomysłne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 171–185.
- Grzebisz-Nowicka Z. (1995), *Działalność organizacji Kół Gospodyń Wiejskich na rzecz kobiet i ich rodzin*, [w:] J. Sawicka (red.), *Kobieta wiejska w Polsce: rodzina, praca, gospodarstwo*, Wydawnictwo Jordan, Warszawa, s. 145–190.
- Guzal-Dec D., Zwolińska-Ligaj M. (2017), *Lokalne grupy działania na rzecz włączenia społecznego w województwie lubelskim*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, t. XIX, z. 3, s. 71–78.
- Hagen E. (1962), *On the Theory of Social Change. How Economic Growth Begins*, The Dorsey Press, Homewood.
- Halamska M. (2008a), *Organizacje rolników: bilans niesentymentalny*, [w:] M. Halamska (red.), *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 103–134.
- Halamska M. (2011), *Sceny rozwoju lokalnego w Polsce: dekoracje i aktorzy*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(153), s. 103–121.
- Halamska M. (2013), *Życie na wsi: elementy stylu życia*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1(158), s. 25–43.
- Halamska M., Michalska S., Śpiewak R. (2010), *LEADER w Polsce. Drogi implementacji programu*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(149), s. 104–119.
- Halamska M. (red.) (2008b), *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Hałas E. (2011), *Refleksyjność jako zasada i problem teorii społecznej*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 2(188), s. 191–202.
- Han J. (2017), *Social Marketisation and Policy Influence of Third Sector Organizations: Evidence from the UK*, „Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations”, vol. 28, s. 1209–1225.
- Hausner J. (2007), *Ekonomia społeczna jako sektor gospodarki*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1(1), s. 9–14.
- Have R.P. van der, Rubalcaba L. (2016), *Social Innovation Research: An emerging area of innovation studies?*, „Research Policy”, vol. 45, s. 1923–1935.
- Hayrapetyan R. (2019), *Quantitative Analysis of Factors Affecting Citizen Participation in Local Governance: The case of Yerevan*, „Public Administration Issues”, no. 6, s. 61–76.
- Hazel K.L., Onaga E. (2003), *Experimental Social Innovation and Dissemination: The promise and its delivery*, „American Journal of Community Psychology”, vol. 32(3/4), s. 285–294.

- Hełpa-Liszkowska K. (2013), *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju lokalnego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, t. 1, nr 6(255), s. 5–18.
- Herbst J. (2008), *Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich*, [w:] M. Halamska (red.), *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 33–75.
- Herrmann P. (2010), *Usługi socjalne jako instrument integracji – z perspektywy Unii Europejskiej*, [w:] A. Brandstaetter, P. Herrmann, C. Connell (red.), *Definiowanie usług socjalnych w kontekście europejskim – od ogółu do szczegółu*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa, s. 85–95.
- Heylen F., Willems E., Beyers J. (2020), *Do Professionals Take Over? Professionalisation and membership influence in civil society organizations*, „Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations”, vol. 31, s. 1226–1238.
- Hollingsworth J.R. (2000), *Doing Institutional Analysis: Implications for the study of innovations*, „Review of International Political Economy”, vol. 7, s. 595–644.
- Holt K. (1971), *Social Innovations in Organizations*, „International Studies of Management & Organization”, vol. 1(3), s. 235–252.
- Hornowska E. (2001), *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Howaldt J., Schwarz M. (2010), *Social Innovation: Concepts, Research Fields and International Trends*, http://www.asprea.org/imagenes/IMO%20Trendstudie_Howaldt_englisch_Final%20ds.pdf (dostęp: 9.11.2019).
- Howaldt J., Kopp R., Schwarz M. (2015), *Social Innovations as Drivers of Social Change – Exploring Tarde’s contribution to social innovation theory building*, [w:] A. Nicholls, J. Simon, M. Gabriel (red.), *New Frontiers in Social Innovation Research*, Palgrave Macmillan, London, s. 29–51.
- Huq J.-L. (2019), *Conditioning a Professional Exchange Field for Social Innovation*, „Business & Society”, vol. 58(5), s. 1047–1082.
- International Association for Public Participation (b.r.), *IAP2 Spectrum of Public Participation*, https://cdn.ymaws.com/www.iap2.org/resource/resmgr/pillars/Spectrum_8.5x11_Print.pdf (dostęp: 10.12.2020).
- Jacek A., Sarnacka E., Miaskowska-Daszkiewicz K. (2016), *Domy pomocy społecznej. Organizacja i funkcjonowanie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Jacher W. (1993), *Socjologiczne aspekty człowieka i ładu społecznego*, [w:] W. Świątkiewicz (red.), *Spółeczny świat i jego legitymizacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Katowice, s. 13–24.
- Janoś-Kresło M. (2013), *Organizacje pozarządowe na rynku usług społecznych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
- Janowska Z. (2019), *Uwarunkowania funkcjonowania spółdzielni socjalnych w Polsce*, „Polityka Społeczna”, nr 7(544), s. 8–14.
- Jarkiewicz A. (2017), *Zagrożona praca socjalna – o uwarunkowaniach orientowania działań pracowników socjalnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia – Psychologia”, t. XXX, nr 4, s. 63–74.

- Jaskyte K. (2013), *Does Size Really Matter? Organizational size and innovations in non-profit organizations*, „Nonprofit Management & Leadership”, vol. 24(2), s. 229–247.
- Kalinowski S. (2019), *Wiejska bieda – (nie)obecność na polskiej wsi*, [w:] M. Halamska, M. Stanny, J. Wiklin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 169–202.
- Kamiński R., Sitek A. (2019), *Wiejskie organizacje społeczne*, [w:] M. Halamska, M. Stanny, J. Wiklin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 421–454.
- Karpińska A. (2020), *Innowacyjność. Analiza socjologiczna. Myśl – wiedza – polityka*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.
- Karwacki A. (b.r.), *Wtórna analiza badań empirycznych dotyczących stanu reintegracji społecznej. Przegląd dotyczy badań zrealizowanych w latach 2004–2017*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Karwacki A., Kaźmierczak T. (2018), *Założenia i uwarunkowania poszerzenia profilu usług reintegracyjnych w ramach modelu KSR*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Kasprowicz D., Murzyn D. (2014), *Innowacje społeczne – skuteczna odpowiedź na kryzys gospodarczy w Unii Europejskiej*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, nr 28, s. 129–143.
- Kazepov Y., Colombo F., Sarius T. (2020), *The Multi-scalar Puzzle of Social Innovation*, [w:] S. Oosterlynck, A. Novy, Y. Kazepov (red.), *Local Social Innovation to Combat Poverty and Exclusion: A critical appraisal*, Policy Press, United Kingdom, s. 91–112.
- Kaźmierczak T. (2019), *Praca środowiskowa a aktywne obywatelstwo*, [w:] K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 453–467.
- Kleverbeck M., Terstriep J. (2017), *Analysing the Social Innovation Process: The methodology of social innovation biographies*, „European Public & Social Innovation Review”, vol. 2(2), s. 15–29.
- Knapik W. (2018), *Kreowanie więzi terytorialnych na przykładzie Wspólnoty Gospodarstwa Społecznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I, Philosophia – Sociologia”, t. XLIII, nr 1, s. 159–173.
- Kniec W., Hałasiewicz A. (2008), *LEADER. Budowanie potencjału społecznego*, FAPA – Polska Izba Bankowości Spółdzielczej, Warszawa.
- Knoblauch H. (2013), *Projection, Imagination, and Novelty: Towards a theory of creative action based on Schutz*, [w:] M. Barber, J. Dreher (red.), *The Interrelation of Phenomenology, Social Sciences and the Arts*, Springer International Publishing, Heidelberg, s. 31–50.
- Kobyliński Z. (2011), *Czym jest, komu jest potrzebne i do kogo należy dziedzictwo kulturowe?*, „Mazowsze. Studia Regionalne”, nr 7, s. 21–47.
- Kociatkiewicz J., Kostera M. (2014), *Zaangażowane badania jakościowe*, „Problemy Zarządzania”, t. 12, nr 1(45), s. 9–17.

- Kołodziej-Hajdo M. (2019), *Wybrane źródła finansowania innowacji społecznych na świecie*, [w:] N. Laurisz, A. Stronczek (red.), *Ekonomia społeczna. Innowacje społeczne*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków, s. 41–50.
- Kołomycew A. (2017), *Community – Led Local Development as a new instrument based in the LEADER approach*, [w:] K. Zajda, A. Kołomycew, Ł. Sykała, K. Janas (red.), *LEADER and Community – Led Local Development Approach. Polish experiences*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 71–86.
- Kołomycew A., Pawłowska A. (2013), *Partnerstwa międzysektorowe w rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie lokalnych grup działania w województwie podkarpackim*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2(52), s. 62–80.
- Konecki K. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Koptiew D., Puzio-Waławik B. (2019), *Spółdzielnia socjalna jako innowacyjna forma działalności w zakresie rozwiązywania problemów społecznych*, [w:] N. Laurisz, A. Pacut (red.), *Ekonomia społeczna. Innowacyjność społeczna w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków, s. 49–59.
- Koral J. (2008), *Spółdzielnie socjalne*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Krajowa Instytucja Wspomagająca (2009), *Od pomysłu do projektu innowacyjnego, czyli poradnik dla projektodawców projektów innowacyjnych Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, Warszawa.
- Krajowa Instytucja Wspomagająca (2012), *Miniprzewodnik po ewaluacji projektów innowacyjnych PO KL. Zalecenia Krajowej Instytucji Wspomagającej*, Warszawa.
- Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich (b.r.), http://ksow.pl/baza-lgd-2014-2020.html?no_cache=1 (dostęp: 16.02.2016).
- Krasnopolskaya I., Meijs L. (2019), *The Effect of Enabling Factors on Social Innovation in Russian Non-profit Organisations*, „International Journal of Sociology and Social Policy”, vol. 39, no. 5/6, s. 447–463.
- Krzymieniewska G. (2015), *Podmioty ekonomii społecznej w procesie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu na obszarach wiejskich*, „Studia i Prace WNEiZ”, nr 40, s. 185–194.
- Krzyszowski J., Podkońska A., Wasiak A. (2018), *Uwarunkowania reintegracji społeczno-zawodowej w świetle danych empirycznych. Raport z badań empirycznych przeprowadzonych w ramach projektu pt.: Krajowa Sieć Reintegracji*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa–Łódź.
- Kuć M. (2015), *Kryminologia*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Kulesza E. (2013), *Lokalna polityka społeczna*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- Kwaśnicki W. (2015), *Innowacje społeczne – nowy paradygmat czy kolejny etap w rozwoju kreatywności człowieka?*, [w:] W. Misztal, G. Chimiak, A. Kościanski (red.), *Obywatelskość wobec kryzysu: uśpieni czy innowatorzy?*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 23–58.

- Leś E. (2003), *Ustawa o pożytku publicznym i wolontariacie: lifting dotychczasowych unormowań czy urzeczywistnienie kultury pomocniczej*, „Polityka Społeczna”, nr 7, s. 1–5.
- Leś E. (2019), *Dobroczynność, wolontariat, praca socjalna*, [w:] K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 213–227.
- Lounsbury M., Crumley E.T. (2007), *New Practice Creation: An institutional perspective on innovation*, „Organization Studies”, no. 28, s. 993–1012.
- Lubimow-Burzyńska I. (2014), *Proces tworzenia innowacji społecznych*, [w:] J. Wyrwa (red.), *Innowacje społeczne w teorii i praktyce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 72–93.
- Lobocki M. (2009), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Łuczyńska M. (2013), *Pracownicy socjalni w procesie socjalizacji*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Maelicke B. (1987), *Soziale Arbeit als soziale Innovation*, [w:] B. Maelicke (red.), *Soziale Arbeit als soziale Innovation*, Weinheim Juventa-Verlag, München, s. 9–22.
- Majer A. (2011), *Lokalność w cieniu globalizacji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I, Philosophia – Sociologia”, t. XXXVI, nr 2, s. 27–46.
- Makarczyk W. (1971), *Przyswajanie innowacji*, Ossolineum, Polska Akademia Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Marks-Krzyszkowska M. (2013), *Zarządzanie publiczne na poziomie lokalnym – geneza, główni aktorzy i ich zaangażowanie*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, nr 88, s. 313–332.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A. (2006), *W uwięzi więzi (społecznych)*, „Societas Communitas”, t. 1, s. 21–48.
- Martynowski M., Piechowski A. (2014), *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa.
- Marzano G., Grewiński M., Karwacki A., Sempruch G. (2017), *Multiple facets of Social Innovations*, [w:] G. Marzano, M. Grewiński (red.), *Introduction to Social Innovation*, Mimesis International, Milano, s. 13–45.
- Matczak A., Martowska K. (2013), *Profil kompetencji społecznych. Podręcznik*, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa.
- Matuszewski P. (2015), *Techniki redukowania efektu oczekiwania społecznych w pytaniach o frekwencję wyborczą*, „Studia Politologiczne”, t. 37, s. 312–333.
- Matysiak I. (2016), *Koła gospodyń wiejskich we współczesnych społecznościach lokalnych – próba diagnozy*, [w:] T. Herudziński, P. Swach (red.), *Społeczności lokalne wobec wyzwań współczesności*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa, s. 268–281.
- Matysiak I. (2019), *Młodzi i wykształceni w procesie przemian polskiej wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Merton R. (2002), *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Męćfal S. (2019), *Prasa lokalna w relacjach z kluczowymi aktorami społecznymi. Studia przypadków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Universitas, Łódź–Kraków.

- Michalik A. (2019), *Zmiany w gospodarce finansowej spółdzielni socjalnej w Polsce*, „Studia Prawnicze KUL”, nr 77, s. 105–133.
- Michalska A. (2002), *Psychospołeczne więzi z miejscem zamieszkania – na przykładzie wybranych osiedli łódzkich i wsi Brudzewice*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(8), s. 79–100.
- Michalska S., Zajda K. (2011), *Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania „Dolina Karpia” oraz „Kraina Rawki”, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(153), s. 123–138.*
- Mihci H. (2020), *Is Measuring Social Innovation a Mission Impossible?*, „Innovation: The European Journal of Social Science Research”, vol. 33(3), s. 337–367.
- Milley P., Szijarto B., Svensson K., Cousins J.B. (2018), *The Evaluation of Social Innovation: A review and integration of the current empirical knowledge base*, „Evaluation”, vol. 24(2), s. 237–258.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (b.r.), *Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020*, Warszawa.
- Ministerstwo Gospodarki i Pracy (2004), *Podręcznik – Zarządzanie cyklem projektu*, Warszawa.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2019), *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej*, Warszawa.
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (2011), *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, Warszawa.
- Mizejewski C. (2013), *Przemiany prawa spółdzielczości socjalnej w Polsce*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 20(1), s. 43–66.
- Moroń D., Klimowicz M. (2015), *Podmioty ekonomii społecznej w procesie zarządzania innowacjami społecznymi*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1, s. 21–37.
- Moulaert F. (2010), *Social Innovation and Community Development. Concepts, Theories and Challenges*, [w:] F. Moulaert, F. Martinelli, E. Swyngedouw, S. González (red.), *Can Neighbourhoods Save the City? Community Development and Social Innovation*, Routledge, London–New York, s. 4–16.
- Moulaert F., Martinelli F., Swyngedouw E., Gonzalez S. (2005), *Towards Alternative Model(s) of Local Innovation*, „Urban Studies”, no. 42, s. 1969–1990.
- Moulaert F., Mehmood A., MacCallum D., Leubolt B. (2017), *Social Innovation as a Trigger for Transformations – The role of research*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Mulgan G., Tucker S., Ali R., Sanders B. (2007), *Social Innovation. What it Is, Why It Matters and How It Can Be Accelerated*, Oxford Business School – Centre for Social Entrepreneurship, Oxford.
- Mulhare E.M. (1999), *Mindful of the Future: Strategic planning ideology and the culture of nonprofit management*, „Human Organization”, vol. 58(3), s. 323–331.
- Mumford M. (2002), *Social Innovation: Ten cases from Benjamin Franklin*, „Creativity Research Journal”, vol. 14(2), s. 253–266.

- Murzyn-Kupisz M. (2010), *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 3(41), s. 19–32.
- Neumeier S. (2017), *Social Innovation in Rural Development: Identifying the key factors of success*, „Geographical Journal”, vol. 183(1), s. 34–46.
- Nicholls A., Simon J., Gabriel M. (2015), *Introduction: Dimensions of social innovations*, [w:] A. Nicholls, J. Simon, M. Gabriel, Ch. Whelan (red.), *New Frontiers in Social Innovation Research*, Palgrave Macmillan, Hampshire, s. 1–28.
- Niedbalski J. (2017), *Kultura organizacyjna domu pomocy społecznej jako przykład janusowego oblicza instytucji opiekuńczej*, [w:] Ł. Prysiński (red.), *Wybrane problemy zarządzania i finansów w sektorze publicznym i prywatnym*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź–Warszawa, s. 323–334.
- Niedbalski J. (2019), *Dom pomocy społecznej jako miejsce pracy. Analiza procesu stawiania się opiekunem osób niepełnosprawnych intelektualnie*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 15(3), s. 162–177.
- Nikula J., Kopotewa I., Niska M., Butkeviciene E., Leds G. (2011), *Social Innovation and Social Partnerships in Finland, Russia and Lithuania*, <https://pps.ranepa.ru/Publication2/2011/34abbe0c-d8bf-e611-80d0-005056a06105/562e2657a0a35.pdf> (dostęp: 20.06.2018).
- Noack A., Federwisch T. (2019), *Social Innovation in Rural Regions: Urban impulses and cross-border constellations of actors*, „Sociologia Ruralis”, vol. 59(1), s. 92–112.
- Noya A. (2012), *Foreword II*, [w:] H.-W. Franz, J. Hochgerner, J. Howald (red.), *Challenge Social Innovation: Potentials for business, social entrepreneurship, welfare and civil society*, Springer, Berlin–New York, s. XI–XIV.
- Obracht-Prondzyński C., Zbieranek P. (2018), *Dziedzictwo kulturowe jako narzędzie rozwoju regionalnego i lokalnego. Przypadek Pomorza*, [w:] M. Jacyno, T. Kukołowicz, M. Lewicki (red.), *Kultura na peryferiach*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, s. 133–166.
- Omyła-Rudzka M. (2019), *Jakiej pomocy potrzebują osoby starsze i kto im jej udziela?*, CBOS, Komunikat nr 116/2019, Warszawa.
- Oosterlynck S., Cools P. (2020), *Modalities of Governing the Welfare Mix*, [w:] S. Oosterlynck, A. Novy, Y. Kazepov (red.), *Local Social Innovation to Combat Poverty and Exclusion: A critical appraisal*, Policy Press, United Kingdom, s. 63–90.
- Oosterlynck S., Kazepov Y., Novy A., Cools P., Barberis E., Wukovitsch F., Sarius T., Leubolt B. (2013), *The Butterfly and the Elephant: Local social innovation, the welfare state and new poverty dynamics*, „ImPROvE Discussion Paper No. 13/03”, Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp, Antwerp.
- Osborne S. (1998), *Voluntary Organizations and Innovation in Public Services*, Routledge, London.
- Ossowski S. (1984), *O ojczyźnie i narodzie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Pain R. (2004), *Social Geography: Participatory research*, „Progress in Human Geography”, no. 28, s. 652–663.

- Paleczny T. (2008), *Socjologia tożsamości*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków.
- Parysek J. (2015), *Rola lokalnego samorządu terytorialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym gmin*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 3, s. 27–46.
- Pasikowski S. (2015), *Czy wielkość jest niezbędna? O rozmiarze próby w badaniach jakościowych*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 21, s. 195–211.
- Pasikowski S., Zajda K. (2018), *A Validation of the Inventory of Attitude towards Social Innovations*, „New Educational Review”, vol. 53(3), s. 49–61.
- Pawłowska A., Gąsior-Niemiec A., Kołomycew A. (2014), *Partnerstwa międzysektorowe na obszarach wiejskich. Studium przypadku lokalnych grup działania w województwie podkarpackim*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Pelka B., Terstriep J. (2016), *Mapping Social Innovation. The state of research practice across Europe*, „European Public & Social Innovation Review”, vol. 1(1), s. 3–16.
- Pellicer-Sifres V., Belda-Miquel S., López-Fogués A., Aristizábal A. (2017), *Grassroots Social Innovation for Human Development: An analysis of alternative food networks in the city of Valencia (Spain)*, „Journal of Human Development and Capabilities”, vol. 18(2), s. 258–274.
- Pelka W. (2012), *Rola samorządu lokalnego w rozwoju ekonomii społecznej w Polsce*, „Samorząd Terytorialny”, nr 10, s. 7–20.
- Phills J.A. Jr., Deiglmeier K., Miller D.T. (2008), *Rediscovering Social Innovation*, „Stanford Social Innovation Review”, vol. 6(4), s. 34–43.
- Piątek A. (2012), *Praca socjalna a partnerstwo lokalne na rzecz osób potrzebujących*, [w:] D. Błasik, I. Piątkowska-Lipka (red.), *Rola pracy socjalnej w przeciwdziałaniu zjawiska wykluczenia społecznego*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice, s. 235–240.
- Podedworna H. (2017), *Innovations in Rural Space: From modernisations to network innovations*, „Acta Innovation”, no. 24, s. 7–13.
- Podgórska-Rykała J., Kępa M. (2020), *Współpraca międzysektorowa jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi*, Wydawnictwo Libron, Kraków.
- Projekt Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL (b.r.), Projekt D0344, <http://www.equal.org.pl/baza.php?M=10&PID=40&lang=pl> (dostęp: 15.07.2020).
- Przewłocka J. (2009), *CAWI – specyfika, wykorzystanie, perspektywy rozwoju*, [w:] A. Haber, M. Szałaj (red.), *Ewaluacja wobec wyzwań stojących przed sektorem finansów publicznych*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa, s. 97–108.
- Przybyłowska I. (1978), *Wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji i możliwości jego zastosowania w badaniach socjologicznych*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 30, s. 53–68.
- PSDB (b.r.), *Raport końcowy. Ocena funkcjonowania lokalnych grup działania realizujących lokalną strategię rozwoju w ramach PROW 2007–2013*, <https://www.yumpu.com/xx/document/read/46061108/ocena-funkcjonowania-lokalnych-grup-dziaaania-ksow> (dostęp: 11.08.2019).

- Psyk-Piotrowska E., Kretek-Kamińska A. (2013), *The Role of Local Action Groups in the Formation of Human, Social and Economic Capital of Rural Areas*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(161), s. 45–61.
- Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Kretek-Kamińska A., Walczak-Duraj D. (2013), *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rachwał T., Kilar W., Kawecki Z., Wróbel P. (2018), *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w wychowaniu przedszkolnym, szkole podstawowej i szkołach średnich w świetle nowej podstawy programowej*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, nr 14, s. 389–424.
- Rammert W. (2010), *Die Innovationen der Gesellschaft*, [w:] J. Howaldt, H. Jacobsen (red.), *Soziale Innovation. Auf dem Weg zu einem postindustriellen Innovationsparadigma*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, s. 21–52.
- Rammert W., Windeler A., Knoblauch H. (2016), *Die Ausweitung der Innovationszone*, [w:] W. Rammert, A. Windeler, H. Knoblauch (red.), *Innovationsgesellschaft heute. Perspektiven, Felder und Fälle*, Springer VS, Wiesbaden, s. 3–13.
- Rogers E. (1983), *Diffusion of Innovations*, The Free Press, New York.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. z 2011 r. Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).
- Rudnik M., Kornacki J., Czyżysz R., Janczewski J. (2010), *Upowszechnianie i mainstreaming w projektach innowacyjnych Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Poradnik*, Krajowa Instytucja Wspomagająca, Centrum Projektów Europejskich, Warszawa.
- Ruijsink S., Zuijderwijk L., Kunze I., Wittmayer J., Cipolla C., Elle M., Rach S., Avelino F. (2017), *The Emergence of Social Innovation: A translocal perspective*, „TRANSIT Working Paper 15”, <http://www.transitsocialinnovation.eu/content/original/Book%20covers/Local%20PDFs/284%20Ruijsinketal2017TranslocalSpaceTSI.pdf> (dostęp: 9.12.2020).
- Rüede D., Lurtz K. (2012), *Mapping the Various Meanings of Social Innovation: Towards a differentiated understanding of an emerging concept*, „EBS Business School Research Paper Series 12-03”, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2091039 (dostęp: 10.12.2019).
- Rymsza M. (2006), *Polityka społeczna a więzi społeczne. Przypadek III Rzeczypospolitej*, „Societas Communitas”, nr 1(1), s. 197–220.
- Salemink K., Strijker D. (2015), *Breedbandcoöperaties op het platteland; leerscholen voor Next Generation Plattelandsontwikkeling*, „Bestuurskunde”, vol. 24(2), s. 40–50.
- Santos F., Cotter Salvado J., Lopo de Carvalho I., Schulte U.G. (2013), *The Life Cycle of Social Innovations*, [w:] T. Osburg, R. Schmidpeter (red.), *Innovation. Solutions for a Sustainable Future*, Springer, Berlin–Heidelberg, s. 183–195.
- Sawicka J. (1996), *Koła gospodyń wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 2(91), s. 75–88.
- Schumpeter J. (1960), *Teorie rozwoju gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- Sempruch G. (2012), *Innowacje społeczne – innowacyjne instrumenty polityki społecznej w projektach finansowanych ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 2(18), s. 33–45.
- Shier M.L., Handy F. (2015), *From Advocacy to Social Innovation: A typology of social change efforts by nonprofits*, „Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations”, vol. 26, s. 2581–2603.
- Shier M.L., Handy F. (2016), *Cross-sector Partnerships: Factors supporting social innovation by nonprofits*, „Human Service Organizations Management”, vol. 40(3), s. 253–266.
- Shier M.L., Handy F. (2020), *Leadership in nonprofits*, „Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations”, vol. 31, s. 333–344.
- Shier M.L., Handy F., Jennings C. (2019), *Intraorganizational Conditions Supporting Social Innovations by Human Service Nonprofits*, „Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly”, vol. 48(1), s. 173–193.
- Shockley G. (2015), *Review of ‘The International Handbook on Social Innovation: Collective action, social learning and transdisciplinary research’*, „Journal of Regional Science”, vol. 55(1), s. 152–154.
- SIMPACT (b.r.), <http://www.simpact-project.eu/> (dostęp: 4.02.2020).
- SIMRA – Social Innovation in Marginalised Rural Areas (b.r.), <http://www.simra-h2020.eu/> (dostęp: 13.06.2020).
- Skawińska E., Zalewski R. (2014), *Innowacje społeczne w kontekście inteligentnego rozwoju regionów*, [w:] J. Wyrwa (red.), *Innowacje społeczne w teorii i praktyce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 159–184.
- Sobczak M. (2016), *Dwa światy spółdzielni socjalnych w Polsce*, „Ekonomia Społeczna”, nr 2, s. 7–19.
- Sobolewski A., Klimek P., Piekutowski J. (2009), *Ekonomia społeczna w kreowaniu polityki lokalnej gmin i powiatów*, Zachodniopomorska Biblioteka Ekonomii Społecznej, Szczecin.
- Sombart W. (2004), *Dlaczego nie ma socjalizmu w Stanach Zjednoczonych?*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Sosnowski T. (2012), *Docenimy badania eksploracyjne*, „Roczniki Psychologiczne”, t. XV, nr 3, s. 51–55.
- Stake R. (1997), *Studium przypadku*, [w:] L. Korporowicz (red.), *Ewaluacja w edukacji*, Oficyna Wydawnicza, Warszawa, s. 120–146.
- Stankiewicz J., Seiler B. (2013), *Profesjonalizacja jako czynnik sukcesu polskich organizacji pozarządowych*, „Zarządzanie i Finanse”, nr 4(2), s. 341–353.
- Starosta P. (2000), *Globalizacja i nowy komunitaryzm*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 44(3), s. 47–68.
- Starosta P. (2001), *Społeczne skutki globalizacji*, [w:] J. Klich (red.), *Globalizacja*, Instytut Spraw Społecznych, Kraków, s. 41–64.
- Starosta P. (2003), *Fragmentaryzacja więzi społecznej i rekonstruowanie wspólnoty w dobie globalizacji*, „Przegląd Socjologiczny”, t. LXX, nr 2, s. 115–144.

- Suchoń A. (2013), *Zasady organizacji i funkcjonowania spółdzielni socjalnych na rzecz rozwoju obszarów wiejskich w świetle regulacji prawnych w Polsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, vol. 3(29), s. 1–14.
- Sulek A. (1977), *Eksperyment w badaniach społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Suwalska-Baraniewicz D., Malina A. (2013), *Stres i postawy rodzicielskie matek i ojców osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 18(2), s. 79–90.
- Sykała Ł. (2015), *The LEADER approach in Poland in 2007–2013*, [w:] Ł. Sykała, M. Dej, O. Wolski (red.), *The LEADER Method. Transferring Experience of the Visegrad Group Countries to Georgia*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 89–128.
- Sykała Ł., Dej M., Wolski O. (red.) (2015), *The LEADER Method. Transferring Experience of the Visegrad Group Countries to Georgia*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Szacki J. (2002), *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szczepaniak M. (2014), *Znaczenie sieci współpracy w rozwoju innowacji społecznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie”, z. 76, s. 155–166.
- Szczepańska B., Szczepański J. (2019), *Współczesne role kół gospodyń wiejskich w społecznościach lokalnych (na przykładzie województwa dolnośląskiego)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, nr 68, s. 67–79.
- Szczepański M., Śliz A. (2018), *Kim jestem? Identyfikacje i tożsamości społeczne*, „Nauka”, nr 1, s. 129–142.
- Szlachcicowa I., Nowaczyk O., Mrozowicki A. (2013), *Sprawstwo a dylematy współczesnych nauk społecznych. Wprowadzenie*, [w:] A. Mrozowicki, O. Nowaczyk, I. Szlachcicowa (red.), *Sprawstwo. Teorie, metody, badania empiryczne w naukach społecznych*, Wydawnictwo Nomos, Warszawa, s. 7–15.
- Szmagałski J. (2019), *Ustawowy status, zobowiązania i ryzyka zawodowe pracowników socjalnych*, [w:] K. Frysztański (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 553–571.
- Sztabiński F. (2009), *Ankieta internetowa (CAWI): czy rzeczywiście idealna technika*, [w:] A. Haber, M. Szałaj (red.), *Ewaluacja wobec wyzwań stojących przed sektorem finansów publicznych*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa, s. 149–172.
- Sztompka P. (2010), *Socjologia zmian społecznych*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Szymankiewicz M. (2014), *Model współpracy narzędziem kreowania przewagi kooperacyjnej w usługach publicznych i społecznych*, [w:] P. Kuźbik, M.J. Szymankiewicz (red.), *Zarządzanie organizacją z perspektywy metodologicznej. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 197–207.
- Śpiewak R. (2009), *Kierunki rozwoju wsi prezentowane przez lokalne grupy działania realizujące program LEADER+ w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(145), s. 212–225.
- Tarde G. (2009), *Die sozialen Gesetze. Skizze einer Soziologie*, Metropolis, Marburg.
- Tarkowska E. (2009), *Oblicza polskiej biedy*, „Analizy Laboratorium WIEŻY”, nr 2, s. 1–8.

- Tarkowska E., Czayka-Chełmińska K., Krantz W., Lisek-Michalska J. (1994), *Życie codzienne w domach pomocy społecznej*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Terstriep J., Kleverbeck M., Deserti A., Rizzo F. (2015), *Comparative Report on Social Innovation across Europe. Deliverable D3.2 of the project Boosting the Impact of SI in Europe through Economic Underpinnings (SIMPACT)*, European Commission – 7th Framework Programme, European Commission, Brussels, http://www.simpact-project.eu/publications/reports/SIMPACT_D32.pdf (dostęp: 4.02.2020).
- Theiss M. (2017), *Wyjaśnienia lokalnej polityki społecznej. Podejścia i tradycje badawcze*, „Polityka Społeczna”, nr 5–6, s. 14–20.
- Thomas W., Znaniecki F. (1976), *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Toews D. (2013), *Tarde's Sociology of Difference: Its classical roots and contemporary meanings*, „Journal of Classical Sociology”, vol. 13(3), s. 393–401.
- TRANSIT – Transformative Social Innovation Theory (b.r.), <http://www.transitsocialinnovation.eu/> (dostęp: 13.06.2020).
- Turner J. (2006), *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Turowski J. (2005), A. Giddensa teoria strukturalizacji a teoria konstruktywizmu strukturalnego P. Bourdieu, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. XXXIII, z. 1, s. 37–59.
- Turowski J., Burnus A. (1970), *Drogi modernizacji wsi*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Tuziak A. (2013), *Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Unceta A., Castro-Spila J., Garcia Fronti J. (2016), *Social Innovation Indicators*, „Innovation: The European Journal of Social Science Research”, vol. 29(2), s. 192–204.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 1982 r. Nr 35, poz. 230).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. z 1991 r. Nr 81, poz. 351).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. z 2003 r. Nr 122, poz. 1143).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593).
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2004 r. Nr 99, poz. 1001).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2015 r., poz. 1390).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. z 2006 r. Nr 94, poz. 651).

- Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (Dz.U. z 2013 r., poz. 173).
- Ustawa z dnia 3 kwietnia 2009 r. o wspieraniu zrównoważonego rozwoju sektora rybackiego z udziałem Europejskiego Funduszu Rybackiego (Dz.U. z 2009 r. Nr 72, poz. 619 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich (Dz.U. z 2018 r., poz. 2212).
- Van Wynsberghe R., Khan S. (2007), *Redefining Case Study*, „International Journal of Qualitative Methods”, vol. 6(2), s. 80–94.
- Vercher N., Barlagne C., Hewitt R., Nijnik M., Esparcia J. (2020), *Whose Narrative is it Anyway? Narratives of Social Innovation in Rural Areas – A comparative analysis of community-led initiatives in Scotland and Spain*, „Sociologia Ruralis”, vol. 61(1), s. 163–189.
- Wasielewski K. (red.) (2009), *Tworzenie partnerstw lokalnych i ich sieci na obszarach wiejskich. Doświadczenia z funkcjonowania programu LEADER w Polsce w latach 2004–2009*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Weber M. (1994), *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Wydawnictwo Test, Lublin.
- Wilkin J. (2020), *Zróźnicowana i zmieniająca się polska wieś – synteza raportu*, [w:] J. Wiklin, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 11–30.
- Winiarek-Kołuca M. (2016), *Drama wzmacnia*, [w:] M. Winiarek-Kołuca (red.), *Drama wzmacnia. Metoda dramy w edukacji antydyskryminacyjnej i obywatelskiej*, Stowarzyszenie Praktyków Dramy STOP-KLATKA, Warszawa, s. 6–9.
- Wojciechowski E., Podgórnika-Krzykacz A., Dolewska Z., Wojciechowski M. (2014), *Samorząd terytorialny w Polsce*, Instytut Diagnoz i Analiz Społecznych, Łódź.
- Wojnarska A., Zubrzycka R. (2016), *Poczucie osamotnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie. Niepełnosprawność*, „Dylematy Pedagogiki Specjalnej”, nr 24, s. 183–199.
- Wolińska I., Dygoń M., Siekiera A. (2011), *Poradnik dla oceniających projekty innowacyjne i projekty współpracy ponadnarodowej PO KL*, Krajowa Instytucja Wspomagająca, Centrum Projektów Europejskich, Warszawa.
- Woźniak Z. (2016), *Praca socjalna a innowacje społeczne – między rutyną a zmianą*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LXXVIII, z. 3, s. 205–230.
- Wódz K. (2019), *Organizowanie społeczności lokalnej jako metoda pracy socjalnej. Geneza, nowe perspektywy i obszary zastosowań*, [w:] K. Frysztański (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 422–452.
- Wygnański J.J. (2008), *Ekonomizacja organizacji pozarządowych*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1(3), s. 23–67.
- Wyrwa J. (2014), *Innowacje społeczne w teorii nauk ekonomicznych*, [w:] J. Wyrwa (red.), *Innowacje społeczne w teorii i w praktyce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 41–71.

- Young Foundation (2012), *Social Innovation Overview: A deliverable of the project: „The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe”*, (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme, European Commission, DG Research, Brussels, <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/12/TEPSIE.D1.1.Report.DefiningSocialInnovation.Part-1-defining-social-innovation.pdf> (dostęp: 1.02.2020).
- Zajda K. (2011), *Nowe formy kapitału społecznego wsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zajda K. (2012), *Rozwój wielofunkcyjny, zrównoważony i innowacyjny w gminach wiejskich. Realizacja typu idealnego czy działania pozorne (na przykładzie powiatu radomszczańskiego)*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 3(156), s. 66–77.
- Zajda K. (2013), *Projekty współpracy lokalnych grup działania z województwa łódzkiego*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(160), s. 116–132.
- Zajda K. (2016), *LEADER i Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność a innowacje społeczne na polskiej wsi*, [w:] K. Zajda, Ł. Sykała, K. Janas, M. Dej, *Metody i instrumenty rozwoju lokalnego: LEADER, RLKS, innowacje społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 73–110.
- Zajda K. (2017a), *Rural Non-governmental Organizations’ Collaboration with Local Entities and Their Potential form Implementing Social Innovations*, „Acta Innovations”, no. 24, s. 14–21.
- Zajda K. (2017b), *Wdrażanie innowacji społecznych przez wiejskie organizacje pozarządowe*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4(177), s. 97–114.
- Zajda K. (2018a), *Cechy wyróżniające organizacje pozarządowe wdrażające oddolne innowacje społeczne*, „Polityka Społeczna”, nr 10(535), s. 29–33.
- Zajda K. (2018b), *Konsultacje społeczne a proces wdrażania innowacji społecznej*, „Samorząd Terytorialny”, nr 7–8(331–332), s. 98–108.
- Zajda K. (2021a), *Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi. Raport końcowy*, maszynopis niepublikowany, Łódź.
- Zajda K. (2021b), *Sieci współpracy kół gospodyń wiejskich*, „Kultura Współczesna”, nr 4(116), s. 59–74.
- Zajda K., Kretek-Kamińska A. (2018), *Między działaniami zrutynizowanymi a innowacjami społecznymi. Praktyki funkcjonowania gminnych ośrodków pomocy społecznej z gmin wiejskich województwa łódzkiego*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 40(1), s. 107–120.
- Zajda K., Pasikowski S. (2018), *Individual Characteristics of Non-governmental Organizations’ Leaders and the Organizations’ Readiness to Implement Social Innovations*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 510, s. 207–216.
- Zajda K., Pasikowski S., Kretek-Kamińska A. (2020), *The Implementation of Grassroots Product-oriented Social Innovations by Non-governmental Organisations: Proposal of a measurement tool*, „Innovation: The European Journal of Social Science Research”, s. 1–15, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13511610.2020.1742668> (dostęp: 10.12.2020).

- Zajda K., Sykała Ł., Janas K., Dej M. (2016), *Metody i instrumenty rozwoju lokalnego. LEADER, RLKS, innowacje społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zalewska J. (2010), *Starość a przemiany więzi społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo”, R. LIV, nr 3, s. 131–150.
- Zasada-Chorab A. (2004), *Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, Ośrodek Kształcenia Służb Publicznych i Socjalnych, Częstochowa.
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak P., Śliwińska M. (1998), *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Paula T. Costy Jr. i Roberta R. McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa.
- Zdun M. (2016a), *Innowacyjność jako kategoria analityczna zmiany społecznej. O dychotomicznej naturze pojęcia*. „Studia Socjologiczne”, t. 2, s. 163–185.
- Zdun M. (2016b), *Innowacje. Perspektywa społeczno-kulturowa*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Znaniecki F. (2011), *Współczynnik humanistyczny*, wstęp i dobór tekstów A. Przestalski, J. Włodarek, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.

Spis rysunków

Rysunek 1.1.	Model powstawania innowacji społecznych	18
Rysunek 3.1.	Wiek organizacji pozarządowych	82
Rysunek 3.2.	Wiek przedstawicieli organizacji pozarządowych	85
Rysunek 3.3.	Wiek przedstawicieli lokalnych grup działania	85
Rysunek 4.1.	Poziom współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi NGOсами (IWNGOs)	113
Rysunek 4.2.	Poziom współpracy organizacji pozarządowych z lokalnymi instytucjami publicznymi (IWIP)	115
Rysunek 4.3.	Poziom współpracy organizacji pozarządowych z organizacjami pozarządowymi spoza gminy (IWNGOsE)	117
Rysunek 4.4.	Poziom współpracy organizacji pozarządowych z instytucjami publicznymi spoza gminy (IWIPE)	118
Rysunek 4.5.	Poziom włączania mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów (IWM)	120
Rysunek 5.1.	Poziom współpracy LGD z podmiotami z obszaru partnerstwa (IW)	147
Rysunek 5.2.	Poziom współpracy LGD z NGOсами (IWNGOs)	148
Rysunek 5.3.	Poziom współpracy LGD z organizacjami pozarządowymi spoza obszaru partnerstwa (IWNGOsE)	149
Rysunek 5.4.	Poziom współpracy LGD z instytucjami publicznymi spoza obszaru partnerstwa (IWIPE)	150
Rysunek 5.5.	Poziom włączania mieszkańców partnerstwa w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów (IWM)	151

Spis tabel

Tabela 3.1. Statystyki normalności rozkładu testu Shapiro-Wilka badanych zmieni- nych dotyczących organizacji pozarządowych	77
Tabela 3.2. Statystyki normalności rozkładu testu Shapiro-Wilka badanych zmieni- nych dotyczących LGD	77
Tabela 3.3. Struktura populacji generalnej i próby	79
Tabela 3.4. Główna dziedzina działania organizacji pozarządowych	82
Tabela 3.5. Charakterystyka zarządu organizacji pozarządowych	83
Tabela 3.6. Sposoby zatrudnienia personelu oraz korzystanie z pomocy wolontariu- szy w badanych organizacjach pozarządowych	83
Tabela 3.7. Budżet organizacji pozarządowych	83
Tabela 3.8. Płeć, wykształcenie i status zawodowy przedstawicieli organizacji poza- rządowych	84
Tabela 3.9. Wykształcenie przedstawicieli lokalnych grup działania	86
Tabela 4.1. Porównanie organizacji pozarządowych wdrażających innowację społecz- ną i niewdrażających jej w zakresie analizowanych zmiennych	112
Tabela 4.2. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych nowego typu z te- renu gminy, z którymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach	113
Tabela 4.3. Statystyki opisowe liczby podmiotów z terenu gminy, z którymi badane organizacje pozarządowe współpracowały w ostatnich trzech latach	113
Tabela 4.4. Statystyki opisowe liczby instytucji publicznych z terenu gminy, z którymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach	116
Tabela 4.5. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych spoza gminy, z któ- rymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach	117
Tabela 4.6. Statystyki opisowe liczby instytucji publicznych spoza gminy, z którymi badane organizacje współpracowały w ostatnich trzech latach	118
Tabela 5.1. Kategorie problemów wyszczególnianych w lokalnych strategiach rozwo- ju LGD biorących udział w badaniu jakościowym	125
Tabela 5.2. Wdrażanie innowacji społecznych przez LGD	142
Tabela 5.3. Statystyki opisowe liczby podmiotów, z którymi LGD podejmowały współ- pracę przy wdrażaniu innowacji społecznych oraz liczba reprezentowa- nych przez nich sektorów	143

Tabela 5.4. Porównanie LGD, które wdrażały innowację społeczną i które jej nie wdrażały	145
Tabela 5.5. Statystyki opisowe liczby podmiotów z terenu partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach	147
Tabela 5.6. Statystyki opisowe liczby NGOów z obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach	148
Tabela 5.7. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych spoza obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach	149
Tabela 5.8. Statystyki opisowe liczby instytucji publicznych spoza obszaru partnerstwa, z którymi LGD współpracowały w ostatnich trzech latach	150

Od Redakcji

Dr Katarzyna Zajda – socjolog wsi, pracownik Katedry Socjologii Wsi i Miasta Uniwersytetu Łódzkiego. Jej zainteresowania koncentrują się wokół tematyki społeczności lokalnych, samorządu lokalnego, nowych metod i instrumentów jego rozwoju, społeczeństwa obywatelskiego oraz innowacji społecznych. Uczestniczka wielu projektów badawczych, w tym kilku międzynarodowych, kierownik projektu pt. „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki. Laureatka

kilku nagród naukowych, w tym stypendium dla wybitnych młodych naukowców – przyznanego decyzją Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, stypendystka Fundacji im. H. Bölla, praktyk w zakresie współpracy z lokalnymi grupami działania i urzędami gmin.

W monografii podjęto rzadko poruszaną w Polsce, a jednocześnie bardzo popularną w krajach zachodnich problematykę wdrażania innowacji społecznych. Na podstawie bogatego materiału empirycznego próbowano dociec, na czym polegają nietypowe praktyki rozwiązywania lokalnych problemów społecznych wdrażane przez wiejskie organizacje pozarządowe oraz lokalne grupy działania. Co może stymulować proces ich realizacji? Czy znacząca jest tutaj współpraca tych organizacji z innymi podmiotami i udział mieszkańców wsi w ich rozwiązywaniu? Jakie efekty przynoszą innowacje społeczne? Publikację kończą rekomendacje dotyczące wspierania innowacji społecznych sformułowane w odniesieniu do specyfiki wiejskich organizacji pozarządowych oraz stosunkowo nowych podmiotów wspomagających rozwój wsi, to jest lokalnych grup działania. Czytelnik odnajdzie w niej zarówno przegląd najnowszej literatury przedmiotu dotyczącej tego typu innowacji, problemową analizę efektów badań socjologicznych (prowadzonych z wykorzystaniem metody jakościowej i ilościowej), jak i inspiracje do podjęcia kolejnych analiz.

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

 wydawnictwo.uni.lodz.pl
 ksiegarnia@uni.lodz.pl
 (42) 665 58 63

Książka dostępna również
jako e-book

ISBN 978-83-8220-724-8

9 788382 207248